

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ОДЕСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

МІЖНАРОДНА
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

**НАУКОВА ДИСКУСІЯ: ПИТАННЯ
СОЦІОЛОГІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ,
ФІЛОСОФІЇ ТА ІСТОРІЇ**

22-23 травня 2015 року

Одеса

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

Голова – Завальнюк Володимир Васильович – к.ю.н., професор, перший віце-президент, ректор Національного університету «Одеська юридична академія»;

ЧЛЕНИ ОРГКОМІТЕТУ:

Афанасьєва М.В. – д.ю.н., професор, проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків Національного університету «Одеська юридична академія»;

Яковлев Д.В. – д.політ.н., професор, декан факультету правової політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»;

Вітман К.М. – д.політ.н., професор, декан магістратури державної служби Національного університету «Одеська юридична академія»;

Івакін О.А. – д.філос.н., професор, завідувач кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія»;

Наумкіна С.М. – д.політ.н., професор, завідувач кафедри політичних наук Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського;

Лісієнко О.В. – д.соціол.н., професор, декан історико-філософського факультету Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського;

Каменська Т.Г. – д.соціол.н., професор, професор кафедри соціології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;

Шамша І.В. – к.філос.н., доцент кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія».

Калінін Володимир – к.політ.н., почесний член Міжнародної асоціації студентів політичної науки (Україна);

Пробачай Юлія – співголова оргкомітету, голова Одеського відділення Міжнародної асоціації студентів політичної науки;

Костенюк Олена – секретар Одеського відділення Міжнародної асоціації студентів політичної науки.

Наукова дискусія: питання соціології, політології, філософії та історії:

Н 34 матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 22-23 травня 2015 р.) / за загальною редакцією д.політ.н., професора Д.В. Яковлева. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. – 200 с.

УДК 303.443(063)

ББК 6я43

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Dr Barbara Skoczyńska –Prokopowicz

Educational opportunities for people with disabilities in Poland as of 2015.....8

Chackiewicz Malgorzata

Zjawisko przestępczości transgranicznej – wybrane aspekty 11

Буданова О.Б.

Особливості формування політичної інтернет-солідарності
засобами політичної інтернет-комунікації..... 14

Возненко Л.В.

Власть общества..... 18

Жуленева О.В.

Статистическая инвариантность как необходимое условие
измерения конструкторов в кросс-национальных исследованиях 20

Келий И.А., Сидорович А.К.

Многодетная семья: понятие, классификация,
позитивные и негативные аспекты..... 23

Кречетова В.А.

Теоретичне осмислення громадянської ідентичності
в контексті соціальної ідентифікації 26

Місько В.Є., Савон К.В.

Поблема самогубства в соціологічній науці 29

Сасин Ю.М.

Развод как социальное явление: тенденции современности 32

Стаднік М.О.

Основні підходи до причин девіантної поведінки у суспільстві 34

Чепурко Г.І.

Культура як соціальна координата цивілізаційного вибору
українського суспільства 36

Шедяков В.Е.

Оперирование образами в социокультурных обменах постсовременности 39

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Глухий Д.В.

Кальмарська унія як передумова до північноєвропейської інтеграції 43

Дзятківський В.В.	
Роль морально-політичної відповідальності у реформуванні системи державного управління	46
Іванова А.В.	
Политический экстремизм как политический инструмент	49
Іванова А.В.	
Політична толерантність та інтолерантність в сучасному суспільстві	51
Климчук К.В.	
Роль глобалізації у міжнародних відносинах	54
Коломієць К.В.	
Фактори впливу на електоральний вимір в державі	57
Лялюк В.Ю.	
Політична природа держави та права	59
Мілашич М.О.	
США та боротьба за ресурси в Африці	62
Можарова К.П.	
Юридико-політичний статус Президента України як головного актора в системі стабільного розвитку сучасної Української держави	65
Молдованенко А.О.	
Соціальні медіа як інструмент політичної мобілізації	68
Муренко А.О.	
Концепт «відкритого суспільства» в контексті процесу демократизації.....	72
Падалка А.В.	
Друга ліванська війна у зовнішній політиці Ізраїлю	74
Petrenko O.V.	
Political socialization of the personality in the globalized world.....	77
Proshyn D.V.	
Left-wing terrorism: is comeback possible?	79
Сокур О.В.	
Неофункціоналізм та Європа: щодо проблем сучасних інтеграційних процесів	81
Черник П.П., Щерба О.В.	
Кримські татари в умовах окупаційних режимів	84
Шпаковська Ю.А.	
Еволюція позиції США щодо Фолклендського конфлікту	87

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Захарчук О.І.

Феномен рабства в контексті теорії постіндустріального суспільства 91

Ивакин А.А.

Чем отличается «эйдос» от «идеи», и зачем это надо знать 94

Карпець Л.А., Шпанько Т.С.

Книга в культурно-освітньому просторі 97

Леонова Є.В.

Аксіологія екстремальності..... 100

Ліннік Ю.В.

Церковно-державні відносини в незалежній Україні (на прикладі УПЦ МП) 103

Малімон В.І.

Соціальна індивідуалізація як фактор формування самотності..... 106

Москалюк В.М.

Мова як творіння естетичного світу українства 109

Соколовський О.Л.

Релігійні і духовні особливості духоборів 112

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Березовська В.В.

Економічний розвиток Бессарабії часів румунської окупації (1918-1940 рр.) 116

Бургаз Ю.В.

Путятінські нововедення 119

Волошинова А.В.

«Вуличний фольклор» як джерело дослідження
повсякденного життя безпритульників 122

Гордійчук О.В., Підлубний В.М.

Висвітлення діяльності Київського товариства грамотності
в історіографії кінця XIX – початку XX століття..... 125

Даценко А.Ю.

Програмні засади Кирило-Мефодіївського товариства: суть та значення 128

Добріян Д.М.

Діяльність Олександра Олександровича Мурашка
в галерейно-виставковому житті Києва..... 130

Заболотна М.В.

Зони, вільні від ядерної зброї, як один із ключових елементів режиму
нерозповсюдження, перспективи їх розширення..... 133

Кропивко О.М. Виробниче навчання як складова підготовки спеціалістів в навчальних закладах сільськогосподарського профілю УРСР (1950-1970-ті рр.).....	137
Лукашенко А.І. Образ Диявола в першій половині другого тисячоліття: історичний аналіз.....	140
Мілютін С.Ю. Особистість Льва III Ісавра в історії Візантії	142
Нітченко А.Г. Нарада з реформи місцевого самоврядування і управління 1917 р. та проблема визначення правового статусу комісарів тимчасового уряду	146
Оліцький В.О. Репресії проти православної церкви на Сумщині у 20-ті рр. ХХ ст.	149
Поливач М.А. Нащадки одного з родоначальників української зоотехнії – Пшеничного Павла Дмитровича.....	152
Пуйда Р.Б. Історія видобутку нафти на Прикарпатті у повоєнні роки	155
Рибачук О.М. Функціональна сутність і властивості документації кафедри вищого навчального закладу	158
Симоненко І.В. Практична підготовка інженерно-технічних кадрів для промисловості України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)	161
Циганенко Л.Ф. Роль дворянства в розвитку жіночої освіти в Бессарабії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)	164
Шорсткіна О.Ф. Українське письменство в контексті громадсько-культурного руху: за матеріалами листування М. Драгоманова з галицькою молоддю на початку 1870-х рр.....	167
Шпак Д.О. До питання про періодизацію та напрями опозиційного руху на півдні України (ІІ пол. 1950-х – 1980-ті рр. ХХ ст.).....	170

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА

Артеменко О.В.

Державна політика у сфері природокористування
як складова забезпечення національній безпеці..... 174

Весельська Л.А.

Безпека людини, суспільства і держави як соціальне явище..... 177

Єрмолаєв Д.І.

Порівняльний аналіз забезпечення безпеки
вищих посадових осіб на пострадянському просторі..... 180

Кіслов Д.В.

Цивілізаційний дрейф та соціальне ущемлення
як чинники кризових явищ і революцій 182

Коліжак В.В.

Нагальні питання реформування сектору безпеки і оборони України 185

Мовчан П.П.

Питання європейської ідентичності: історико-правовий аспект 187

Новіков В.В.

Адміністративно-правові аспекти загроз громадській безпеці України..... 190

Панова О.О.

Основні напрями забезпечення громадської безпеки в Україні..... 192

Сокур Н.В.

Правові засади електронного урядування в Україні..... 194

Dr Barbara Skoczyńska –Prokopowicz

Uniwersytet Rzeszowski

Rzeszów, Poland

EDUCATIONAL OPPORTUNITIES FOR PEOPLE WITH DISABILITIES IN POLAND AS OF 2015

Disability is a social issue which is covered by many different scientific disciplines: medicine, sociology, pedagogy, psychology and law. The aim of the analyses is to place people with disabilities in the legislative and social sphere and assign them the right status that would counteract some of the disadvantages that result from their condition.

In recent years there has been a significant change in Poland as to how people with disabilities are perceived. The plethora of new regulations, organisational changes and laws that have been implemented, the newly-founded PFRON and also the increased activity of various organisations have resulted in better statistics and practical results. This improvement however has not been seen in all aspects of the everyday lives of people with disabilities. Increasing acceptance of people with disabilities can be observed within society and their average level of, and access to education most certainly has advanced. In addition access to buildings due to architectural improvements has increased and the number of special schools has risen, but on average the participation of people with disabilities in the job market and public life is still relatively low. Furthermore, there is still a significant gap in terms of their living and financial standards compared to the rest of society.

Both the terms *disabled* and *disability* have entered the Polish language fairly recently. Previously the terms *handicapped* and *invalid* were used (from Latin *invalids* meaning a weak, sick and powerless person). As recently as the 80s this term was used interchangeably with *an abnormal person*, *a person with permanent health problems*, or *a person that is somehow disabled*.

Access to education for people with disabilities. According to the Polish Constitution all citizens under 18 years of age have the right to an education. There are special bodies (Assessment Boards of Psychological-Educational Counselling Centres) that are able to send a child to a special school. This service is free and it aims at providing the best suited school or institution. However the final decision is left to the parents or guardians of the child.

Pupils with disabilities cannot currently be excluded from compulsory education, though they can be suspended but only for a period not longer than one year. Education in this case may take different forms. It could be provided by a special institution or on an individual basis.

The education of children and teenagers with disabilities is regulated by the Act of 7 September 1991. According to this Act special education is a way of fulfilling the duty to educate children and teenagers. This Act also relates to pupils who might not

necessarily be disabled but due to other antisocial behaviours cannot be educated in regular institutions.

Special kindergartens are for children with more significant learning difficulties. They also cater for kids with behavioural problems as special activities are organised which help children to adapt [1, 2007, p. 350].

The main tasks for special kindergartens can be divided into three groups related to: education, dexterity and cognition. They are aimed at teaching children self-sufficiency and functioning in a group, instruction in everyday activities that are necessary in daily life, getting to know their surroundings and learning new terms to describe these [3, 2998, p.65].

Kids with disabilities can attend kindergarten between the ages of 3 and 6. This however can be extended up to the age of 10 if the relevant medical certificate has been issued by a psychologist or a pedagogical institution. Children with disabled parents within the 1st or 2nd disability group, and children of single parents get priority in admission to state run kindergartens.

A group of children in an inclusive kindergarten should number between 15-20 including 3-4 with disabilities. Figures for special kindergartens or special groups in a public kindergarten are listed below: 1) for deaf children or those with significant hearing loss: 6-8; 2) for blind children or those with impaired vision: 6-10; 3) for children with chronic illnesses: 10-16; 4) for children with learning difficulties: 6-8; 5) for children with physical disabilities: 8-12; 6) for children with both mild and severe learning difficulties: 6-10; 7) for children with autism and other complex conditions or several different disabilities: 2-4.

The decision about sending a child to these rehabilitation and education classes is issued for a maximum period of 5 years. The curriculum for children with minor disabilities is similar to that used in regular institution, and the list of subjects is the same. However for children and teenagers with severe disabilities the curriculum is different in both primary and secondary schools. The main subject concentrates on functioning within the community. At all levels in special schools the curriculum is different from that in all other public schools. And for all pupils in individual education special programmes are created to meet the specific needs of each individual and are tailored to their needs and abilities [2, 2006, p. 47].

The educational system in Poland enables all children to attend any school. This means that all children and teenagers can also attend regular schools.

Special primary schools just like public ones have two teaching levels (two stages). The first stage is so-called integrated learning which is for all pupils in the first three years of their education (classes 1-3). At this stage the educational material is not divided into different subjects but rather into different themes. It is applied to children with both mild and severe learning disabilities. The second stage for classes 4-6 has a different curriculum where clear differentiation is made between subjects in order to prepare children for the next level of education i.e. middle school known in Poland as *Gimnazjum* [2, 2006, p. 50].

Subjects at this stage are very similar to the ones taught in regular schools which include among others: Polish Language, History and Society, Maths, Biology, science, Information Technology, PE (Physical Education), Religion or Ethics and Tutorial Class. Apart from these subjects there are also additional classes focusing on rehabilitation. In

primary schools for pupils with severe mental impairment there are no separate subjects. The curriculum incorporates the main subject, adjustment to living in society, and it also includes some additional classes in Industrial Arts, Art, Music, PE, Religion or Ethics and Individual Rehabilitation.

The main goal of working with severely disabled/impaired students, which must be alongside constant support from parents or guardians, should be the development of communication skills, improvement in physical fitness, and the preparation of children for life in the community where they need to know all the customs and social norms. In addition they need to be able to look after themselves so that at least a certain level of self-sufficiency can be developed (2, 2006, p.51).

Since 1 September 1999 a special middle school education (*Gimnazjum*) is compulsory. It is aimed at pupils aged between 13 and 18. At this stage different subjects are introduced at a basic level. The aim of the school is to recognise the talents and interests of students so that they can make the right choices for their further education. Middle school syllabuses have been written by subject— teachers. They include the basics of each and also enable material to be tailored to the different levels and abilities of pupils with special needs. Work is based on the framework plan for middle schools. The school principal decides on the number of lessons for each department [4, 2005, p. 189].

After passing A Levels (Secondary School Exams) pupils with disabilities can apply for a place at university, under similar conditions as their non disabled peers. All universities have created special systems for access to university buildings and lecture rooms, libraries and laboratories. At the University of Rzeszow there is a special Office for Students with Disabilities that provides all necessary help for these students. These aids can include: providing a sign language interpreter, a seeing assistant for students who are blind or severely visually-impaired, providing transport arrangements to and from lectures, and hiring various equipment necessary for students and PhD candidates with disabilities. There are different devices available: players, audiobooks, dictation notebooks, special one-handed keyboards, Braille keyboards and special computer mice and software used to enlarge and read text. out loud.

Conclusion. Social support is guaranteed by the state and it is not only limited to financial support in the form of benefits and disability pension but it also has a much broader scope and can include: help with services, institutional help, full-time care homes and both professional and social rehabilitation.

Apart from the family and a well-functioning basic and specialist healthcare system the education system is a crucial stage in enabling people with disabilities to function as equal members of society, just like everyone else. This article describes all stages of the education system in Poland and the legislation which concerns the needs of children, teenagers and young adults with disabilities, including mental disabilities.

Bibliography

1. Borzyszkowska H.(2007). Problemy rehabilitacji i pomocy niepełnosprawnym w domu rodzinnym, przedszkolu i szkole. In W. Dykcik(ed.). *Pedagogika specjalna* (p. 347-354). Poznań :UAM
2. Kirenko J., Parchomiuk M.(2006). *Edukacja i rehabilitacja osób z upośledzeniem umysłowym*. Lublin: Wydawnictwo Akademickie WSS-P im. W. Pola w Lublinie

3. Kudłacik E., Hwang M.(1998). Rewalidacja dzieci głębiej upośledzonych umysłowo w wieku przedszkolnym. In J. Pilecki (ed.). Usprawnianie, wychowanie i nauczanie osób z głębszym upośledzeniem umysłowym (p. 65-136). Kraków : Wydawnictwo Naukowe WSP

4. Wasilewska A.(2005) Gimnazjum specjalne dla młodzieży z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim. In Cz. Kosakowski, C. Rogowski (ed), Wielowymiarowość edukacji osób z niepełnosprawnością (p.183-193). Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Chackiewicz Małgorzata

Doktor socjologii

Katedra Bezpieczeństwa Wewnętrznego Wydział Prawa i Administracji

Wyższa Szkoła Prawa i Administracji, Przemyśl-Rzeszów, Polska

ZJAWISKO PRZESTĘPCZOŚCI TRANSGRANICZNEJ – WYBRANE ASPEKTY

Przestępczość zorganizowana nie jest zdefiniowana w polskim prawie, jednak art. 258 Kodeksu karnego [8] informuje, że jest to udział w zorganizowanej grupie albo związku przestępczym mającym na celu popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego. Formą kwalifikowaną tego przestępstwa jest zakładanie, udział oraz kierowanie grupą lub związkiem o charakterze zbrojnym albo mającym na celu popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym.

Zgodnie z Konwencją Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjętą 15 listopada 2000 roku w Palermo i ratyfikowaną przez Polskę w 2001 r., Zgodnie z art. 2a «zorganizowana grupa przestępcza jest posiadającą strukturę grupą składającą się z trzech lub więcej osób, istniejącą przez pewien czas oraz działającą w porozumieniu w celu popełnienia jednego lub więcej poważnych przestępstw, czyli podlegających maksymalnej karze pozbawienia wolności w wysokości co najmniej czterech lat lub karze surowszej, dla uzyskania, w sposób bezpośredni lub pośredni, korzyści finansowej lub innej korzyści materialnej» [3].

Konwencja wyjaśnia także, czym jest grupa posiadająca strukturę. Jest to grupa utworzona w nieprzypadkowy sposób w celu bezpośredniego popełnienia przestępstwa, która nie musi posiadać formalnie określonych ról dla swoich członków, ciągłości członkostwa czy rozwiniętej struktury. W świetle prawa Wspólnoty, zgodnie z Decyzją ramową Rady Unii Europejskiej 2008/841/WSiSW z dnia 24 października 2008 r. w sprawie zwalczania przestępczości zorganizowanej [2], organizacja przestępcza to zorganizowana grupa istniejąca przez pewien czas, składająca się z więcej niż dwóch osób działających wspólnie w celu popełnienia przestępstw, których maksymalne zagrożenie karą przekracza cztery lata pozbawienia wolności lub aresztu lub które podlegają surowszej karze, w celu osiągnięcia, bezpośrednio lub pośrednio, korzyści finansowej lub innej korzyści materialnej. Przestępczość zorganizowana była niegdyś zjawiskiem lokalnym, natomiast w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat w wyniku

przemian jakościowych stała się znaczącym problemem całej społeczności międzynarodowej [1, s. 88].

Jednym z zagadnień przestępczości transgranicznej jest nielegalny obrót wyrobami akcyzowymi. Do tej pory nie zostały dokładnie oszacowane straty, jakie każdego roku powoduje obrót alkoholem, wyrobami tytoniowymi oraz paliwem nielegalnego pochodzenia. Wiadomo jedynie, że są one ogromne i jest to znaczący problem dla Polskiej Służby Celnej. Przestępstwa, jakie są związane z produkcją i obrotem produktami akcyzowymi występują w Polsce w różnych formach. Wynika to przede wszystkim z geograficznego położenia naszego kraju, ponieważ kraje położone na wschód od Polski od lat są źródłem znacznej części towarów akcyzowych trafiających przez Polskę do krajów Europy Zachodniej [6, s. 54].

Służba Celna podejmuje działania w celu ograniczenia wytwarzania alkoholu w nielegalnych rozlewniach/odkazałniach, a także współpracuje ze służbami, w szczególności z Policją. Prowadzona jest ścisła współpraca w zakresie przeciwdziałania nielegalnej działalności podmiotów w obszarze produkcji alkoholu ze Strażą Graniczną, Inspekcją Handlową oraz z Inspekcją Sanitarną. Działania te intensywnie wspiera Związek Pracodawców polskiego Przemysłu Spirytusowego [9, s. 8]. Służba Celna od marca 2014r. prowadzi również masowe kontrole bazarów i targowisk oraz podejmuje działania prewencyjne polegające na rozpowszechnianiu informacji na temat warunków i sposobów produkcji nielegalnego alkoholu. Obecnie odnotowuje się spadek przemytu wyrobów alkoholowych na terytorium Polski. Może wynikać to z przeniesienia zainteresowania przestępców zajmujących się przemytem na wyroby tytoniowe, które przynoszą znacznie większy zysk i które łatwiej ukryć. Utrzymuje się jednak dość wysoki poziom przestępczości związanej z nielegalnym odkazaniem alkoholu pochodzenia przemysłowego na terenie Polski, przy czym wykorzystywany do tej produkcji surowiec nie pochodzi z przemytu [7, s. 43]. W 2012 r. funkcjonariusze celni przeprowadzili ponad 40 tys. działań kontrolnych dotyczących wyrobów alkoholowych w trakcie, których wraz z Policją zlikwidowali aż 25 punktów nielegalnych produkcji i rozlewni alkoholu. Z szacunkowych danych rynek nielegalnego alkoholu wynosił w 2011 r. ok. 9,5% legalnego obrotu, w tym ok. 5,8% stanowił alkohol odkazony i 2% alkohol z przemytu [9, s. 7].

Nielegalny obrót wyrobami tytoniowymi jest jedną z najbardziej dochodowych sfer międzynarodowej przestępczości zorganizowanej. Powoduje on znaczne straty finansowe dla budżetów, wynikające przede wszystkim z braku wpływów z tytułu podatku akcyzowego i podatku VAT, pobieranych od legalnej sprzedaży wyrobów tytoniowych. Według szacunkowych danych straty, budżetów narodowych państw członkowskich związane z nielegalnym obrotem wyrobami tytoniowymi wynoszą ponad 10 miliardów euro rocznie [4]. W Polsce przemysł i nielegalną dystrybucję papierosów zwalcza m.in. Służba Celna, która korzysta z uprawnień określonych w przepisach prawa wspólnotowego, jak i krajowego [7, s. 50]. Na bazie doświadczeń zebranych w trakcie realizacji strategii z 2009 r. opracowano nową strategię 2012-2015r. Modyfikacja strategii dotyczyła zwiększenia skuteczności ograniczenia nielegalnego obrotu wyrobami tytoniowymi [9, s. 10]. Wśród innych służb odpowiedzialnych za walkę z przemytem wyrobów tytoniowych należy wymienić Straż Graniczną, Policję, Centralne Biuro Śledcze, Kontrolę Skarbową oraz Agencję Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Na poziomie ogólnoeuropejskim kluczową rolę w zwalczaniu przemytu papierosów

odgrywa Europejski Urząd ds. Zwalczania Nadużyć Finansowych (OLAF) (fr. *L'Office européen de lutte antifraude*) [7, s. 51].

Kolejnym zadaniem Służby Celnej jest zwalczanie przestępczości narkotykowej. Zdania te realizowane są przy ścisłej współpracy z Policją, Strażą Graniczną, Centralnym Biurem Śledczym, Inspekcją Farmaceutyczną i Sanitarną oraz Ministerstwem Zdrowia. Pojęcie narkotyków obejmuje nie tylko powszechnie znane substancje jak np. marihuana, kokaina, haszysz, amfetamina, metaamfetamina, heroina, ale również substancje bazowe oraz pomocnicze do produkcji narkotyków i dopalaczy tzw. prekursorzy oraz środki farmaceutyczne o podobnym działaniu [5, s. 317]. Zadania polegające na zwalczaniu przestępczości narkotykowej realizowane są przez funkcjonariuszy pracujących na przejściach granicznych oraz w Wydziałach Zwalczania Przestępczości. Na poziomie centralnym zadania te realizowane są przez Krajową Grupę Zadaniową ds. zwalczania przestępczości narkotykowej, a na poziomie izb celnych przez koordynatorów tworzących lokalne punkty kontaktowe. Funkcjonariusze Służby Celnej w celu zwalczania przestępczości narkotykowej prowadzą kontrole osób, pojazdów, przesyłek pocztowych i kurierskich z wykorzystaniem psów służbowych, narkotestów, urządzeń RTG. Ważnym aspektem działania Służby Celnej jest współpraca z instytucjami i organami międzynarodowymi. Służba Celna współpracuje z organami celnymi wszystkich krajów świata a do najbardziej prestiżowych należy współpraca z amerykańską, rządową agencją do spraw narkotykowych Drug Enforcement Administration (DEA). Aktywność Służby Celnej na arenie międzynarodowej polega między innymi na wymianie informacji z partnerskimi służbami celnymi, o udziale we wspólnych szkoleniach, wizytach studyjnych oraz na współdziałaniu ze Światową Organizacją Celną, Europolem i Europejskim Biurem ds. Zwalczania Oszustw/OLAF [9, s. 23–24].

Kolejnym zagrożeniem związanym z przestępczością transgraniczną jest hazard. Pojęcie hazardu możemy zdefiniować, jako swego rodzaju grę, w której uczestnictwo, uwarunkowane jest uprzednim wniesieniem przez gracza opłaty pieniężnej. Takie uczestnictwo daje danemu graczowi możliwość uzyskania wygranej, z zastrzeżeniem, że sukces lub porażka w tej grze zależy całkowicie lub w przeważającej mierze od przypadku lub od niepewnego wydarzenia, na które gracz nie może wpłynąć [10, s. 4]. Polski nielegalny rynek gier hazardowych opiera się głównie na dwóch zasadniczych filarach: na nielegalnych automatach do gier oraz nielegalnych grach urządzanych za pośrednictwem sieci internetowych. Pozostałe formy nielegalnego hazardu, jakie występują to: nielegalne kasyna gier oraz nielegalne turnieje pokera [10, s. 7]. Służba Celna w celu zwalczania tych przestępczości hazardowych podejmuje szereg zadań. Jednym z zadań wykonywanych przez Służbę Celną jest kontrola, monitorowanie, a także regulowanie rynku gier hazardowych. Przepisy te zabraniają udziału w grze niepełnoletnim do lat 18, a informacje te muszą być umieszczone w pobliżu urządzenia do gier [9, s. 43]. Ponadto współpracuje z organami ścigania i Prokuraturą oraz wspólnie rozpoznaje, wykrywa, zapobiega i zwalcza przestępstwa skarbowe przeciwko organizacji gier hazardowych [10, s. 23].

W Polsce od 2010 roku zmieniono prawo regulujące działalność gospodarczą w zakresie urządzenia gier hazardowych. Obecnie urządzenia gier hazardowych objęte są koniecznością uzyskania koncesji lub zezwolenia oraz dodatkowych warunków na potrzeby kontroli i poboru należnych państwu podatków. Podsumowując możemy powiedzieć, iż nielegalny hazard, tak jak inne rodzaje przestępczości, niesie ze sobą ogromne zagrożenia społeczne [10, s. 8].

Literatura

1. Bąk, T. Bezpieczeństwo transgraniczne Polski, «Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych» nr 3(161), Wrocław 2011, s. 88.
2. Dz. UE L 300/42 11.11.2008
3. Dz.U.2005.18.158
4. <http://www.mf.gov.pl/documents/764034/6107396/Opracowanie+tytoniowe+2011-2012-biuletyn+zatwierdzony.pdf>, 05.04, 15r.
5. Jasiński W., Mądrzejowski W., Wiciak K, Przestępczość zorganizowana. Fenomen. Współczesne zagrożenia. Zwalczenie. Ujęcie praktyczne, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie 2014, s. 317.
6. Mądrzejowski W. Przestępczość zorganizowana. System zwalczania, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 54.
7. Pływaczewski E.W. ,Kowalewska-Borys E. Zwalczenie przemytu, Difin, Warszawa 2013, s. 50.
8. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. 1997 nr 88 poz. 553).
9. Wiadomości Celne 1/2/2013, Zwalczenie przestępczości, s. 5
10. Wiadomości Celne 7/2014, Zwalczenie nielegalnego hazardu, s. 4
11. Wójcik J.W. Przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej: zagadnienia prawne, kryminologiczne i kryminalistyczne, Warszawa 2011, s. 199

Буданова О.Б.

*старший викладач кафедри прикладної соціології
та соціальних комунікацій соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕРНЕТ-СОЛІДАРНОСТІ ЗАСОБАМИ ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ

В умовах, коли в Україні виникли непередбачені передумови розколу громадянського суспільства, порушення територіальної цілісності, народ має проявити себе як консолідована сила і відстояти незалежність, свободу та демократію в країні, для чого важливим є об'єднання, згуртування представників суспільно-політичних рухів, політиків, членів громадянського суспільства на засадах солідарності.

Солідарність – багатогранне та наукомістке поняття і розглядається з точки зору соціології, політології, філософії, управлінської практики, соціальної психології, оскільки солідарність, як відчуття приналежності, формується у свідомості й має психологічне забарвлення.

Наразі в Україні під впливом політичних подій останнього року посилилися передумови формування солідарності високого рівня на основі зростання рівня патріотизму, посилення фактору спільної ідентичності, головний меседж цього – «Україна єдина». Ураховуючи зростання почуття відданості своєму соціуму

значної частки населення та її безсумнівну роль у формуванні спільної ідентичності, можна стверджувати про зростання потенціалу солідаризації.

Автори аналітичної доповіді «Суспільна солідарність в Україні: проблеми і політичні засоби їх вирішення» сутність солідарності розглядають як багатоаспектне поняття: як політичну ідеологію, філософське вчення, соціальну технологію і відповідну управлінську практику, засновану на ідеї загального блага, солідарності й узгодження інтересів і цінностей, як принцип побудови соціальної системи, в якій її члени (громадяни, родини, етноси, релігійні конфесії, соціальні групи, політичні партії, бізнес-корпорації тощо) володіють реальною правовою і соціально-політичною суб'єктністю, на основі якої їх права, можливості й інтереси можуть бути консолідовані і солідаризовані заради досягнення консенсусної мети (спільного блага) [2, с. 7].

Серед обставин, що послаблюють дії морально-ціннісних чинників, науковці виділяють динаміку соціальних змін, домінування «неформального» над «формальним» у сфері ціннісно-нормативної регуляції соціальної поведінки, політизацію соціокультурних відмінностей [2, с. 19]. Перешкодами солідаризації українського суспільства також вважають брак системності у використанні технологій формування суспільної солідарності, це веде до того, що кроки у цьому напрямі носять здебільшого вимушений, епізодичний, фрагментарний та імпульсивний характер [2, с. 48-49].

Вважаємо, що кожен із зазначених проблем, якщо не вирішити, то послабити їх стримуючий вплив на суспільний розвиток, можливо з використанням політичних інтернет-комунікацій для посилення солідарності членів громадянського суспільства. Спираючись на ключову роль Інтернет у процесі обміну політичною інформацією та ураховуючи консолідуючу його роль, Ксенофонт І.В. використовує термін «інтернет-солідарність», як новий феномен, і представляючи її як форму соціальної взаємодії в онлайн-просторі, яка з'являється через об'єднання на основі довіри й спільності інтересів в ситуації інтенсивного регулярного обміну інформацією в ході інтернет-комунікації користувачів [1, с. 14].

Обираючи інструменти та інтернет-ресурси для політичної інтернет-комунікації з метою посилення солідарності, слід ураховувати, що важливою особливістю інтернет-солідарності є об'єднання користувачів мережі та утворення мережових співтовариств, груп не за класовою ознакою, а за системою цінностей та їх відповідності поглядам і життєвим установам кожного з користувачів та членів того чи іншого товариства в мережі. Таким чином, зв'язки між членами мережевого товариства, групи слід вважати більш міцними, заснованими, перш за все на порозумінні, єдності проблем, вони носять моральний характер, що значно підвищує довіру, лояльність, а також солідарність. На цій основі стає можливим утворити міцний базис суспільства.

Мережева солідарність дозволяє вирішувати завдання мобілізації однопольовців у середовищі он-лайн, які в оф-лайн не знали один одного та не мали ніяких зв'язків, крім мережових. Тим самим значно збільшується як масовість, так і географія солідарної взаємодії засобами інтернет-комунікацій, а значить все більша частина громадянського суспільства залучатиметься до політичної діяльності.

Практика засвідчує, що в мережі Інтернет склався достатньо високий рівень довіри між її користувачами, навіть з'явився «феномен е-довіри», який виник як результат значної кількості комунікацій в мережі, а, враховуючи, що комунікація базується на довірі, то саме достатньо високою довірою користувачів можна пояснити використання мережі Інтернет для задоволення інформаційно-комунікаційних потреб.

Модель формування політичної інтернет-солідарності громадянського суспільства представлено як систему взаємопов'язаних елементів (рис.1), які забезпечують взаємодію суб'єктів та об'єктів політичної інтернет-комунікації

на основі використання специфічних інтернет-ресурсів та політичних технологій в мережі Інтернет. Серед них виділено:

- мету політичної інтернет-комунікації – це певні політичні дії, поведінка членів інтернет-суспільства на основі солідарності;

- суб'єкти політичної інтернет-комунікації – антрепренери політичної солідарності, які зацікавлені або безпосередньо задіяні у процесі формування політичної інтернет-солідарності;

- об'єкти політичної інтернет-комунікації – користувачі Інтернет, інтернет-суспільства, як основа інтернет-аудиторії, яка залучатиметься до формування політичної інтернет-солідарності;

- політична інтернет-комунікація – засіб політичної взаємодії;

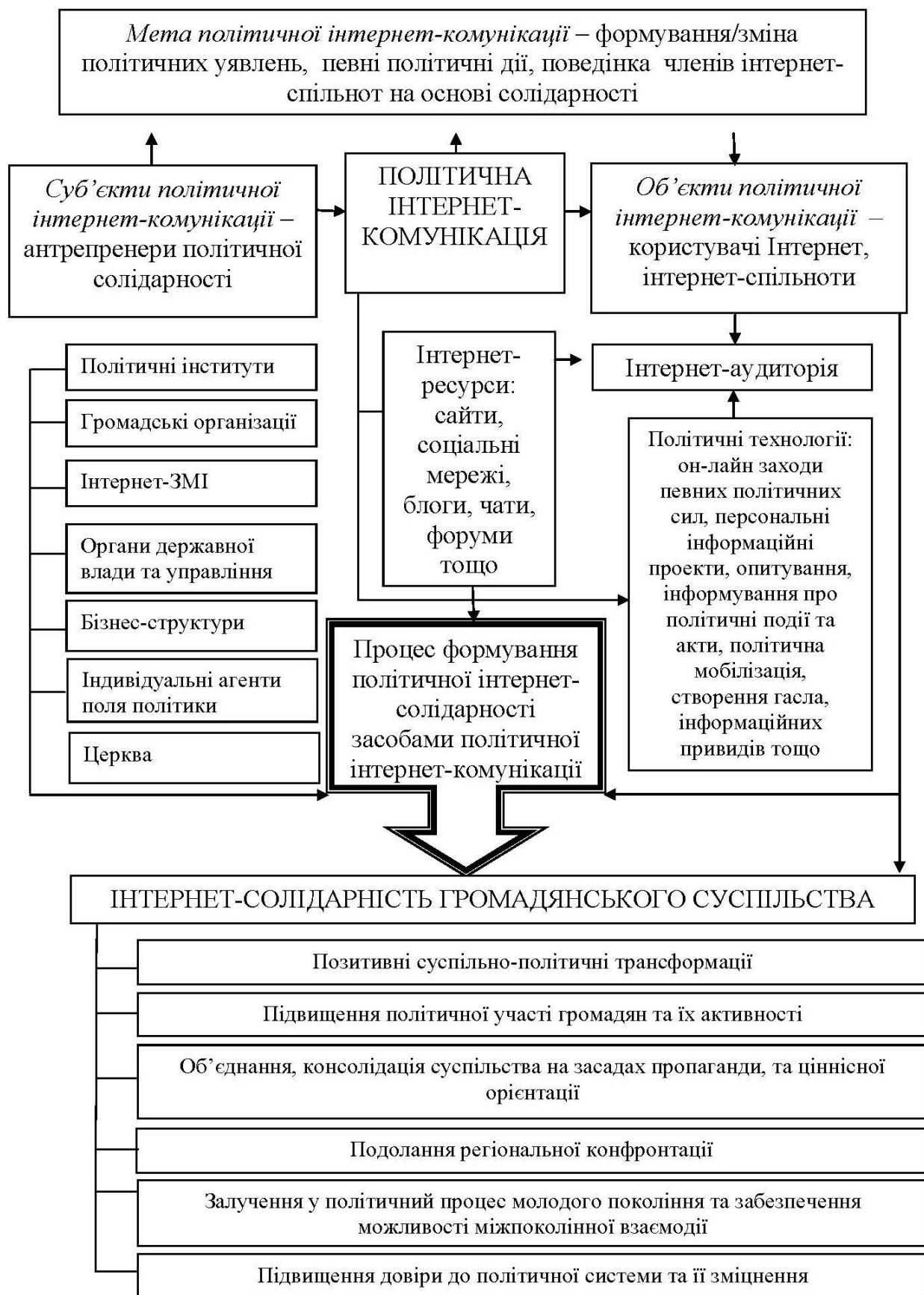
- інтернет-ресурси – уся сукупність інформаційних технологій і баз даних, доступних за допомогою цих технологій та існуючих в мережі Інтернет;

- політичні технології – система засобів, інструментів, технік, прийомів послідовного досягнення бажаного результату в тій чи іншій сфері політичної діяльності;

- процес формування політичної інтернет-солідарності – сукупність певних процедур, взаємопов'язаних дій, послідовна реалізація яких дозволить досягти поставленої мети.

Ключову роль у представленій моделі відіграє процес формування політичної інтернет-солідарності, він включає низку послідовних процедур, які починаються із визначення мети та завдань політичної інтернет-комунікації, передбачають підготовку значимої політичної теми на інтернет-ресурсах, виявлення цільової аудиторії, підготовку засобів політичної інтернет-комунікації; визначення інтернет-ресурсів, каналів та осіб (активістів, лідерів думок) для її поширення та розповсюдження; розміщення підготовлених засобів політичної інтернет-комунікації на інтернет-ресурсах та налагодження взаємодії із інтернет-аудиторією.

Рис. 1. Модель формування політичної інтернет-солідарності громадянського суспільства* (Розроблено автором)

Література

1. Ксенофонтова И. В, Интернет-солидарность: методологические основания подхода и практика изучения/ диссертация ... кандидата социологических наук: 22.00.01 / Ксенофонтова Ирина Владимировна; [Место защиты: Институт социологии РАН]. – Москва, 2014. – 184 с.
2. Суспільна солідарність в Україні: проблеми і політичні засоби їх вирішення. Аналітична доповідь. // За ред.. О.М.Майбороди. К.: ІПіНД ім.. І.Ф. Кураса НАН України, 2012 – 64 с.

Возненко Л.В.

*студент факультета правової політології і соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ВЛАСТЬ ОБЩЕСТВА

Вопрос изучения власти общества есть актуальным в наше время, так как множество людей поддаются на влияния общества, сами не подозревая этого. Общество загоняет человека в тупик, подпитывается его страхами, не позволяет ему думать независимо от других. Оно делает с человека так называемого зомби XXI века, не умеющего самостоятельно думать, принимать решения, идти на определенные шаги, рисковать. И как только найдется индивид, который пойдет против него, как оно же начнет его поедать.

К сожалению в наше время некоторые люди научились использовать силу общества в достижении своих определенных целей. «Профессионалы уступчивости» используют общество для «сдирания» денег, для вербования людей в свои организации. Поэтому, для того, чтобы защититься от своего рода различных мошенников нам нужно более подробно изучить влияния общества на человека, ведь это касается каждого из нас.

Изучением данной проблематики занимались такие известные ученые как И. Атватер В. Агеев, Г. Андреева, Р. Кричевский, Д. Майерс, Р. Чалдини, Э. Шостром.

Фактическим материалом нашего исследования стали книги известных социальных психологов, статьи в научных журналах.

Объектом нашего исследования является феномен влияния общества на человека в целом, а предметом специфика – роли общества в жизни человека.

Целью исследования является анализ проблемы власти общества.

Достижение указанной цели осуществляется при условии выполнения следующих задач:

- исследовать влияния общества;
- рассмотреть общество как неотъемлемую часть человеческого существования;
- проанализировать учебники, статьи известных социальных психологов.

Для развязывания поставленных задач использованы следующие методы научного исследования: наблюдение, теоретический анализ научных источников, синтез, сравнение, обобщение.

«Там, где все думают одинаково, никто не думает слишком много»

Уолтер Липпман

Влияния общества можно назвать одним из сильнейших орудий влияний в нашем мире. Согласно этому мы определяем что считать правильным, а что нет, глядя на то, что считаю правильным другие люди. Мы считаем свое поведение правильным в той или иной ситуации глядя на других ведущих себя подобным образом людей. Думаем ли мы о том как поступить с опустевшей пачкой семечек, как себя правильно вести на лекции, на какую скорость развивать автомобиль, или как взяться за цыпленка на день рождения у друга, действия окружающих людей будет во многом определять наше решение.

Тенденция считать действие правильным, если таким образом действуют другие, как обычно не плохо работает. Как правило глядя на действия других людей, мы допускаем меньше ошибок, чем тогда, когда действуем противоречиво им. Если что-то делает масса людей, это правильно, хотя на самом деле правильным оно может и не быть. В этом аспекте заключается одновременно его величайшая сила и главная слабость. Общество обеспечивает людей определенными шаблонами поведения, но в тоже время делает тех людей, которые используют эти шаблоны, игрушками в руках «психологических спекулянтов» которые залегли в ожидании вдоль тропы и всегда готовы броситься в атаку.

Наша склонность считать эти «шаблоны» правильного поведения эксплуатируется в самых различных обстоятельствах. Бармены часто «солят» свои заказы несколькими банкнотами в начале вечера. Таким образом они показывают видимость того, что предыдущие посетители оставили не плохие чаевые. Новые клиенты делают вывод, что, возможно, им тоже следует оставить не плохие чаевые бармену. Церковные работники так же используют подобный принцип, они иногда «солят» корзинку с пожертвованиями с той же целью [1, с. 135].

Рекламные агенты часто нам сообщают, что продукт с высокой скоростью раскупается. Не нужно нас убеждать в том, что продукт хорош, достаточно лишь сказать, что все так думают. Организаторы различных благотворительных фондов по телевиденью посвящают не малую часть времени на бесконечное перечисление тех людей, которые сделали взносы или пообещали сделать взносы в фонд. Идея, которая должна быть донесена до зрителей, до их сознания, ясна: «Посмотрите на всех тех людей, которые решили дать деньги. Должно быть, и вам следует поступить так же». Некоторые владельцы дискотек для того, чтобы поднять престиж своего клуба поступают следующим образом, они создают длинные очереди из ожидающих, в то время как в помещении места предостаточно. Продавцов обучают сдабривать партии товара, выброшенные на рынок, многочисленными сообщениями о тех людях, кто уже приобрел данный продукт. Нельзя не согласиться с Каветт Робертом, который утверждает: «Поскольку 95% людей являются по своей природе имитаторами и только 5% – инициаторами, действия других убеждают покупателей больше, чем доказательства, которые мы можем им предложить» [2, с. 78].

Для того, чтобы рассмотреть власть публики можно провести один маленький эксперимент. Встаньте на одной из центральных улиц, подымите голову вверх и начните что-то рассматривать в течении 5 минут, мимо будут проходить люди и за это время изменится не многое – люди будут проходить мимо, и скорей всего ни один человек не остановится, чтоб начать смотреть вместе с вами. На следующий день придите в это же место со своими друзьями, и проделайте то же самое. Через несколько минут вокруг вас соберется толпа людей. Все они подымут голову и будут рассматривать что-то в небе, неизвестно что. Трое нью-йоркских социальных психологов, проводивших подобный эксперимент, заставили 80% всех прохожих поднять взгляд [3, с. 136].

Итак, проанализировав вышеупомянутый фактический материал, можем сделать вывод о том, что общество имеет большое значение в жизни каждого человека, по большой сути человек зависит от общества, оно управляет действиями человека на подсознательном уровне. Оно подчиняет человека, но есть и такие люди, которые научились подчинять его, к сожалению цели таких людей не всегда благие. Поэтому, выходя на улицу не всегда смотри на действия других людей, думай по своему, действуй как тебе удобно и ты никогда не попадешься на ловушку «профессионалов уступчивости».

Литература

1. Чалдини Р. Психология влияния. СПб.: Питер, 1998
2. Майерс Д. Социальная психология. СПб.: Питер, 1998.
3. Кричевский Р.Л., Дубовская Е.М. Психология малой группы. М.: МГУ, 1991.

Жуленева О.В.

*ведущий социолог отдела методологии и методов социологии
Института социологии Национальной академии наук Украины*

СТАТИСТИЧЕСКАЯ ИНВАРИАНТНОСТЬ КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ИЗМЕРЕНИЯ КОНСТРУКТОВ В КРОСС-НАЦИОНАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Активизация изучения теоретических конструктов на уровне анализа и сравнения в разных социокультурных реалиях предполагает доказательство соизмеримости (эквивалентности) данных конструктов. В противном случае, сравнение и интерпретация сходств и различий, полученных в результате анализа данного конструкта, не может считаться релевантным.

Особую роль в исследовании теоретических конструктов на межстрановом уровне, учитывая роль контекстуальных особенностей, имеет изучение структурных связей, выделение общности – инвариантности изучаемого конструкта в разных странах. Ведь переход к кросс-национальным исследованиям в социологии означает переход от рассмотрения вариативности внутри одной группы, страны к двойной вариативности при кросс-национальном сравнении, что требует выявления в

исследуемых конструктах тех универсальных инструментов измерения, которые смогут охватить всю вариативность кросс-национального сравнения и сохранить неизменность структурных связей. Другими словами важно определить устойчивость индикаторов конструкта для сравнения в разных странах [1; с. 167].

Из этого вытекает вопрос: с чего необходимо начинать анализ теоритического конструкта в кросс-национальном социологическом исследовании?

Прежде всего с анализа того на сколько данный конструкт уместно измерять с помощью выбранных индикаторов в этих странах. Для этого необходимо определить уровень статистической инвариантности конструкта как важного критерия проверки эквивалентности измерения.

Без установления статистической инвариантности любое сравнение ставится под вопрос.

Что же представляет собой статистическая инвариантность?

Статистическая инвариантность – это способность инструментария измерять один и тот же конструкт в разных странах, уровень устойчивости модели.

Сегодня тестирование статистической инвариантности широко распространено в мировой практике сравнительных исследований, как необходимое и базовое условие измерения и сравнения теоритических конструктов в разных странах. Тестирование инвариантности позволяет проверить структурные сходства изучаемых теоритических конструктов (устойчивость индикаторов к изменению условий).

Если на основании тестирования статистической инвариантности доказана схожесть структурных связей между индикаторами в разных группах, есть основания считать такую модель подходящей для сравнения.

Таким образом, статистическая инвариантность является необходимым условием для дальнейшего сравнения конструктов. С этой точки зрения «инвариантность» в методологии кросс-национальных сравнительных исследований является условием достижения эквивалентности измерения, которая позволяет обеспечить легитимность сравнения.

Без достижения статистической инвариантности сравнивать оценки, полученные по результатам кросс-национального исследования нельзя. Это связано с тем, что утверждать о достижении эквивалентности измерения в таком случае – достаточно рискованно, из-за того, что не доказано, что индикаторы конструкта измеряют один и тот же конструкт в разных странах и понимаются одинаково независимо от контекста.

Наиболее часто используемым методом для тестирования уровня статистической инвариантности является многогрупповой конфирматорный факторный анализ. Этот метод позволяет статистически проверить инвариантность между несколькими измерениями в разное время. При этом, с помощью конфирматорного факторного анализа можно проверить разные уровни статистической инвариантности, что позволяет сделать вывод о степени соответствия модели данным.

А именно:

1. Конфигуральная инвариантность – отдельные пункты инструмента измерения обладают одинаковой конфигурацией нагрузок во всех странах и временных точках исследования.

2. Метрическая инвариантность – во всех группах факторные нагрузки одинаковы: между странами и в течение времени.

3. Скалярная инвариантность – во всех группах одинаковы не только факторные нагрузки, но и константы (интерсепты). Это наиболее строгий уровень инвариантности.

Рассмотрим все три уровня более подробно:

1. Конфигуральная – Межстрановая инвариантность:

Межстрановая (конфигуральная) инвариантность позволяет проверить схожесть структуры модели во всех странах, другими словами, данный уровень инвариантности показывает, что выбранный набор индикатор измеряет один и тот же конструкт во всех странах. Данная инвариантность позволяет ответить на вопрос: Насколько хорошо данные исследования измеряют конструкт во всех странах? Например, в каких-то странах, исследуемые характеристики конструкта сильно коррелируют между собой и не могут быть включены по отдельности, в таком случае они объединяются. В результате представляется общий список характеристик по каждой из стран. Межстрановая инвариантность показывает уровень схожести характеристик по странам. Здесь важно также определить общие контекстуальные особенности стран, где исследуемый конструкт проявляется схожим образом: язык, историческая память, религия, социальная, экономическая обстановка. Это позволит понять и объяснить сходства и различия. Таким образом, с помощью межстрановой инвариантности можно определить социокультурный регион, где наблюдаемые характеристики проявляются схожим образом. Однако по большому счету, это качественное описание и интерпретация характеристик. К тому же межстрановая конфигуральная инвариантность не стабильна во времени. С течением времени могут меняться значения, ассоциируемые с вопросами.

Для более точной проверки схожести в измерении конструкта нужна метрическая и скалярная инвариантность.

2. Метрическая инвариантность:

Тестирование метрической инвариантности помогает определить: понимают ли вопросы и представляемые альтернативы одинаково во всех странах. Другими словами, на сколько, предлагаемый инструментарий для измерения теоретического конструкта приемлем для использования в разных странах.

3. Скалярная инвариантность:

Скалярная инвариантность необходима, когда нужно сравнивать средние по странам. Тестирование скалярной инвариантности помогает проверить инвариантность абсолютных значений шкалы в разных странах. Даже если шкала имеет одинаковую единицу измерения в разных странах, абсолютные значения могут быть выше или ниже в разных странах [3; с.530]. То есть ноль в шкале с одинаковой метрикой может не совпадать [2; с. 100].

Таким образом, проверка статистической инвариантности на уровне конфигуральной, метрической и скалярной инвариантности является важным критерием проверки эквивалентности измерения на уровне структурного соответствия измерения конструкта в разных странах. Установление структурного соответствия конструкта является базовым и необходимым условием соизмеримости конструктов.

Литература

1. Корнилов, С.А. Структурная, метрическая и предсказательная инвариантность успешного интеллекта: кросс-культурное сравнение российских и американских студентов / Материалы V Съезда Общероссийской общественной организации «Российское общество психологов» / Ред. О.В. Решетникова. Т 1. М.: Российское психологическое общество, 2012. С. 381
2. Vandenberg R.J., Lance C.E. A Review and Synthesis of the Measurement Invariance Literature: Suggestions, Practices, and Recommendations for Organizational Research // Organizational Methods Research. 2000. Vol. 3, № 1. P. 4-70.
3. Meredith W. Measurement Invariance, Factor Analysis and Factorial Invariance // Psychometrika. 1993. Vol. 58, № 4. P. 525-543.

Келий И.А., Сидорович А.К.

*студентки факультета правовой политологии и социологии
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

МНОГОДЕТНАЯ СЕМЬЯ: ПОНЯТИЕ, КЛАССИФИКАЦИЯ, ПОЗИТИВНЫЕ И НЕГАТИВНЫЕ АСПЕКТЫ

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что на протяжении всех веков семья для человека играет самую важную роль, а такое понятие, как многодетная семья вызывает частые споры, касающиеся оценки её позитивных и негативных аспектов.

Можно проследить положительное отношение к, непосредственно, благополучным и счастливым многодетным семьям. Но зачастую люди не рассматривают возможности самим стать многодетными родителями, из-за немалого количества проблем с которыми сталкиваются такие семьи. Стоит отметить, что есть и такие люди, которые осуждают семьи с большим количеством детей, аргументируя это как фактор повышения бедности.

Рассматривая многодетность, следует отметить, что с течением времени можно проследить тенденцию снижения количества таких семей. Так, в начале XX века многодетные семьи составляли большинство от всего населения, в таких семьях, в среднем было 8 детей. Сейчас же такие семьи составляют незначительную долю от всего населения.

Единой трактовки в определении многодетности в нашей стране до сих пор нет. Многодетной в демографии называют семью с пятью и более детьми, а в социальной политике, когда речь идет о том, каким именно семьям надо оказывать помощь в первую очередь, критерием выступает наличие в семье трех и более несовершеннолетних детей [2, 21].

Многодетная семья – это семья, благодаря которой обеспечивается высокий темп роста населения. По оценкам демографов, для простого воспроизводства населения в нашей стране необходимо как минимум 15% многодетных семей, почти в два раза больше, чем наблюдается на сегодняшний день. Именно

многодетные семьи дают стране будущую рабочую силу, хотя чаще всего они живут в худших, по сравнению с другими, культурно-бытовых условиях. Ограничивая свое потребление и недополучая сегодня, они создают благополучное будущее государству в целом уже завтра.

Говоря о многодетных семьях, следует рассмотреть их виды. Большинство авторов сходятся в своих взглядах на следующей классификации [3, 182]:

1) сознательная (целенаправленная) многодетность. Такой тип характерен для семей, которые ориентированы на национальные и религиозные традиции. Часто такие семьи неблагополучны, так как родители не обращают внимания на жилищные или материальные трудности, но они пытаются воспитывать и растить своих детей по мере своих возможностей;

2) рождение общих детей при повторном браке, при наличии у отца или матери других детей. Зачастую такие семьи благополучны, но у некоторых детей могут оставаться негативные отблески от неполной семьи в прошлом;

3) неблагополучные многодетные семьи. Такой тип характерен для семей, родители которых ведут образ жизни противоречащий социальным нормам. Чаще всего это родители безработные, алкоголики, наркоманы, психически неполноценные, аморально-криминальные для которых дети – это всего лишь средства материального обогащения и натуральной помощи. Дети в таких семьях очень часто отстают в развитии и тяжело переносят социальную адаптацию из-за недостатка внимания и заботы. В таких семьях родители чаще всего не имеют высокого образовательного уровня и социального статуса.

Выделяют семьи, в которых многодетность носит случайный характер. Такой тип встречается не так часто, и он характерен для семей в которых уже есть один ребенок и родители планируют завести еще одного, а вместо ожидаемого одного ребенка рождаются близнецы или тройняшки.

На сегодняшний день многодетные семьи сталкиваются с массой проблем изо дня в день и наше государство не является исключением.

Существуют следующие проблемы многодетных семей:

1) Материальная обеспеченность. Когда рождается ребёнок, женщина уходит в декретный отпуск. Сразу, вместо двух зарплат (у мужа и у жены) становится одна, а вот вместо двух людей становится три. Денег из расчёта на одного человека становится в 2-3 раза меньше. А если ребёнок не один, а три или четыре, то семья зачастую оказывается на грани бедности и нищеты.

2) Жилищная обеспеченность. Если в семье один-два ребёнка, то двух-трёх комнатной квартиры вполне достаточно, но в многодетной семье это уже становится проблемой. Отсутствие личного пространства часто приводит к конфликтным ситуациям среди детей, что может превратиться в постоянные скандалы и привести к общей нездоровой обстановке в семье.

3) Возможный недостаток внимания каждому из них по отдельности. У родителей может просто не хватать времени для того, чтобы общаться, играть и заниматься с каждым ребёнком в индивидуальном порядке. Выделение времяпровождения родителя с каждым ребенком по отдельности важная часть воспитания в условиях семьи с несколькими детьми. Это гораздо эффективнее, чем пытаться заниматься и играть с ними одновременно. При таком распределении проявлений детской ревности будет гораздо меньше, или их не

будет вовсе, потому что родитель уделяет внимание каждому персонально. В определенный момент ребёнку не приходится делить отца или мать ни с кем и внимание родителя посвящено только ему [1, 157].

К положительным характеристикам относят то, что в многодетных семьях дети умеют выполнять различную домашнюю работу и имеют навыки ухода за детьми, своими младшими братьями и сёстрами. Кроме того, такие дети оказываются более устойчивыми к стрессам, они гораздо лучше понимают различие психологии мужчин и женщин и, как следствие, они оказываются более подготовленными для семейной жизни и, как следствие, процент разводов среди них гораздо ниже.

Также стоит отметить, что младшие дети многому учатся у старших и могут значительно опережать в развитии своего сверстника, если он один ребёнок в семье. А всё потому, что они пытаются подражать старшим братьям и сестрам, берутся за дела, несвойственные им по возрасту и значительно быстрее их осваивают.

Когда в семье много братьев и сестёр, то, повзрослев, они могут поддерживать и помогать друг другу. В этом плане многодетным семьям проще и это плюс для них, причём большой плюс. Сестры или братья, у которых дела идут в гору и которые добились карьерных высот, могут «подтягивать» к себе братьев и сестёр, помогая им в продвижении по службе, налаживании связей.

В обществе бытует мнение «многодетная семья – это хорошо, но не лично у меня». Социальная дифференциация общества продолжает усугубляться, и все большее количество семей доходит до нищеты. Поэтому общество, государство должны изменить свое отношение к семье как социальному институту, чтобы ее сохранить. Необходима особая забота и помощь материнству, правовая защита семьи, создание социальных условий для ее нормального функционирования, обеспечение гармоничного развития каждого ребенка с учетом его физиологических особенностей. Таким образом подтверждается то, что не смотря на все положительные моменты, люди не готовы заводить многодетные семьи и прежде всего это связано именно с материальным положением и социальной незащищенностью в том числе и непосредственно в Украине.

Литература

1. Дивицына Н.Ф. Семейведение: учебное пособие. / Н.Ф. Дивицына. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2006. – 325 с.
2. Зритнева Е.И. Социология семьи: Учебное пособие для студентов вузов / Е.И. Зритнева. – М.: ВЛАДОС, 2006. – 150 с.
3. Зубкова Т.С., Тимошина Н.В. Организация и содержание работы по социальной защите женщин, детей и семьи: учеб. пособ. для студ. сред. проф. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 224 с.

ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

В різних типах суспільних систем ідентифікація особистості відбувається по-різному. Для традиційних суспільств характерна локальна, малогрупова ідентифікація (в сім'ї, общині, касті і т.п.). В модерному суспільстві рівень ідентичності підвищується – до класової, національної і громадянської. Категорія «громадянська ідентичність» є однією з відносно нових у соціології, при цьому первинне поняття «ідентичність» широко представлено у науковому обігу психології, філософії, культурології, політології і педагогіки. Але, як відомо, «терміни перетворюються на ярлики, коли та сама назва вживається різними корпораціями в різних значеннях» [1, с. 6]. Для конкретизації означеного первинного поняття у соціологічному розумінні розрізняють ідентифікацію як процес і ідентичність як результат самоототожнення індивіда з якою-небудь людиною, групою, зразком або набором цінностей.

Коли будь-яка людина має на меті визначити, з чим має справу, вона, як дослідник, ставить досліджуваний об'єкт у відповідність певному відомому еталону, що є зовнішньою ідентифікацією, яка може відбуватися і над гуманітарними об'єктами – іншою людиною чи групою.

Соціальна ідентифікація є внутрішнім процесом: суб'єкт-дослідник порівнює сам себе з відповідним еталоном, що є йому вже відомим. Для цього традиційно використовується термін «самоідентифікація», хоча іноді, у певних аспектах, вживають той самий термін «ідентифікація», який, тим не менше, контекстуально завжди пов'язан із суб'єктом, який сам стає гуманітарним об'єктом у дослідженні на тему «хто я», залишаючись при цьому дослідником.

Отже, перед нами виразно постають три складники: процес, суб'єкт (він же об'єкт) і деякий еталон – «предмет ідентифікації». Його зміст доволі широкий – це те, з чим саме суб'єкт ідентифікує себе як об'єкт, навіть тоді, коли предмет не є формальною характеристикою чи проявами конкретних людей.

Поряд з цим, другі суб'єкти іноді демонструють предмет ідентифікації або пропонують чи нав'язують його певні обриси. Це можуть бути літературні чи медійні персонажі, реальні люди, або навіть так звані Facebook-персонажі – існуючі в реальності люди, які у соціальних мережах завдяки регулярній літературній активності створюють свій бажаний образ. Тоді створення предмету ідентифікації переходить із стихійної форми до цілеспрямованого впливу, що в рамках авторського дослідження має назву конструювання ідентичності [2, с. 8].

З точки зору одиничного суб'єкту предмет засвоюється поступово. Тож доцільним стає розгляд процесу ідентифікації через аналіз відповідних рівнів у суб'єкті, на кожному з яких розташовуються окремі аспекти ідентичності.

Традиційне із стародавніх часів уявлення про ідентичність припускало розгляд її основи у вигляді субстанції. «Субстанція – автономне буття, що триває –

самодостатнє, самототожнє, і з усіх філософських начал воно найтісніше пов'язане з самоідентичністю <...> Людина – індивідуальна субстанція розумної природи» [3, с. 1].

В двадцятому столітті стало ясно, що таке розуміння придатне лише для об'єктів і неприйнятне для суб'єктів. Субстанціальна ідентичність – це ототожнення людини з природними об'єктами: фізичне тіло, родина, місце, дата і час народження, і в цих рамках визначальними є біологічні батьки, брати, сестри й інші кровні родичі, тобто те, що вже неможливо змінити. Такий рівень ідентичності у нашому теоретичному осмисленні визначимо як **«біологічний»**.

Проте людина також прагне ототожнення з іншими в контексті ідеї, релігії, мови, визначає себе через ім'я, самоназву, символ, щось можливе і бажане. Багато уваги такому процесу ідентифікації приділяє психологія, оскільки психіка виступає «вмістилищем» ідентичності. Всі сторони індивідуального і соціального життя знаходять своє відображення у психіці одиничного суб'єкта, отже, цей рівень позначимо як **«психологічний»**. Така ідентичність є цілком усвідомлюваною, хоча у психоаналітичних побудовах вона частково оминає свідомість. Так, у концепції З.Фрейда вирішальну роль у формуванні дитини відіграє її ідентифікація з батьком тієї ж статі, яка веде до засвоєння його етичних цінностей і формування «понад-Я» як внутрішнього механізму самоконтролю [4, с. 105-107].

На думку М. Заковоротньої, поняття ідентичності є станом належності індивіда деякому надіндивідуальному цілому, яке охоплює і суб'єктивний час, і особистісну діяльність, і національну культуру. І все це є однією з головних тем суспільної думки двадцятого століття [6, с. 4]. Але цій думці й дотепер бракує системного бачення, приклади якого, природно, слід шукати в тих соціологічних дослідженнях, які ставлять на меті виявлення соціальних контекстів самоототожнення з деякою спільнотою для людини, яка має уявлення про близькі до неї групи суспільства і живе у просторі соціальних відносин. Цей рівень позначимо як **«соціальний»**.

Соціальна ідентичність передбачає персоналізацію кожного з соціальних агентів, його спроможність рефлексувати свій соціальний стан, подивитись на себе очима представника іншої соціальної групи. Вірогідність зміни суспільного статусу індивіда зростає у кризові, переломні моменти історії, тому не випадково розрізнення соціальної та персональної ідентичності було введено Е. Еріксоном в 1950-му році, на хвилі нової модернізації. Ідентифікація представляє собою активний процес, віддзеркалює уявлення суб'єкта про себе і супроводжується відчуттям власної цілісності, що дає можливість суб'єкту сприймати своє життя як досвід тривалості і єдності свідомості, який дозволяє діяти послідовно. Коли соціальна ідентичність як кодифікація і локалізація в якості соціального агента та проголошена персональна ідентичність співпадають, соціальна ідентичність стає сенсом і значенням «Я» [7, с. 18].

О. Шипілов висловив тезу, що необхідна та неминуча для надбання соціальної ідентичності опозиція «ми-вони» виступає у двох варіантах – як опозиція «свої-чужі» (взаємсприйняття етносів) та як опозиція «вищі-нижчі» (страхи в межах одного етносу), одночасне виявлення та інтенсивність яких зворотно пропорційні одна одній. Іншими словами, у громадянсько-демократичному суспільстві домінує тип ідентичності, який визначається

опозицією «свої-чужі», а у жорстко стратифікованому суспільстві домінує ідентичність, яку визначає опозиція «вищі-нижчі». Толерантність міжетнічних відносин передбачає сословно-класову інтолерантність, а для класової злагоди необхідна національна ворожнеча. При цьому опозиції «свої-чужі» та «вищі-нижчі» взаємно знімають та послідовно замінюють одна одну [9, с. 110].

Соціальний рівень інтегрує попередні рівні, а також є найбільш різноманітним змістовно, будучи пов'язаним з унікальним процесом та неповторним результатом соціальної ідентифікації одиничного суб'єкта. Тому для нашого дослідження є доцільним виділити ще один рівень – *«політичний»*, на якому і розташовується громадянська ідентичність. Її аналіз, на погляд автора, передбачає кілька основних акцентів. Перш за все, під «громадянським» явищем можемо розуміти формальні, легальні (тобто відповідні діючому законодавству) феномени. В плані індивідуальної ідентичності доцільно говорити про формально зафіксовану приналежність до держави, і це не лише наявність громадянства. Людина може подати заяву на його отримання, мати дозвіл на тимчасове перебування, отримати посвідчення на постійне проживання тощо, і все це різні рівні приналежності до спільноти громадян тієї чи іншої держави. Вищим є рівень формальної зафіксованості у тих, хто може брати участь у виборах, і ще вищим – у тих, хто може бути обраним.

По-друге, ідентичність може розглядатись як усвідомлення своєї приналежності до спільноти громадян, що буває навіть за відсутності офіціальних підстав. Людина може усвідомлювати себе громадянином якоїсь держави попри формальну зафіксованість зовсім іншої. Історичні приклади судетських німців, угорців в Чехословаччині тощо, розглянуті Р.Брюбейкером [9, с.23-45], показують, що це не обов'язково веде до міграції, а може мати зовсім інші наслідки. Протилежним випадком може бути наявність громадянства, про яке людина просто не знає, наданого без її згоди. Також усвідомлення може бути негативним, коли індивід намагається позбутися формального громадянства і отримати інше, більш бажане.

Ще одним аспектом, який регулярно з'являється при розгляді громадянської ідентичності, є змістовний зв'язок із громадянським суспільством, тобто значущий зміст. Саме участю в суспільних рухах, благодійних проектах, політичних заходах, навіть голосуванням на виборах людина підтверджує значимість для неї своєї приналежності до спільноти. Значущий зміст також буває негативним, якщо людина принципово відмовляється від участі у суспільних заходах.

Тому авторське визначення, виведене як результат поєднання контекстів внутрішнього, зовнішнього і змістовного, є таким: «Громадянська ідентичність – формально зафіксована приналежність індивіда до спільноти громадян тієї чи іншої держави, що усвідомлюється ним та має для нього значущий зміст».

Таким чином, громадянська ідентичність є найвищим проявом соціальної ідентифікації, оскільки супроводжує активну громадянську позицію.

Література

1. Квіт С. М. Основи герменевтики: Навч. посіб. – К: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 192 с.

2. Кречетова В. А. Розбудова цілісного системного бачення конструювання громадянської ідентичності в рамках освітнього процесу вищої школи // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані», №9 (101). – Дніпропетровськ: Грані, вересень 2013. – 200 с. – С. 114-121.
3. Хоружий С.С. Азбука идентичности // Искусство кино, №9, 2001 р. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://kinoart.ru/archive/2001/09/n9-article154>.
4. Фрейд З. «Я» и «Оно» // Труды разных лет. – Тбилиси: Мерани, 1991. – Кн. 1. – С. 71-138.
5. Баклушинский С.А., Белинская Е.П. Развитие представлений о понятии «социальная идентичность» // Этнос. Идентичность. Образование. Труды по социологии образования под ред. В.С. Собкина. М:1998. – Том 1. – С. 64-85.
6. Заковоротная М. В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000729/index.shtml> (12.10.12) Назва з екрану.
7. Иванова Н.Л. Психологическая структура социальной идентичности: Автореферат дисс. ... доктора психологических наук: 19.00.05 – социальная психология / ЯГПУ. – Оренбург, 2000. – 43 стр.
8. Шпилов О. «Свои», «чужие» и другие. От античности до современности // Социс. – 2006. – № 5. – С. 103-112.
9. Брюбейкер Р. Переображений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі (пер. с англ. О. Рябова) – Львів: Кальварія, 2006. – 280 с.

Місько В.Є., Савон К.В.

*студентки факультету правової політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРОБЛЕМА САМОГУБСТВА В СОЦІОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Актуальність теми зумовлена високою суспільною необхідністю проаналізувати явище самогубства у суспільному процесі людства. Виявити його витоки та осмислити і проаналізувати шляхи, механізми уникнення даного негативного явища. Самогубство – одна з вічних проблем людства, оскільки існує як явище практично стільки ж, скільки існує на Землі людина.

Дану проблематику досліджували такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: Ж. Ведрін, О. Дарк, Е. Дюркгейм, О. Карпукін, А. Меліхов, І. Петрова, Ю. Рожков, Л. Трегубов.

Самогубство – свідоме і добровільне позбавлення себе життя, коли смерть постає як самоціль, ніж як засіб досягнення чогось іншого, попри неї самої. Самогубство в сучасні часи вважається одним із найстрашніших гріхів, на який зважаються зневірені індивіди. Такий вчинок є не лише проблемою особистості, а й суспільства в цілому. «Адже суїцид – це явище соціальне, тому, що саме стан суспільного середовища спонукає індивіда до вчинку позбавлення себе життя. Саме до такого висновку прийшов Еміль Дюркгейм у своїй роботі «Самогубство»[1].

Невідомо, коли людина скоїла перше самогубство, але відомо, що навмисно і свідомо позбавляти себе життя людина почала давно. Це підтверджують і антропологічні дослідження першої половини двадцятого століття. У той час на Землі була достатня кількість глухих і незайманих куточків, в яких за законами первіснообщинного ладу проживали люди. В одних громадах самогубство вважалося суто «особистою справою», в інших на самогубство було накладено табу, а його спроби жорстоко каралася. Були громади, де існували релігійні обряди і культи, пов'язані з самогубством. Але, так чи інакше, самогубство було присутнє в кожній культурі.

«Кожні 40 секунд десь у світі помирає людина, здійснюючи самовбивство. Вони відбуваються в усіх регіонах світу, і їх здійснюють люди різного віку, займаючи друге місце у списку смерті серед молодих людей (віком 15-29 років)» [2]. Як заявила голова ВООЗ Маргарет Чан, щорічно закінчують життя самогубством більше 800 тисяч чоловік. За даними ВООЗ, близько чверті самогубств відбувається в країнах з високим рівнем доходу. Також, згідно зі статистикою, чоловіки здійснюють самогубства майже в два рази частіше, ніж жінки. Найбільш часто використовуваними методами добровільного відходу з життя виявилися прийняття отруйних речовин, повішення і самогубство з вогнепальної зброї. В Азії також найбільш поширені суїциди стрибаючи з дахів будинків. Найбільше число суїцидів, згідно ВОЗ, відбувається в Гайані (на 100 тисяч осіб припадає 44,2 самогубств), КНДР (на 100 тисяч осіб припадає 38).

У різних суспільствах і культурах існувало різне ставлення до навмисного позбавлення себе життя: десь воно заохочувалося, а десь вважалося неприпустимим, встановлювалася навіть кримінальна відповідальність за це діяння. Зараз самогубці законом не переслідуються, але проблема суїцидів нікуди не зникла, це – одна з вічних проблем людства.

Раніше смерть людини, залежно від обставин, ділилася на хорошу і погану. Саме слово «смерть» походить від слов'янської, яке в свою чергу означає – «своя, гарна, природна смерть», на відміну, від «загибель». Самогубство зазвичай пов'язувалося з поганою смертю, в результаті якої душі самовбивць перетворювалися в злих духів, які бродили по землі і втручалися в справи живих.

У давнину, коли людині дійсно доводилося боротися за життя, у багатьох народів існував звичай, згідно з яким в голодні роки позбувалися від слабких членів племені. Люди похилого віку, коли приходив час, йшли вмирати за своєю волею. Згідно з ескімоськими традиціями, старі просто йшли в тундру і там замерзали. Коли перші місіонери побачили цю картину, вони були вражені. У вестготів існувала «скеля предків», з якої люди похилого віку стрибали вниз, а в стародавній Греції старі влаштовували з нагоди свого відходу грандіозне свято, а потім, надівши вінок, випивали чашу з сильною отрутою – цикутою.

Перші закріплені обмеження, пов'язані з суїцидом, як з дією, що завдає шкоди племені чи громаді, стали з'являтися ще на давніх етапах розвитку суспільства. У багатьох племенах Нігерії, Уганди, Кенії самогубство однозначно вважалося злом і заслуговувало покарання.

У стародавній Греції, яка дала світові демократію, право добровільно покинути цей світ надавалося громадянам лише в деяких випадках. Спосіб самогубства міг вибрати той, кого закон засудив до смерті, і Сократ, який випив

отруту, не став винятком. Платон вважав, що розум дається людині, щоб мати мужність пройти по життю, повного смутку і страждань.

Найбільші зміни відбулися з приходом християнства. У 452 році на Арльському соборі самогубці були визначені, як «охоплені диявольським божевіллям».

У 12 столітті у Європі почалася справжня війна проти самогубців. У «Канолах» англійського короля Едуарда 2 самогубців прирівнювали до розбійників і злодіїв. У законах Людовика Святого майно самогубців конфісковували, якщо ж це був дворянин – його герб ламали, замок руйнували, все інше ставало надбанням скарбниці.

Поступово стали скасовувати закони, кримінально караючі самогубців. Першою це зробила Франція під час Французької революції. В Америці, ще в 1881 році збори штату Нью-Йорк визначало термін 20 років тим, чия спроба самогубства була невдалою. Далі всіх, напевно, пішли англійці – раніше за англійськими законами, у разі невдалого самогубства, держава доводило розпочату справу до кінця. А кримінальним злочином самогубство перестало вважатися у Великобританії не так давно – в 1961 році, а з 1941 по 1955 там притягнули до кримінальної відповідальності 44 956 чоловік. З них повністю виправдано було тільки 346 чоловік, 308 потрапили за ґрати, інші відбули умовний термін.

Багато сучасних авторів підкреслюють, що суїцидологія – наука молода, яка тільки почала розвиватися у соціології. У всьому світі інтерес до цієї проблеми не згасає. Щорічно випускаються спеціальні суїцидологічні журнали, проходять міжнародні симпозиуми, створена міжнародна асоціація з попередження самогубств.

До суїцидальних проявів відносять відповідні думки, висловлювання, натяки, які не супроводжуються, проте, дії яких, спрямовані на позбавлення себе життя.

Самогубства свідчать про наявність в суспільстві, в міжособистісних відносинах проблем, які людина не може або не вважає за необхідне вирішити звичайним, загальноприйнятим шляхом. Замах на самогубство нерідко тягне за собою тривалу хворобу, а іноді й інвалідність. «Вбивця вбиває людину, а самовбивця – людство»[3]. Важливо, щоб людина знайшла свою нішу в суспільному житті, самостійно використовуючи потенціал оточуючого середовища, створила умови для свого існування. Саме в такому разі, ми зможемо говорити, що тенденція власного позбавлення себе життя у суспільстві почине інтенсивно втрачати свої позиції.

Література

1. Дюркгейм Е. Самовбивство:соціологічний етюд / Еміль Дюркгейм. – Москва: ДУМКА, 2004.
2. Гроллман Э. Суицид: превенция, интервенция, поственция. / Гроллман Эрл. – Москва: Конго-центр, 2001.
3. Сводки Всемирной организации здравоохранения [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.euro.who.int/ru/health-topics/noncommunicable-diseases/mental-health/news/news/2014/09/suicide-a-leading-cause-of-death-among-young-adults-in-high-income-countries>.

Сасин Ю.М.

*студент факультета правовой политологии и социологии
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

РАЗВОД КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ: ТЕНДЕНЦИИ СОВРЕМЕННОСТИ

Развод, его предпосылки и психологические следствия представляют актуальную проблему современного общества. Если раньше его интерпретировали однозначно отрицательно – как угрозу семье, то сегодня возможность расторжения брака рассматривается как неотъемлемый компонент семейной системы, необходимый для реорганизации ее в тех случаях, когда сохранить семью в прежнем составе и структуре оказывается невозможным. Многие семейные функции нарушаются, значительные изменения претерпевают психологические установки супругов на сохранение брака, жизненные планы рушатся. Поэтому в некоторых случаях не только невозможно, но и не целесообразно сохранять брак как союз, который не приносит удовлетворение партнерам.

В зависимости от исследуемой стороны развода, необходимо выделять несколько аспектов в толковании данного понятия. Развод – это расторжение брака, то есть юридическое прекращение его при жизни супругов. Развод представляет собой ненормативный кризис семьи, главным содержанием которого является состояние дисгармоничности, обусловленное нарушением гомеостаза семейной системы, требующее реорганизации семьи. Развод – это результат кризисного развития отношений супружеской пары [2, с. 22].

Статистика показывает, что разводы, к сожалению, представляют серьезную социальную проблему, охватившую весь мир. Исследованием вопросов о браке как об особенной социальной структуре занимались многие специалисты, ученые-социологи, психологи и философы, такие как А. Бебель («Женщина и социализм»), Платон (концепция «безразводного общежития»), Л. Чуйко и З. Янкова («Городская семья»). В их работах развод как общественное явление оценивается неоднозначно: одни исследователи рассматривают развод как негативное, пагубное влияние, форму проявления семейной деструкции, указывая на то, что и в массовом сознании развод часто ассоциируется с позором, симптомом личного падения, с проявлением собственной слабости, с неизбежным разрывом нормальных отношений со многими членами семьи. Другие же полагают, что развод может играть позитивную роль в том случае, если он ведет к действительному решению семейной проблемы, способствует эмоциональному равновесию и «моральному возрождению» супругов. Подобную точку зрения на развод они обосновывают тем, что в некоторых случаях не стоит насильственно сохранять брак, ведь деструктивные отношения между родителями могут оказать травмирующее воздействие на психику детей и десоциализирующее влияние на формирование их личности.

Новейшие исследования, проведенные Государственной службой статистики Украины при поддержке Министерства социальной политики Украины, дают

возможность не только проследить за тенденциями к увеличению количества разводов, но и установить их причины. Так, например, согласно обнародованной информации, в Украине остается высоким уровень разводов среди молодоженов – на молодые семьи приходится от 52% до 62% разводов в стране. Пик разводов приходится на первые годы – от трех месяцев до полутора лет, когда оказывается, что у обоих членов семейного союза помимо прав существуют и обязанности, нарастает непонимание между мужчиной и женщиной, недоверие, неискренние отношения; сказываются также финансовые проблемы, трудности, которые возникают после бракосочетания.

По годам семейной жизни разводы распределяются так: до 1 года в браке разводятся 12,4% супружеских пар, от 1 года до 2 лет – 16%, от 3 до 4 лет – 18%, от 5 до 9 лет – 28%, от 10 до 19 лет – 22%, от 20 и более лет – 3,6%. Таким образом, за первые 4 года происходит около 45% разводов, а за 9 лет – около 60% от их общего числа. Статистика показывает, что наиболее ответственный период в жизни семьи, когда супругам от 20 до 30 лет. Установлено также, что браки, заключенные до 30 лет, в среднем вдвое долговечнее браков, возникших, когда супругам было за тридцать [1, с. 127].

После 30 лет людям гораздо сложнее перестраивать себя в соответствии с потребностями проживания вдвоем и вхождения в семейные роли. Более молодые легче расстаются с привычками, травмирующими супруга. Абсолютное большинство разводов приходится на возраст от 18 до 35 лет. Резкий подъем начинается в возрасте 25 лет. В 64% случаев суд предлагает разводящимся подумать и дает на это несколько месяцев. Забирают заявление о разводе около 7% супругов. Главной причиной разводов является психологическая и практическая неподготовленность супругов к семейной жизни – 42% разводов.

Проведенный ранее документальный анализ показал, что в 63% случаев подают на развод женщины. Они превалируют в возрасте до 50 лет, особенно при этом активны молодые женщины. После 50 лет чаще инициаторами развода выступают мужчины. Новую семью создает 71% разведенных мужчин и только 47% женщин. Большинство из тех, кому удалось создать новую семью, сделали это в течение двух лет после развода.

Динамика уровня разводимости зависит от множества показателей: социально-экономических, психологических, демографических, нормативных.

Литература

1. Гольцова Е.В. Факторы социальной среды как детерминанты брачности и рождаемости / Е.В. Гольцова, Я.А. Лещенко // Социс. – 2010. – № 2. – С. 125-130.
2. Целуйко В.М. Супружеская перестрелка с улетальным исходом / В. М. Целуйко. – К.: Книжный мир, 2004. – 215 с.

Стаднік М.О.

*студентка факультету правової політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ПРИЧИН ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У СУСПІЛЬСТВІ

В останні роки у зв'язку з глобальними соціально-економічними змінами спостерігаються збільшення інтересу до проблем девіантної поведінки, що її спричиняє, щоб функціонування та розвиток суспільства буди у нормальному стані.

Ми можемо щодня стикатися різноманітними проявами девіантної поведінки. Ми можемо бути свідками такої соціально небажаної поведінки як агресія, шкідливі звички, протизаконні дії. Та які ж причини девіантної поведінки, що змушує людину чинити шкоду собі та оточуючим?

Проблема девіантності вперше почала розглядатися в соціологічних та кримінологічних працях, з яких особливої уваги заслуговують роботи таких авторів, як: М. Вебер, Р. Мертон, Р. Міллз, Т. Парсонс, Е. Фомм та ін.; з вітчизняних вчених слід назвати Б.С. Братуся, Л.І. Божович, Л. С. Виготського, Я.І. Гілінського, І.С. Кона, Ю.А. Клейберг, М.Г. Брошевського та інших вчених.

Усіляку поведінка, яка викликає несхвалення суспільної думки, називають девіантною. Це дуже широкий клас явищ: від безбілетного проїзду до вбивства людини. У широкому змісті девіант – це кожна людина, що збилася зі шляху чи відхилилася від норми. До форм девіантної поведінки відносять кримінальну злочинність, алкоголізм, наркоманію, проституцію, азартні ігри, самогубство[4].

На думку А. Коена, девіантна поведінка – це «така поведінка, яка йде врозріз з інституціоналізованими очікуваннями, тобто такими очікуваннями, які розділяються та визнаються законними у соціальній системі» [2, с. 520-521].

Але слід зазначити, що не всі «відхилення від норми» є деструктивними: вони можуть знаходити своє вираження як у негативних формах (алкоголізм, наркоманія, сексуальні девіації тощо), так і відображати виникнення нового соціального мислення, нових стереотипів поведінки (Л. Толстой, С. Далі, які мали певні девіації, будучи провідниками нового мислення). До того ж, норми поведінки є різними не тільки у різних суспільствах та в різний час. Відомо, що у різних груп в одному й тому самому суспільстві в той самий час вони також різняться: ми бачимо у суспільстві норми права та «злочинний закон», норми дорослих та норми молоді тощо.

Зазвичай, щоб виявити причини девіантної поведінки, дослідники керуються підходами до цієї проблеми.

Біологічний підхід знаходить зв'язок з анатомічною будовою тіла та поведінкою людини (Ч. Ломброзо, У. Шелдон). А У. Пірс завдяки генетичним дослідом прийшов до висновку, що через наявність зайвої Y-хромосоми у чоловіки можуть мати схильність до злочинної поведінки.

Іншими біологічними факторами девіантної поведінки можуть бути: пошкодження головного мозку (особливо лобові долі), органічні захворювання

мозку, певні властивості нервової системи. Внутрішні біологічні процеси відіграють певну роль у формуванні девіантної поведінки. Вони визначають силу та характер реакцій на кожні впливи середи. Не дивлячись на наявність фактів, які підтверджують існування біологічних основ девіантної поведінки, вони діють тільки в контексті певного соціального оточення [3, с. 29-30].

Соціологічний підхід визначає причиняє девіантної поведінки соціальні умови існування (Ж. Кетле, Є. Дюркгейм). У відомій роботі Е. Дюркгейма «Самогубство» (1897) введено в науковий обіг поняття аномії, – це стан заплутаності і дезорієнтації в суспільстві під час криз або радикальних соціальних змін. Вчений вважає, що саме вона є основною причиною девіації. Е. Дюркгейм пояснив це на прикладі збільшення кількості самогубств під час несподіваних економічних спадів і підйомів.

Якщо звертатися до інтеракціоністського напрямку (І. Гофман, Г. Бекер), то основною тезою його є те, що девіантність є наслідком соціальної оцінки. Дану теорію ще називаються теорією «таврування».

Структурний ж аналіз (С. Селін, О. Тур) вважають, що причиною девіацій є саме соціальний конфлікт між нормами субкультури та домінуючої культури на основі того, що у соціальних груп, які входять до цих культур, цінності не співпадають або мають протиріччя. Також є теорія, що головною причиною девіантної поведінки є соціальна нерівність.

Сучасний соціолог Я. Гілінський вважає, що «на рівні індивідуальної поведінки найбільш загальною причиною девіантності служить «соціальна невдоволеність» як результат невідповідності об'єктивних властивостей індивіда (включаючи його завдатки, здібності, а також властивості, надбані в процесі соціалізації) вимогам позиції, яку він займає у системі суспільних відносин. Позиція може бути «нижчою» (поет-вахтер, філософ-опалювач) чи «вищою» (посередність у кріслі директора) за свої об'єктивні можливості; індивід може опинитися поза офіційною структурою суспільства (бродяга, дармоїд, бомж). Також вірогідно, що, хоча індивід займає позицію відповідно до особистісних якостей, та позиція, та властивості нижчі за досягнутий суспільством рівень розвитку. Соціальна невлаштованість может не усвідомлюватися людиною, будучи ж усвідомленою, виявляється психологічно у вигляді невдоволеності» [1]

Психологічний підхід базується на критерії норми психічного розвитку (ним виступаю здатність суб'єкта до адаптації). М. Гербер вважав, що джерелом відхилень є невпевненість у собі та низька самооцінка.

У психоаналізі (З. Фройд) першопричиною девіацій є конфлікт між свідомим та підсвідомим, яке у стані пригніченості утворює структуру «Воно».

К. Хохні, Д. Боулбі та Г. Саліван вважають причинами відхилень дефіцит теплого спілкування матері з дитиною в перші роки життя. А Є. Еріксон вважає, що це відсутність відчуття безпеки та довіри, що переслідує індивіда протягом життя та може бути причиною різноманітних девіацій. Вагомою у даному підході є думка А. Адлера, який вважає те, що індивід не може встановити з оточуючою середою адекватний контакт, є основною причиною девіацій. На його думку, найважливішим фактором формування адекватної поведінки у індивіда і, як наслідок, – адекватної оцінки оточення, є структура сім'ї, відповідний тип

виховання дитини. Як приклад науковець наводить гіперотеку, що призводить до недовірливості, інфантилізму та комплексу неповноцінності.

Психодидактичний ж підхід акцентує увагу на тому, що дитину можуть спіткати невдачі у навчанні, що у свою чергу призводить до розвитку відхилень (Д. Халаган, Дж. Кауфман).

Отже, девіантна поведінка може мати багато серйозних наслідків для суспільства чи навіть зруйнувати його. І, виявивши причини, що його породжують, ми можемо знаходити шляхи його попередження для гармонічного функціонування та розвитку суспільства.

Література

1. Гишинский Я. Социология девиантного поведения и социального контроля: краткий очерк [Электронный ресурс] / Я. Гишинский. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/640/542/1216/006x20gILINSKIJ.pdf>
2. Коэн А. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения. / Коэн А. – М. – 1965.
3. Усова Е. Б. Психология девиантного поведения: Учеб. – метод. комплекс /Е.Б. Усова. – Минск: Изд-во МИУ. – 2010. – 180 с.
4. Черкесов Б. А. Социальные нормы и девиантное поведение [Электронный ресурс] / Черкесов Б. А. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnye-normy-i-deviantnoe-povedenie.pdf>

Чепурко Г.І.

*доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник
Інституту соціології Національної академії наук України*

КУЛЬТУРА ЯК СОЦІАЛЬНА КООРДИНАТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Цивілізація є спосіб існування людських спільнот, який виник на основі суспільного розподілу праці, чисельності населення. Вона являє собою соціокультурне утворення, тобто включає в себе соціальні й культурні засади життя суспільства в їх органічній єдності.

На думку С. Хантінгтона, – знаного американського політолога, кожна цивілізація відрізняється від іншої особливостями своєї культури. Він визначив цивілізацію «як культурну спільноту найвищого рангу, як самий високий рівень культурної ідентичності людей. Наступний ступінь складає уже те, що відрізняє род людський від інших видів живих істот» [1, с. 33].

Саме характеристика цивілізації як соціокультурного утворення виділяє цілісність цього «способу існування» людей. Генезис цивілізації був грандіозним переворотом, який охопив всі сторони життя суспільства, починаючи від матеріального виробництва і закінчуючи найвищими духовними сферами. Його особливості, характер, спрямованість визначались цілим комплексом

взаємопов'язаних причин, серед яких виділялися суспільний розподіл праці і зростання її продуктивності, збільшення чисельності населення. Цивілізація і виникає як спосіб існування людей, здатний зберігати свою цілісність за наявності внутрішніх протиріч, антагонізмів. З позицій методології цивілізаційного підходу це означає, що досить важливою особливістю цивілізації є її інтегративна функція.

Суттєву роль у становленні нової інституціональної системи, поширенні нових взірців і моделей поведінки людей, набутті ними нових особистісних і групових ідентичностей відіграє така соціальна координата цивілізаційного вибору як культура. Якщо інтерпретувати її як певну сукупність знань, цінностей і норм суспільства в цілому чи певної соціальної групи, то вона приймає участь у продукуванні ідентичностей, легітимізуючи та репрезентуючи їх у суспільному середовищі. Саме культура формує ментальність людей в напрямку того, що вважати справедливим, важливим, «своїм», а що ілюзорним, несправедливим, «чужим».

Культурна компонента цивілізації як певного інтеграційного феномена є важливою сполучною ланкою між його особистісною й соціальною складовими. З одного боку, вона є своєрідним підґрунтям для вироблення характеристик спільнот і соціальних груп, а з другого, – фундаментом для розвитку особистості та її участі в конкретних соціальних практиках. Тим самим культурна компонента виступає в якості стрижня особистісних і групових ідентичностей. Відокремленість цих двох планів не треба абсолютизувати. Вони віддзеркалюють не стільки окремі, скільки взаємодоповнюючі типи ідентичності, що загалом спираються на культурні цінності, моделі й традиції. Таким чином культурні ідентичності складають фундамент існуючих особистісних та соціальних ідентичностей [2, с. 15].

Нині ця основа міцнішає. Культура все більше перебирає на себе функції мотора, акселератора суспільної зміни і розвитку [3, с. 9]. Звідси змінюється її роль у суспільстві, вона посилюється щодо регуляції людської поведінки, створення нових суспільних структур та інституцій. Наразі культура розуміється не як пасивний відбиток реальних суспільних процесів, а як їхній активний контент.

Цивілізаційний вибір українського соціуму – це інституціональний та самоорганізаційний процес раціонального і вільного прийняття перспективної моделі суспільного життя виходячи з можливостей практичної реалізації мети і завдань, необхідних для його подальшого розвитку. Цей вибір як ресурс демократичного розвитку українського суспільства перебуває в умовах ризикогенної ситуації. Ситуація ризику – це соціальний стан, коли відомі джерела та ймовірність загрози щодо погіршення умов життєдіяльності соціуму, а також непевність їхньої нейтралізації. Вона є багатофакторним соціальним явищем, яке має особливості у кожному конкретному випадку. Тому важливими є ідеали, цінності й норми культури. Механізм їх дії значно відрізняється від традиційного та відповідає більш високому рівню цивілізаційного розвитку. Передусім вони сприймаються свідомо, але не регламентують поведінку, а задають лише деякі загальні й достатньо широкі рамки того чи іншого способу діяльності. Тобто вони відповідають потребам динамічного суспільства і призначені регулювати поведінку вільної людини, яка має можливість і право вибору образу життя і

діяльності. Але сам набір ідеалів, цінностей і норм формується у сфері культури так, щоб їх ствердженню послуговувалось сполучним початком певної цивілізації, сприяло збереженню її цілісності.

Оскільки цивілізаційний вибір не є спонтанним і самодостатнім, але керується внутрішньо іманентними культурі аксіологічними установками, між культурою і цивілізацією встановлюється складана й динамічна система відносин. Цю систему можна показати таким чином: суспільство – аксіологічний потенціал культури – цивілізаційні механізми культури – природа.

Схема свідчить, що: 1) культура утворюється взаємозв'язком двох її складових, необхідних в тому чи іншому конкретному вигляді у будь-якій системі, що саморегулюється і саморозвивається; 2) середовище, в якому існує ця система, безпосередньо репрезентоване в їх взаємодії з культурою, тобто прослідковується безпосередній зв'язок потенціалів культури з суспільством, а також – з природою; 3) взаємовідносини даних потенціалів багатоманітні, мобільні та різномасштабні. Їх спільний простір може бути більший чи менший, що відкриває шлях до діахронічного аналізу цивілізації.

Для українського суспільства цивілізаційний вибір може мати успіх за умов усвідомлення глобалізаційних викликів сьогодення. Україна знаходиться у складній ризикогенній ситуації (соціальна дезінтегрованість, лімітрофність країни, радянське минуле, системна недовіра до владних структур та ін.) і повинна адекватно відповідати на ці виклики. Нині особливу роль відіграють не лише раціональні, зокрема державні нормативно-правові документи, а й ціннісні, раціонально не верифіковувані складники культурно-цивілізаційного вибору.

В сьогоденній соціальній часово-просторовій невизначеності українських реалій помітний суттєвий вплив чинника суспільно-політичної мобілізації національного рівня у ситуації загрози соціальним інтересам громадян у виборі моделі подальшої життєдіяльності українського суспільства. Така вимушена соціальна організація, викликана жорсткою кризовою ситуацією, започаткованою «майданним» протестом, дала поштовх консолідації громадян на засадах довіри, взаємності, культурної ідентичності. При цьому конструктивно використовуються наявні та потенційні соціальні мережі для обстоювання цінностей і норм європейської демократії.

Відтепер відтворюються глибинні цивілізаційні орієнтири. Так, на запитання «Скажіть, будь ласка, традиції, цінності та норми поведінки громадян яких країни найбільш близькі Вам?» відповіді розподілилися таким чином: 28% опитаних вибрали «країн Західної Європи» і «скоріше країн Західної Європи, ніж східнослов'янських», а 40% – «східнослов'янських країн, ніж країн Західної Європи».

Опитування також засвідчило цивілізаційну лінію розколу суспільної свідомості українських громадян, особливо між Заходом і Сходом країни. Істотна відмінність культур цих регіонів проявляється в розходженні духовних цінностей, соціокультурних орієнтацій. Подібні відмінності ініціюють соціокультурно-психологічну напруженість, що виявляється в прихованих, а іноді й відкритих конфліктах, пов'язаних з шануванням різних героїв, святкуванням різних історичних дат, використанням різної політичної та культурної символіки. Так, цінності західноєвропейських країн у Західному регіоні поділяють 56%

респондентів. Східнослов'янські цінності поділяють 51% опитаних у Східному регіоні [4, с. 522].

Від цивілізаційного вибору визначальною мірою залежить подальша демократизація українського суспільства, функціонування суспільно значущих цінностей і соціальних норм, економічне зростання, розвиток мереж людських взаємин, які характеризуються наявністю соціокультурної ідентичності і політичної довіри громадян нашої країни обраному європейському дороговказу майбутнього.

Література

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций/ С. Хантингтон // Полис. – 1994. – № 1.
2. Ручка А. Орієнтири концептуалізації ідентичності/ А. Ручка // Соціокультурні ідентичності та практика. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002.
3. Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие/ Л.Г. Ионин. – М.: Логос, 2000.
4. Шульга М. Аберантний стан суспільної свідомості українського соціуму/ М. Шульга// Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 1(15). Том 1. – К.: Інститут соціології НАН України, 2014.

Шедяков В.Е.

*доктор социологических наук, кандидат экономических наук,
профессор кафедры социологии и гуманитарных дисциплин
Государственного университета телекоммуникаций*

ОПЕРИРОВАНИЕ ОБРАЗАМИ В СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ОБМЕНАХ ПОСТСОВРЕМЕННОСТИ

Создание и распространение привлекательного образа не просто притягивают потенциальных сторонников, информационно «заражает» и активизирует их, они, фактически, материализуют идеи, подходы, переводя виртуальный мир в реальную плоскость и обеспечивая получение вполне действенных преимуществ. Поскольку формирование образа апеллирует к опыту и настроению, интегрируя феномены культуры художественной и интеллектуальной, это позволяет под внешним видом рациональных решений скрывать иррациональные начала, обходить ловушки критицизма и рассудительности. Впитывая особенности ценностно-смысловых комплексов, оперирование образами осуществляет воздействие на переход между общественным и индивидуальным восприятием: природа самих ценностей предполагает рассмотрение с позиций отпечатка общественного сознания в индивидуальном, отражая совокупность свойств идеального. Соответственно, оперирование образами входит в соприкосновение с составляющими элементами социальной памяти, общественных мифов и традиций. Идеальность как черта не только бытия потенциального или

субъективного представления (коллективного или индивидуального), но и формы представленности, деятельностного замещения одного предмета другим позволяет анализ этой «чувственно-сверхчувственной» реальности. При этом средствами культуры осуществляется идеальная репрезентация материальной действительности, когда идеальное является признаком истинного бытия материального. Отношения социальной идеальности ценностно-смысловых комплексов как своего рода объективной субъективности и подтверждают дополнительно роль в качестве ресурса общественной интеграции.

Восприятие образов исторично. Как известно, у каждой эпохи свои нормы и формы выхода за них (как в моральное, так и в аморальное, как в героическое, так и в низменное): различные условия востребуют разные черты. Условия постсовременности с характерными социальной эклектикой, плюральностью, разнонаправленностью, движением общности от свойств социально-экономической системы к бессистемным социокультурным целостностям особенно потворствуют формированию социокультурных динамик на основе методологии и техник оперирования образами. Отсутствие генерализующего вектора (обеспечивавшего автоматическую систему оценки при главенстве моделей общественного развития Традиции или Модерна), утрата обязательности и единственности основной внешней опоры и логики жизнедеятельности упрощает реализацию разновекторных трансформаций – вплоть до формирования условий осуществления подвижек в духе окна Овертона. Жизнедеятельность культурно-цивилизационных миров интегрирует образное восприятие социокультурной постистории (где можно использовать и реактуализировать образы из самых разнообразных эпох) и предистории (когда ничего не предрешено, могут победить самые противоречивые формы). Переход к логикам постсовременности, к логикам свободы является и отказом от единственности любого базиса развития, возможностью соединения отдельных черт несовпадающих миров в новую целостность. Исчезает определённость, падает результативность директивного администрирования, нарастает значение повседневных практик, внеиерархических социальных коммуникаций и неинституционализированных отношений. Мультикультурализм и культурно-социальная интеграция различных этнических и культурных групп – это аспекты равноправного взаимодействия и взаимной терпимости, заключающиеся в защите существования и коэволюции разнообразных культур при их проникновении, обогащении и развитии на принципах, признаваемых справедливыми. Каждый волен отбирать в окружающем: актуальном и отзвуках ушедших и приходящих эпох то, что внутренне близко ему; нет принуждения, и никто никому ничем не обязан. Соответственно, не надо служить ничьим идеям, кроме своих, разделять чужие принципы и подходы, кроме собственных. В этом контексте и само понятие развития нуждается в обновлении: кроме стабильного и сбалансированного роста, оно должно ориентироваться на такие максимы как солидарность, свобода выбора, убеждений и слова, терпимость. Исчезает понятие периферийной культуры: они равноценны и равноправны. Усиливаются процессы соизмерения друг другом внешне противоположных подходов, на смену чистым формам (в частности, мыслеформам) и образам приходят превращённые (преобразованные), вобравшие в себя элементы чужой истории и гибко отражающие черты всё новых своих

носителей. Постсовременность впитывает в себя многообразие смыслов, образов, методологий, подходов и практик; от каждой из которых можно искать созвучное и отторгать чуждое. Как известно, традиционная культура аграрного общества реализовывала основную функцию управления интеллектуальной деятельностью в рамках формулы «делай так, потому что так делалось до тебя». В индустриальном обществе с культурой модерна генерализирующим направлением управления было «делай так, потому что это рационально». Для постсовременного общества характерен подход «делай так, потому что это эффективно». Причем эффективными могут быть самые разные парадигмы осуществления управленческих композиций. Культура постмодерна постиндустриального общества принципиально открыта, деидеологизирована, ненасильственна, базируется на развитии преимуществ, а не ликвидации недостатков. В этом – её ведущее отличие, потому этот признак пронизывает успешную организацию и управление деятельностью, особенно – имманентной эпохе деятельностью интеллектуальной. Обширный перечень происходящих кардинальных изменений достаточно часто фокусируют в определение постмодерной трансформации или постмодернизации, имеющей длинный ряд собственных характеристик, особенностей и свойств.

Их существенная часть проистекает из особенностей информационной эры, сопряженной с повышением значения экономики знаний и деятельности когнитариата с его особенностями ценностно-смысловых иерархий (которые зиждутся на чувствах собственного достоинства, гордости за свою работу, профессионализма и перечеркивают подходы, основанные на подобоострастии, сервильности, заискивании, угодничестве и т.п.) с соответствующими стимулами. Разумеется, при этом, с одной стороны работа теряет качество единственного мерила жизнедеятельности (если ранее и образование – подготовка к ней, и пенсия – плата за нее), с другой, – тем теснее интегрированность, значительнее диффузия навыков.

И если ранее культура создавалась для определённого круга, то нравственный вызов постсовременности – культура для всех, культура полилога, соприкосновения с чужими, когда каждый совершенно неожиданно для него может оказаться в ситуации контакта/взаимодействия с любым, даже самым странным социокультурным контрагентом. Общение – это судьбы дар или удар в зависимости от готовности к участию в социокультурных отношениях, от искренности, от содержательности. При этом уже отнюдь не только верхушечная культура интеллигенции или аристократии, но и народная культура испытывается на излом радикальностью перемен, неприкрытостью перед внешним вмешательством. Соответственно, реактуализируется глубоко личностный выбор каждого: жить в многоцветном, карнавалыно пёстром калейдоскопе общения – или отказаться от него (включая и общение с прошлым, общение со смыслами жизнедеятельности). Эта свобода выбора может оказаться действительно непосильной и потому страшной, как всё хорошее. Особенно в условиях, когда характеристики постсовременности накладываются на извечные черты культурно-цивилизационного мира с присущими ему образностью, неоформленностью, тягой к запредельному. Факторы же расчеловечивания и техногенности жизни порождают отчуждённость восприятия.

Усиление новых медиа, глобальность масштаба социальных проектов сочетается с индивидуализмом восприятия. Подключение ценностных игровых и образовательных иерархий позволяет опираться на детские комплексы восприятия образов, отторгая взрослые ряды логической аргументации. Даже базовые ценностно-смысловые комплексы культурно-цивилизационных миров преломляются сквозь сонмы глубоко индивидуальных призм людей, в сознании которых плавают образы из разных эпох и событийных узлов – их встраивание в определённую схему восприятия позволяет в рамках формирования основных установок подготовить почву для самоубеждения и достраивания на этой основе остальных фрагментов мировоззрения. В этой ситуации положение иначе мыслящих – важный симптом социокультурного состояния общества, особенно чувствительное для постсовременной среды. Обретение образом смысла, включение в социокультурное пространство становится осознанным личностным выбором, становлением как гражданственности, так и общественных отношений (социальности, социальной ткани, социального капитала, etc.). Напротив, нисхождение до «культурной жвачки», культивирование социального инфантилизма – один из опаснейших рудиментов эгалитаризма. Простенькая культура обкрадывает смысл отношений, доступность вообще лишает смысла. Самое глубокое неравенство – неравенство талантов, прежде всего в создании смыслов, в восприятии и интерпретации. Однако само наличие общественной среды квазидемократических социально-политических образований, с одной стороны, позволяет их правящим и оппозиционным элитам за внешними формам скрывать совершенно отличное от них содержание, но, с другой, делает их уязвимыми к воздействиям под лозунгами реализации декларируемых ценностей. В частности, актуальным оказывается качество геостратегического позиционирования: сохранение самоидентичности – или же превращение в псевдозападное общество.

Соответственно, для социально-экономического (в частности – хозяйственного) успеха насущным становится переход от превалирования привычек и стереотипов директивного администрирования к практикам и технологиям стимулирования: на индивидуальном уровне – деятельности, на общественном – трансформаций. При этом, с одной стороны, качество управления знаниями зачастую предопределяет успех не только проведения новой модернизации в постсовременных условиях, но и создания надёжной основы дальнейшего социально-экономического развития. Сегодня конкурентоспособность хозяйственной структуры и стратегические перспективы культурно-цивилизационных миров зависят от эффективности образовательно-научно-производственных комплексов. С другой же, – затраты на финансовализацию и сервисизацию хозяйствования, а также на создание анклавов «новой экономики» не всегда соответствуют ожидаемым результатам. Оптимизация же геоглобальной стратегии следует, прежде всего, из представлений о предпочтительности ниши и модели развития в мире жёсткой «гиперконкуренции». Вместе с тем, механизмы достижения и поддержания консенсуса и компромисса требуют применения принципа превращённых форм на основе межсистемного взаимоприемлемого эталона с взаимным уважением, терпимостью и политкорректностью в отношениях между культурно-цивилизационными мирами.

Глухий Д.В.

студент факультету політичних наук

Чорноморського державного університету імені Петра Могили

КАЛЬМАРСЬКА УНІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ДО ПІВНІЧНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Перш за все необхідно звертати увагу на два документи Кальмарського зібрання 1397 року, Ньючопінзький рецес 1396 року та початковий етап існування унії. Усе це в комплексі максимально відображає сутність союзу, а документи визначають порядок його функціонування. Хід створення та укладення договорів Кальмарського зібрання дає зрозуміти про головні принципи управління, які закладалися представниками королівських рад трьох королівств. З них виходить те, що період існування даної унії пронизаний боротьбою шведських аристократів із королівською владою Данії віч-на-віч, а іноді й у трикутнику Данія – Швеція – Ганза.

І хоча Кальмарська унія між скандинавськими країнами мала особистісний характер, але кожне королівство володіло широкою автономією. Державні посади зберігалися за вищою знаттю, але більшою мірою датськими представниками, навіть у Швеції та Норвегії. Загалом багато що відповідало пунктам договорів. Кальмарська унія навіть з урахуванням внутрішньої періодичної політичної кризи була міцною політичною силою, а Данія грала головну роль в союзі [3, с. 91].

Цікавим феноменом всередині союзу було те, що у роботах багатьох датських вчених простежується теза про надмірний вплив аристократів у Данії. Логічним поясненням такого явища може бути лише те, що королівська влада та аристократи мали спільні інтереси, але, наприклад, посилення королівської влади було загрозливим для прав і свобод аристократів. Автор має на увазі те, що простежувалася тенденція солідарності датських дворян із шведськими аристократами. Дані класи мали спільну позицію щодо обмеження свободи дій монархів, а це означало лише одне – станові інтереси переважали над державними. В історії існування унії це проявлялося досить часто в результаті необережної політики монарха, згадати можна, наприклад, про короля Еріка Померанського, який закінчив своє правління в результаті масових бунтів, що були породжені його ж політикою війн та торгівельного протистояння з Ганзою [2, с. 317].

У період правління Маргарити (1396 – 1412 рр.) у союзі яскраво простежувалася тенденція до централізації та будь яким чином посилення монархічної влади. В її планах так звана «троїста держава» повинна була існувати вічно, але її політика утисків дворянства загрожувала послабленням її ж політичної позиції так само як це сталося з колишнім суперником Альбрехтом Мекленбурзьким [2, с. 281]. Наслідком послідовної політики Маргарет була поява у працях дослідників так званого «датського режиму», який призвів до значного послаблення королівських адміністрацій Швеції та Норвегії. Тож офіційно

національні органи представництва аристократів даних королівств значно слабшали. Цікавим моментом також є те, що навіть до укладення унії виникали суперечності між королем та аристократами, але після початку існування Кальмарської унії останні взагалі були відсторонені монархічною верхівкою від будь якого управління у союзі. Проте тільки у Швеції система представництва розвивалася [6, с. 236].

Особливо хотілося б зупинитися на діяльності Еріка Померанського (1412-1439), адже характерною рисою в союзі в цей час є невідповідність державних та класових інтересів, а також недосвідчена політика Еріка, яка призвела до серйозного повстання. Справа в тому, що проданська політика і централізація Маргарити та Еріка покладала фінансовий та ресурсний тягар на Норвегію та Швецію. Ерік, намагаючись розширити території Данії на півдні, фактично увесь час правління вів дорогі та безрезультатні війни з Гольштейном (1412-1432 pp.), а згодом – з Ганзою [2, с. 310]. Ті війни в свою чергу викликали підняття податків та псування монети, а попередня редукція земель та володінь лише ускладнювала ситуацію. Під редукцію підпадали найбільш багаті сім'ї та церква. Кошти, землі та посади, які отримувалися з редукції, Ерік роздавав німцям. Згодом більшість посад були зайняті людьми Еріка [5, с. 290]. Його політика, подібно сьогоденній корупції у світі, знищувала політичну та економічну стабільність держави. Чи не нагадує хоч трохи ця ситуація політику Альбрехта Мекленбурзького у Швеції напередодні створення унії? Звісно, Альбрехт знаходився в подібній ситуації.

Що ж до торгової складової союзу, то жорстка фінансова та адміністративна політика супроводжувалася спробою переорієнтування на інші ринки (Нідерланди та Англія) та одночасне встановлення торгових зв'язків з Новгородом, торговим партнером Ганзи. В 1429 році відбулося різке погіршення відносин Данії з Ганзою внаслідок введення «зундського податку» на кораблі ганзейських міст. Ганзейські міста на чолі з Любеком у відповідь ініціювали торгову блокаду та приєдналися до Гольштейну у війні з Еріком [4, с. 106]. Економічний режим у Північній Європі був порушений, а це означало що пірати знову грабують Берген та західне узбережжя Балтики, економічна блокада Ганзи порушила дуже необхідний експорт заліза, а це в свою чергу завдало значної шкоди залізо-рудним районам Швеції, бо вся продукція йшла на експорт до ганзейських купців. І хоча в такій ситуації Ерік вирішив ступити на шлях замирення конфлікту і підписав з Ганзою мир 1433 року, але відновлення привілеїв Ганзи знову вдарило по торгівлі скандинавських країн, назріли серйозні підстави для недовольства усіх класів, а особливо у бунтівній Швеції [1, с. 256]. Народні війни відкрили новий етап в історії унії. Бунтівники дали зрозуміти, що тепер у скандинавських країнах об'єднавчим тенденціям протистоїть приблизно подібна за силою тенденція до роз'єднання союзу. Рівновага сил досить часто досягалася шляхом збройних конфліктів.

З середини XV століття боротьба навколо унії фактично перетворилася у протистояння Швеції та Данії, протистояння шведської аристократії та монархічної влади Данії. Про це свідчить серія війн між Швецією та Данією з 1452 року, більшість військ перебували у містах Сконе і Вестерйотланд [2, с. 319]. Тим часом пірати грабували узбережжя, а торгівля занепадала. У Швеції король Карл шукав ресурси для ведення війн і запровадив додаткові податки, які зачіпали й церкву. Було значно збільшене мито на імпорتنі товари, він навіть намагався

провести редукцію земель [2, с. 321]. Така політика Карла породжувала невдоволення знаті та повстання, які підтримувалися бюргерами Стокгольма, громадою гірників Бергсласгена та жителями Упланда. А самого Карла в результаті бунтів змістили з престолу [2, с. 323].

Характерною рисою унії в другій половині XV століття була певна періодичність в існуванні. Мається на увазі те, що під час внутрішніх війн з посиленням позиції аристократів у Швеції, остання намагалася вийти зі складу союзу. Але коли монархічна влада Данії знову посилювалася у Швеції, то унія нібито відновлювалася. Подібне воз'єднання відбулося й після вигнання Карла влітку 1457 року, бо корону на певний час отримав Крістіан I, що фактично й означало відновлення унії [3, с. 110].

Можна припустити, що до 1471 року характер унії розчаровував прихильні групи шведського суспільства, але попри таку розчарованість все одно була присутня тенденція до централізації. З іншого боку, попри схильність до централізації, зростав вплив антидатського руху у Швеції, який підкріплювався багатьма факторами. Антидатським рухом використовувалися будь-які внутрішні суперечки в Данії, її конфлікти з ганзейськими містами, опозицією Норвегії та ін [3, с. 111].

Чи не найважливішим фактором породження антидатських поглядів у Швеції, про який необхідно зазначити, є фактор поступової консолідації шведського суспільства. Цьому явищу сприяло посилення внутрішніх економічних зв'язків у Швеції та розвиток товарно-грошових відносин, особливо ринку. Факт згуртування шведського суспільства проти унії на даному етапі та його вагоме значення у подальшому становленні Швеції як самостійної держави змушує автора детальніше розглянути внутрішні економічні зв'язки держави як один з головних чинників, що сприяли посиленню антидатських позицій та у перспективі сприяли й боротьбі за незалежність Швеції від монархічної влади Данії.

Тим часом слабшали ідеї дрібного сепаратизму (відколу від Швеції), бо протиріччя серед знаті все більше характеризуються боротьбою за безпосередню владу в державі, за вплив на державну політику, тобто за вплив на політику своєї держави. Слід звернути увагу й на інші класи. Дворяни, наприклад, виявилися ще більш зацікавленими у підтримці корони і дуже зблизилися із верхівкою селянства та бюргерів. Але й ті були зацікавлені у підтримці «свого» правителя. Ну а з іншого боку королям також була потрібна підтримка класів.

Отже, це була епоха розвитку державності. Укріплення ідей монархізму, бюрократичного апарату, центральної влади тощо. Але особливість полягає в тому, що формування та розвиток централізованих феодальних держав, у формі станових монархій та переходу до ранніх абсолютних монархій, в Північній Європі пройшло через спільну скандинавську унію. Головними наслідками Кальмарської унії були: становлення ранніх абсолютних монархій у Північній Європі, виокремлення двох центрів сили – Данії та Швеції, які мирно співіснували у регіоні, виникнення руху скандинавізму на посткальмарському просторі, а також становлення північноєвропейської інтеграції, яка активно продовжується і в наші дні.

Література

1. Андерссон И. История Швеции / Ингвар Андерссон; Пер. с шведск. Н. А. Каринцева; под ред. и с предисловием Я. Я. Зутиса. – М.: Издательство иностранной литературы, 1951. – 408 с.
2. Форстен Г. В. Борьба из-за господства на Балтийском море в XV и XVI столетиях / Георгий Васильевич Форстен. – СПб., 1884. – 627 с.
3. Сванидзе А. А. Эпоха уний в Северной Европе: XIV – начало XVI в. / Аделаида Анатольевна Сванидзе // Средние века : Журнал Института всеобщей истории РАН. – 1987. – Выпуск 50. – С. 91-112.
4. Толкачова Н. Є. Роль Кальмарської унії (1397-1523) у формуванні централізованої національної держави у Швеції / Н. Є. Толкачова, В. В. Коструба // Вісник Київ. нац. ун-ту імені Т. Г. Шевченка. Серія Юридичні науки. – Випуск 60/62. – К., 2004. – С. 105-109.
5. Договор об унии Дании, Швеции и Норвегии [Пер. А. Ю. Кузиной и А. Д. Щеглова, редакция и комментарии А. Д. Щеглова] // Средние века : Журнал Института всеобщей истории РАН. – 2003. – Вып. 64. – С. 287-292.
6. Щеглов А. Д. Государственный совет – риксрод и высшие должности в Шведском королевстве в эпоху Кальмарской унии / Андрей Джолинародович Щеглов // Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время : Монография / Отв. ред. Т. П. Гусарова. – М., Книжный дом «Университет», 2010. – С. 536-553.

Дзятківський В.В.

*аспірант кафедри політичних наук філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

РОЛЬ МОРАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У РЕФОРМУВАННІ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

В межах сучасних політичних процесів часто виникають ситуації, коли юридична та суто політична відповідальності не можуть бути реалізовані через відсутність нормативних підстав. В таких випадках, суспільство або його групи, органи держави звертаються до норм моралі, корпоративної етики та стандартів професійної політичної діяльності. На їх основі функціонує морально-політична відповідальність, яка, в залежності від типу її об'єкта, покликана забезпечувати політичну взаємодію в інтересах всього суспільства, певного політичного об'єднання та конкретної особистості. Морально-політична відповідальності регулює діяльність та поведінку суб'єктів політики, які співвідносяться з історично сформованими в суспільстві політичними статусами та притаманними для них функціями.

Нормативну основу морально-політичної відповідальності складають принципи суспільної моралі та похідних від неї галузей політичної етики, а також стандарти професійної діяльності в сфері політики, які можуть відтворюватись у нормативно-правових актах. Таким чином, даний вид відповідальності суб'єктів

політики може бути реалізований навіть щодо діяльності, яка має на меті змінити принципи організації відносин в політичній системі та норми впливу держави й громадянського суспільства на певний тип соціальної взаємодії. Враховуючи те, що механізм держави в процесі свого розвитку може піддаватись серйозним перетворенням, морально-політична відповідальність є необхідним елементом системи контролю за діями та поведінкою представників органів державної влади. Це стосується і суб'єктів громадянського суспільства, які також можуть бути ініціаторами трансформації інститутів держави та, найголовніше, принципів ставлення громадян до державної влади.

Проблема відповідальності за реформування системи державного управління є надзвичайно актуальною для сучасної України. Аргументом на користь даної тези слугує той факт, що планування, законодавче забезпечення та введення в дію реформ не передбачають єдиної системи конституційно-правових норм, які б ефективно регулювали ці процеси. Слід також звернути увагу на те, що реформи в межах механізму держави можуть супроводжуватись зміною або ліквідацією нормативно-правових актів, що суперечать обраному представниками органів влади курсу перетворень. Це, в свою чергу, створює широкі можливості для здійснення з боку суб'єктів реформування дій, які є протиправними, не відповідають соціальним очікуванням, інтересам громадян та нормам моралі. Відсутність узгодженості між змістом реформ, методами їх реалізації та принципами етики професійної політичної діяльності може викликати негативну реакцію з боку суспільства або окремих його груп. Таким чином, ефективне реформування системи державного управління є неможливим без морально-політичної відповідальності суб'єктів даного процесу, яка сприяє подоланню вищезазначеної нормативної невизначеності.

Важливим чинником процесу реформування системи державного управління є групова етика, яка притаманна для конкретного органу держави та забезпечує належне виконання його представниками власних функцій. В даному контексті, морально-політична відповідальність може бути реалізована на персональному та колективному рівнях, без процедурної сторони застосування санкцій. Як і політична відповідальність, даний вид відповідальності ґрунтується на індивідуальній інтерпретації норм діяльності в сфері політики та наслідків за їх порушення. Так, «сутність політичної відповідальності не полягає суто в юридичному аспекті покарання винних, а може сприяти забезпеченню кадрової ротації в лавах усунутих від влади через делегітимацію високопосадовців. Така посадова циркуляція в ешелонах державної влади слугує мотивацією на шляху розвитку суб'єктивної відповідальності, у вигляді внутрішніх переживань та почуттів особи, її усвідомлення зробленого вибору, важливості та необхідності взятих зобов'язань» [1, с. 171].

Морально-політична відповідальність передбачає особливі наслідки для суб'єктів реформування системи державного управління в разі порушення ними норм суспільної моралі, корпоративних норм групи до якої вони належать, принципів громадянської моралі. Наприклад, здійснення урядом реформ без належної суспільної підтримки або всупереч етичним принципам здійснення державної влади може слугувати причиною виключно політичних наслідків для

його представників, таких як поразка конкретної політичної партії на парламентських виборах.

Зміна принципів та методів державного управління в певній галузі соціальної взаємодії передбачає вибір громадянами власного ставлення до задекларованих владою реформ. Громадянин також несе морально-політичну відповідальність за реакцію на перетворення в системі механізму держави. Фактично, реформи у вищезазначеній галузі можуть безпосередньо впливати на норми, що регулюють обов'язки громадян перед органами державної влади. В даному контексті, ««індивідуальна відповідальність» означає підзвітність. Більш конкретно, вона означає введені урядом системи підзвітності громадян» [2, с. 327]. Реформування системи державного управління за своєю сутністю є процесом формування нових відносин підзвітності між громадянами та державою, її представниками. Завданням морально-політичної відповідальності є направлення реформ державної влади на ефективне виконання повноважень представниками інститутів держави, а також захист даних інститутів від змін без згоди з боку суспільства.

Реформа системи державного управління безпосередньо пов'язана зі зміною виборчої системи та її законодавчої бази. Якщо структура та функції певного органу державної влади зазнають таких перетворень, що вимагають іншого способу їх формування, то це може суперечити як офіційній, так і неофіційній стороні регулювання виборчого процесу в конкретному суспільстві. В даному випадку, важливого значення набувають органи держави та суб'єкти громадянського суспільства, статус яких передбачає можливість визнання зміни виборчої системи як політичної необхідності або як порушення принципів конституційного порядку. За словами І. В. Тимошенко, «відносно відповідальності за порушення виборчого законодавства треба зазначити, що не будь-яке порушення моральних, політичних чи інших норм може розглядатися як фактична підстава для конституційно-правової відповідальності, якщо ці норми не знайшли свого відповідного закріплення в нормах права» [3]. Не дивлячись на це, діяльність в межах реформування виборчої системи, що характеризується порушенням моральних норм, політичних принципів та цінностей, є об'єктом морально-політичної відповідальності. Виникнення відносини з приводу останньої обов'язково супроводжується тиском на суб'єктів реформування з боку суспільства та, що не менш важливо, з боку політичних конкурентів.

Література

1. Балущька Л. Сутність політичної відповідальності: часова тривимірність та суб'єктно-об'єктні особливості / Леся Балущька // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Філософ. науки. – 2011. – Вип. 14. – С. 166-174.
2. Klein Daniel B. Liberty, Dignity, and Responsibility: The Moral Triad of a Good Society / Daniel B. Klein // The Independent Review. – Winter 1997. – Vol. I, No.3, – pp. 325-351.
3. Тимошенко І. В. Особливості конституційно-правової відповідальності за порушення виборчого законодавства України [Електронний ресурс] / І. В. Тимошенко // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 2 (5). – С. 68-72. – Режим доступу: http://lib.uabs.edu.ua/library/P_Visnik/Numbers/2_5_2011/05_02_13.pdf

Иванова А.В.

*студентка факультета правовой политологии и социологии
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЭКСТРЕМИЗМ КАК ПОЛИТИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТ

Множественность ценностей порождает проблему их легитимного совмещения внутри одного политического сообщества, ибо из признания справедливости ценностного плюрализма неизбежно следует стремление к легитимации как можно большего числа (по сути – максимально возможного) политикокультурных способов существования. Очевидно, однако, что в слишком большой плюралистической «компании» некоторые ценности поблекнут, то есть утверждение одних образцов политической культуры может привести к ущемлению других. И это, похоже, неустранимый недостаток ценностного плюрализма, так как одни сообщества обязательно будут успешнее и релевантнее других. Тем не менее такое положение все же лучше, чем узость ценностно политического горизонта, рано или поздно приводящая к архаике и застою, которые, как прав ило, апеллируют к традиционно сложившимся (или авторитарно утвердившимся) механизмам селекции политических ценностей, отсеивая (подавляя) все «ненужное». Парадокс в том, что подобные политические образования обосновывают свое право на ценностный авторитаризм ссылкой на плюрализм и «многополярность» современного мира [3, с. 51]. Экстремизм считается одной из крайних форм интолерантности. Близким понятием является концепция радикализма. Его определяют как социально-политические идеи и действия, направленные на решительное изменение существующих институтов, заметно проявляются в кризис, переходные исторические периоды, когда возникает угроза существованию, традициям и укладу тех или других сообществ и групп [5, с. 37].

Приверженность в идеях и политике крайним взглядам и действиям. Экстремизм порождает социально-экономические кризисы, деформации политических институтов, резкое падение жизненного уровня, ухудшение социальных перспектив значительной части населения, доминирование в обществе чувств, настроений хандры, пассивности, социальной и личной нереализованное, неполноты бытия, страх перед будущим, подавление властями оппозиции, инакомыслия. Экстремизм не является четким и единым феноменом. Левый экстремизм заимствует идеи революционаризма, анархизма, объявляет себя наиболее последовательным выразителем и защитником трудящихся масс, всех обездоленных, неимущих. Правые экстремисты (фашистские, неофашистские, ультраправые, националистические, расистские движения, организации, партии, такие, как «Русское национальное единство» в России) критикуют современное общество за «отсутствие порядка», «господство плутократии», «упадок нравов», эгоизм, потребительство и др. Ультраправые экстремисты часто используются для борьбы с прогрессивными обществами организациями и политическими деятелями. Разновидностям экстремизма присущи общие черты: насилие или его угроза, обычно вооруженного; одномерность, однобокость в восприятии

общественных проблем, поиски путей, их решения, фанатизм, одержимость в стремлении навязать свои принципы, взгляды оппонентам; бездумное, беспрекословное выполнение всех приказов, инструкций; опора на чувства, инстинкты, предрассудки, а не на разум; неспособность к толерантности, компромиссам, либо игнорирование их. Экстремизм смыкается с крайним радикализмом, терроризмом, нигилизмом, революционностью, вождизмом. Особенности современного экстремизма являются рост масштабности, сопутствующий наращиванию потенциала и превращение экстремистских группировок во влиятельные структуры жизни; усиление жестокости и безоглядности действий экстремистов [1, с. 475].

Политический экстремизм отличается от других форм экстремизма (национального и религиозного) тем, что его основными составляющими элементами выступают субъекты политической деятельности, сама политическая деятельность, целеориентированная на достижение публичной власти, а также предметное конфликтогенное основание, предполагающее конкуренцию политических интересов различных этнонациональных и социокультурных групп. При этом способы достижения поставленных целей как средство разрешения конфликтов могут иметь и насильственный характер. Несмотря на глубокое изучение феномена политического экстремизма в философской и политической литературе, отсутствует общепринятое строгое его определение. Так, А.С. Грачев отмечает, что «под вывеской политического экстремизма зачастую смешиваются разнородные явления: от разнообразных форм классовой и освободительной борьбы, сопровождающейся применением политического насилия, до преступлений, совершаемых безответственными полууголовными элементами, политическими проходимцами или наемными агентами и провокаторами» [6, с. 1].

В публицистике и в научной литературе распространены попытки напрямую увязать рост политического экстремизма с бедностью, социальным неблагополучием и низким культурным уровнем неких региональных, этнических или религиозных групп. Но влияние социальных факторов намного сложнее. Исторические примеры подтверждают, что в замкнутых, застойных обществах, например у бушменов Южной Африки или у индейцев майя в Мексике, находящихся на крайне низких уровнях экономического и социального развития, ничего похожего на политический экстремизм, а тем более терроризм, не проявляется. Эти явления заметны в обществах, вступивших на путь трансформаций, и концентрируются в маргинальных слоях социума, характеризующихся причудливым сочетанием традиционных и новых черт культуры, неполным изменением статуса и условий жизни, и в современных постмодернизированных обществах с выраженной поляризацией населения по этно-социальному признаку, обществах социальных контрастов [2, с. 1].

В научной литературе выделяют два основных вида политического экстремизма: экстремизм, осуществляемый действующей властью против своих оппонентов, направленный на сохранение существующего режима и общественно-политического порядка (мы будем называть его легальным или государственным экстремизмом); экстремизм оппозиционный, направленный против действующей власти и существующего общественно-политического режима. Легальный экстремизм имеет две основные формы: открытый или явный экстремизм,

осуществляемый государством в виде вполне определенной жесткой официальной политики, и замаскированный, проправительственный (причем нередко замаскированный под радикальную оппозицию) экстремизм, который по своим фактическим результатам объективно служит укреплению существующей власти, которая, в свою очередь, ведет с этим фиктивным или демонстративным экстремизмом столь же фиктивную или демонстративную «борьбу». Оппозиционный экстремизм также имеет две формы: деструктивный экстремизм, нацеленный на простое разрушение существующего социально-политического режима, не имея никакой конструктивной, альтернативной и конструктивный экстремизм, который предлагает конструктивную альтернативу существующему общественно-политическому режиму [4, с. 2].

Литература

1. Деркач А. А. Политическая психология / А. А. Деркач, В. И. Жуков, Л. Г. Лаптев. – Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 858 с.
2. Дробижева Л. М., Паин Э. А. Политический экстремизм и терроризм: социальные корни проблемы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [<http://www.tolerance.ru/vek-tol/5-0-drobigeva.html>].
3. Мусихин Г. И. Плюрализм политических ценностей или всеобщий императив свободы личности: выбор не предопределен? / Г. И. Мусихин // Полития. – 2007. – № 3. – С. 42-60.
4. Поломошнов А. Ф Экстремизм как политический инструмент [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [<http://www.ekstremizm.ru/publikacii/item/552>].
5. Соснин В. А. Современный терроризм: Социально-психологичний анализ / В. А. Соснин, Т. А. Нестик. – М.: Институт психологи РАН, 2008. – 240 с.
6. Ханбабаев К. М. Сущность политического экстремизма и терроризма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [<http://www.ekstremizm.ru/publikacii/item/545>].

Іванова А.В.

*студентка факультету правової політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПОЛІТИЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Один з сучасних дослідників Селевко Г. К. вважає, що толерантність необхідно визначати як повагу прав людини і плюралізму, у тому числі культурного плюралізму. Це поняття означає відмову від догматизму, від абсолютизації крайнощів, неприпустимості силового нав'язування ідей. Автор переконаний, що саме в толерантності криється здатність вступати в діалог і гідно вести його [6, с. 476].

У політологічному підході толерантність визначається як прийняття, визнання і повага конкурентів, їх поглядів, програм, заходів при взаємному прагненні суб'єктів соціальної взаємодії (націй, держав, класів, політичних партій, організацій і т. д.) реалізувати свої інтереси і цілі, пов'язані з проблемами збереження або послаблення (скидання) існуючої влади, її зміцнення або підживлення, а також зі зміною їх політичного статусу в суспільстві, якщо це не суперечить ідеї безпеки і демократії (С. М. Ємел'янов, Е. Н. Богданов, В. Г. Зазикін та ін.). М. Н. Мchedlov відмічає, що терпимість не означає поступку або потурання будь-якій ідеологічній системі, це не байдужість і не упокорювання перед громадським або побутовим злом. Така точка зору переважає у більшості сучасних досліджень (М. С. Мириманова, М. Уолцер) [8, с. 180].

В своєму дослідженні Кольцова Є. Ю., Таратута Є. Є. визначають існування двох важливих типів інтолерантності: допустима та недопустима інтолерантність. Вони підкреслюють випадки коли інтолерантність не засуджується суспільством, а навіть може приймати ознаку підтримки з боку суспільства. У кожному суспільстві є види нетерпимості, що вважаються допустимими (наприклад, самозахист), що не усвідомлюються як інтолерантність; толерантне відношення до вуличних грабіжників було б недоречне, до них пропонується відноситися вороже. І кожна держава використовує насильство в цілях охорони зовнішніх кордонів і внутрішнього порядку. Можна визначити інтолерантність як незаконне насильство або заклики до нього [4, с. 115].

Так Єлисеєв С. М. Устінова І. В. підкреслюють допустимість політичної інтолерантності. Толерантність в сфері політики категорія несумісна з самою сутністю політики. В якості критерію визначення природи політики К. Шмідт пропонує дихотомію «друг-ворог». На його думку, політика завжди припускає взаємодії груп, які у відношенні один одного виступають «ворогами»: «Ворог – не приватний супротивник, неавтономний в силу почуття антипатії. Ворог, щонайменше евентуальний, тобто по реальній можливості, – це сукупність людей, що тільки борються, з такою ж самою сукупністю. Якщо застосовувати методологічний принцип К. Шмідта при розгляді політичної толерантності, то в якості «чужого», «іншого» (тобто об'єкту толерантності) виступає «ворог». Проте виникає логічний парадокс. Якщо ми будемо толерантні до політичного ворога, тобто ворог стане не-ворогом, то зникає сутнісна ознака політичних взаємодій, політики як явища. За Шмідтом виходить, що толерантність до політичних ворогів знищує політику як площину взаємодій. Цю проблему ставить у своїй роботі «Про терпимість» М. Уолцер, коли ставить питання: чи завжди і чи у всіх ситуаціях потрібна толерантність? Так, він звертає увагу, що існують види соціальних взаємодій, які у своїй суті припускають інтолерантність. Інтолерантність, суперництво може диктуватися самими «правилами гри», тобто специфікою цих взаємодій. Інакше, у разі толерантності «гравців», гра може втратити свій сенс. До такого різновиду соціальних ігор він відносить і політику [2, с. 46].

Багатоманітність цінностей породжує проблему їх легітимного поєднання усередині однієї політичної спільноти. Очевидно, проте, що в занадто великій плюралістичній «компанії» деякі цінності зблякнуть, тобто затвердження одних зразків політичної культури може привести до утистки інших [5, с. 51].

Устінова І. В. виділяє три типи політичної толерантності-інтолерантності в сучасному суспільстві. За ознакою суб'єкту: відносини держава – соціальна група; соціальна група – держава; стосунки соціальна група – соціальна група. Перший тип «державна – соціальна група» зі змістовної точки зору включає міру прийнятності державою різних проявів інакомислення з боку його громадян, які за допомогою включення в різного роду політичні об'єднання (політичні партії, суспільно-політичні рухи і організації) або конвенціональних акцій протесту в якості представників певної соціальної групи виявляють своє невдоволення державною політикою і курсом, що проводиться, і навіть виступають по відношенню до нього опозицією. Другий тип політичної толерантності-інтолерантності зачіпає відношення до політичної еліти, держави, і зокрема до політичних сил в її складі, з боку політичних сил, що існують усередині громадянського суспільства і мають навіть антисистемний характер. А так само це питання про те, наскільки громадяни здатні миритися з участю в процесі ухвалення державних рішень представників опозиційних політичних сил, визнання їх права на представництво в структурі державної влади. Третій тип стосунків зачіпає співіснування соціальних груп між собою у політичному просторі як представників різних політичних сил, визнання конституційних прав з боку один одного (етносів, віруючих, різного роду меншин, мігрантів тощо), у тому числі визнання права на власне бачення рішення політичних проблем, права на свою політичну точку зору, права брати участь в політичному процесі [3, с. 529].

Щодо політичної інтолерантності виділяють такі її крайні прояви як політичний екстремізм. Також екстремізм існує і в інших сферах суспільного життя. Він представляє теж саме але зі специфічною особливістю притаманній саме даній сфері [1, с. 73]. Екстремізм вважається однією з крайніх форм інтолерантності. Близьким поняттям є концепція радикалізму. Його визначають як соціально-політичні ідеї і дії, спрямовані на рішучу зміну існуючих інститутів, помітно проявляються в кризові, перехідні історичні періоди, коли виникає загроза існуванню, традиціям і устрою тих або інших спільнот і груп. Радикалізм політичний (іноді церковний, релігійний або навіть філософський) є принцип або напрям. Наступним близьким поняттям є концепт фундаменталізму. Фундаменталізм – громадський ідеологічний, релігійний або політичний рух, що проголошує прихильність початковим ідеям, принципам, ідеалам певних навчань або доктрин, висуває вимоги подолання збожень, що з'явилися в ході їх розвитку, ухилів, єресі і «повернення до витоків», відродження ритуалів і звичаїв. Фундаменталізм близький до різного типу ортодоксії. Він виникає в умовах кризи якого-небудь руху і, як правило, протистоїть, у тому числі насильницькими засобами, процесу змін, оновленню (модернізму). Як розвиток концепції фундаменталізму наступною мірою вираження екстремізму є концепт фанатизму. Фанатизм – сліпе і пристрасне слідування переконанням, особливо в області релігійно-філософській, національній або політичній. Крайня міра прихильності до яких-небудь ідей, вірувань або переконань. Зазвичай він сполучений з нетерпимістю до чужих поглядів і прагнень [9, с. 37].

Як зазначає Смирнов Л. В. від інтолерантності до толерантності лише один крок. Саме відмова від трактування іншої думки як «не чистої, не правильної» веде людину до її розуміння, тобто до толерантності. Логическая структура

поняття «терпимість» образована як перехід від отрицання до його сняття. Это снятие достигается благодаря обобщению частного и образованию единства многого [7, с. 211].

Література

1. Бацевич Ф. С. Толерантність як соціально-культурний феномен: світоглядно-методологічний аспект: колективна монографія / Ф. С. Бацевич, С. Л. Грабовська, О. В. Дарморіз та ін. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 330 с.
2. Єлисеєв С. М. Особливості політичної толерантності студентства / С. М. Єлисеєв, І. В. Устинова // Соціологічні дослідження. – 2010. – № 6. – С. 45-51
3. Збірник статей пам'яті А. Криштановського. М.: НИУ ВШЭ, 2011. – Т. 8. – 557 с.
4. Кольцова Є. Ю. Вимір толерантності / Є. Ю. Кольцова, Є. Є. Таратута // Журнал соціології та соціальної антропології. – 2003. – Т. 6., № 4. – С. 113-129
5. Мусихін Г. І. Плюралізм політичних цінностей чи загальний імператив свободи особистості: вибір не визначен? / Г. І. Мусихін // Політія. – 2007. – № 3. – С. 42-60.
6. Селевко Г. К. Енциклопедія освітніх технологій. – М.: НИИ шкільних технологій, 2006. – Т. 1. – 816 с.
7. Смирнов Л. В. «Терпимість» чи «вседозволеність»: додатковість змісту та логіки побудови поняття/ Ін-т всеобщей истории. – М.: Наука, 2004, с. 205-225.
8. Солинін Н. Е. Основні підходи до визначення поняття «толерантність» / Н. Е. Солинін // Ярославський педагогічний вісник. – Ярославль: ЯГПУ, 2009. – Т. 2, № 4. – С. 178-181
9. Соснін В. А. Сучасний тероризм: Соціально-психологічний аналіз / В. А. Соснін, Т. А. Нестік. – М.: Інститут психології РАН, 2008. – 240 с.

Климчук К.В.

студентка факультету політичних наук

Чорноморського державного університету імені Петра Могили

РОЛЬ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Дедалі більшим стає вплив глобалізації не тільки на економіку, політику, але й на міжнародні відносини загалом. За рахунок процесів глобалізації розширюється склад учасників міжнародного процесу. Все більше з'являється міжнародних організацій, об'єднань. За останні десятиріччя посилилась роль транснаціональних корпорацій не тільки на економічний, але й суспільно-політичний розвиток національних держав. Можна сказати, що глобалізація стала певним орієнтиром для сучасного етапу розвитку усіх сфер взаємодії на міжнародній арені. Звичайно, існують негативні наслідки такого процесу, що пов'язані з нерівномірністю розповсюдження та конфліктами, які виникають за рахунок активних тенденцій глобалізації.

Глобалізація – це процес, що формує загальний фінансово-інформаційний простір. Досить важко визначити масштаби, основні напрямки цього процесу. Думки фахівців різняться, одні вважають, що глобалізація виступає як рушійна сила розвитку у світі, інші схилиються до думки, що такі глобальні процеси негативно впливають на національну ідентичність та в цілому на стабільність у всіх регіонах світу. Звичайно, як будь-який процес, що впливає на світ, глобалізація має як плюси, так і мінуси [1, с. 123].

Серед позитивних процесів слід виокремити такі:

- нові можливості розвитку у всіх сферах людства (економіка, політика, технології, поширення інформації, культура)
- міжнародний поділ праці
- взаємодія національних економік
- покращення якості споживацької продукції

Але у той же момент, глобалізація породжує нові протиріччя та конфлікти між різними регіонами світу, зростає економічна та соціальна нерівність серед громадян країн, погіршення екології навколишнього середовища, масштабна міграція населення з бідних країн, що загрожує перенаселенню певних регіонів світу [1, с. 124].

Не дивлячись на негативні фактори, неможливо зупинити цей процес, адже глобалізація стала невід’ємною частиною розвитку світових відносин.

Розглядаючи питання про глобалізацію, слід зазначити її вплив на національні економіки. За рахунок відкритості національних ринків та лібералізації міжнародної економічної діяльності відбувається економічна інтеграція у всьому світі. Саме розвиток комп’ютерних технологій став важливим кроком для поширення глобалізаційних процесів. Можна впевнено сказати, що розвиток та впровадження нових технологій привели до активізації виробничої діяльності, підвищення продуктивності праці та посилення конкуренції. Відбувається активне зростання прямих іноземних інвестицій. Завдяки економічному зростанню серед розвинутих країн відбуваються потоки капіталу до країн, що розвиваються. Але перед тим як інвестувати грошові потоки, інвестори детально вивчають економіку країни, фактори, що впливають на її розвиток, кваліфікація та вартість робочої сили, обсяг ринку, задля того аби уникнути ризиків. Не дивлячись на позитивні фактори, існує проблема глобальної нестабільності у сфері світової економіки – зростає взаємозалежність національних економік. Це призводить до того, якщо починається криза в одній країні, то це може призвести не тільки до регіональних негативних наслідків, але навіть до глобальних [2, с. 10-11].

Не меншої уваги потребує питання щодо впливу глобалізації на міжнародну безпеку. Тим паче, що з кожним роком у всіх регіонах світу конфліктів стає все більше. У XX столітті найбільшою загрозою вважалась ядерна зброя, на зміну їй з’являються нові види небезпеки – сепаратизм та тероризм, наркоторгівля, регіональні конфлікти, економічні кризи, погіршення екології, поява нових хвороб. Зрозуміло, що і раніше ці питання були досить актуальними, але за рахунок глобалізації, відбувається взаємозалежність країн світу. Ці проблеми стали невід’ємною частиною повсякденного життя людства [3, с. 83].

З однієї сторони, взаємозалежність між країнами та народами у всіх сферах життєдіяльності допомагає шукати та створювати нові політичні підходи, механізми управління системою міжнародних відносин. Але з іншої сторони такі процеси породжують нові проблеми та загрози, у той же час посилюють роль застарілих проблем, і контролювати це майже неможливо, адже розвиток є досить стихійним та нерівномірним.

Доцільно розглянути більш детально нові загрози у світі для того, щоб зрозуміти їх вплив на міжнародну безпеку.

Міжнародний тероризм за останні десятиліття став загрозою безпеки всього людства. Кількість жертв жорстоких терактів неминуче зростає з кожним роком. Лідери екстремістських угруповань дестабілізують обстановку в окремих країнах за рахунок розпалювання релігійної та національної ворожнечі, що призводить до сепаратизму. Розуміючи, що тероризм став жахіттям сьогодення всього людства, світове співтовариство згуртовується за для того, щоб протистояти загрозі. Саме ООН (Організація Об'єднаних Націй) стала головним координатором у цьому питанні.

Регіональні та глобальні конфлікти стали актуальною проблемою загрози міжнародного миру. Політичний та релігійний екстремізм в багатьох «гарячих точках» ускладнює пошук компромісів. Не дивлячись на те, що ООН намагається вирішувати це гостре питання і є певні просування, але кожного разу з'являються нові конфлікти, які стає все складніше вирішувати.

Екологічна криза навколишнього середовища стала масштабною пробле– мою всього світу. Стихійні лиха, що обрушилися на багато регіонів планети, ще раз підтвердили, що вирішення екологічних проблем не можна відкладати. Тому жодна країна не повинна відноситись до цього егоїстично, адже треба робити злагоджені та активні кроки аби покращити ситуацію[4].

Отже, у зв'язку з появою нових загроз, суспільство активізувало пошук нових, більш ефективних механізмів задля вирішення міжнародних проблем, які глобалізація поставила перед світом. Розуміючи, що глобалізація і надалі буде нарощувати свої темпи, треба навчитись ефективно виробляти нові методи та стратегії аби уникнути нових загроз. Важливо закласти морально-етичні принципи для всього людства.

Література

1. Беляєв О.О. Інформаційна безпека як глобальна проблема / Міжнародна конференція «Глобальні проблеми як джерело надзвичайних ситуацій». Доповіді та виступи / За ред. Ю.Л. Воробйова. – М.: УРСС, 2000. – С. 123-134.
2. Дагаєв А.А. Економічний ріст і глобалізація технологічного розвитку // Менеджмент у Росії і за кордоном. – 1999. – № 1. – С.9 – 12.
3. Крутских А. Інформаційний виклик безпеки на рубежі ХХІ століття // Міжнародна життя. – 2004. – № 2. – С. 82-89.
4. Подберезкин А. Глобальні процеси та міжнародні відносини (Проект) // Інтернет-ресурс / http://www.nasled.ru/divssa/isdaniya/global_1/

Коломісць К.В.

студент

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ВИМІР В ДЕРЖАВІ

Обирати політичних лідерів – невід’ємне право громадянина будь-якої цивілізованої держави. Проявляючи власне волевиявлення під час виборчого процесу громадянин робить свій вклад у розвиток демократичних цінностей своєї держави.

Питання електоральних настроїв суспільства та можливості політичного впливу на них є актуальним із часів зародження демократії та по сьогоднішній день, про що свідчить велика кількість наукових досліджень питань електорального процесу. Так, дане питання досліджувалося вітчизняними та зарубіжними науковцями, а саме: В. Бебик, О. Вишняк, Д. Гаврилюк, І. Доцяк, Н. Кирилюк, О. Куценко, Л. Кияшко, Н. Пробийголова, Ф. Рудич, О. Чемшит та інші, а також Б. Барбер, Р. Даль, Е. Даунс, С. Ліпсет, Л. Пай, С. Роккан, Ю. Хабермас, Р. Барт, Г. Гегель, Е. Гелнер, М. Еліаде, Е. Кассінер, Дж. Кемпбелл, Д. Леві-Брюль, К. Леві-Строс, Б. Маліновський, Ф. Ніцше, Ж. Сорель, Е. Тайлор, Дж. Фрезер, З. Фрейд, К. Хьюбнер, Ф. Шеллінг, К. Юнг та ін.

Необхідність теоретичного поєднання основних електоральних теорій виникає не тільки при поясненні електорального вибору громадян певних партій та кандидатів, але й самого факту їх участі у процесі голосування та рівня виборчої активності. Дослідження електоральної активності громадян неможливе без комплексного аналізу феноменів електоральної поведінки, форм політичної участі і взагалі усього електорального поля [2, с.14].

Однією з найважливіших характеристик електорального поля, яка має визначальний вплив на ступінь електоральної активності, є електоральна поведінка громадян як сукупність дій та вчинків, пов’язаних з реалізацією місцевих або загальнонаціональних виборів, а також їх участю в референдумах [4, с. 39].

Найбільш давньою з усіх теорій електоральної поведінки є так звана соціологічна теорія, яка пояснює електоральний вибір не свідомою перевагою певних ідеологічних чи політичних програм суб’єктів виборчого процесу, а належністю виборців до великих соціальних груп — класових, етносоціальних, релігійних, соціально-теоретичних. Емпіричний та статистичний матеріал для розробки цієї концепції в країнах Заходу накопичувався від виборів до виборів (у першу чергу в США, де вперше у 30-х роках XX століття стали проводити фахові емпіричні соціологічні опитування виборців), а теоретичне обґрунтування її було зроблено групою відомих американських соціологів Каліфорнійського університету після Другої світової війни під керівництвом П. Лазарсфельда [3].

Важливу роль у розвитку соціологічної теорії електоральної поведінки відіграла праця С. Ліпсета та С. Роккана, в якій вони обґрунтували «генетичну модель» формування партійних систем та електоральних розмежувань й виділили чотири види соціальних розколів, які визначають електоральну поведінку в США та країнах Західної Європи:

- класовий (у першу чергу, між робітниками та середнім класом);
- етнорелігійний (між різними етнічними та релігійними групами);
- соціально-поселенський (в першу чергу, між містом та селом);
- соціально-територіальний (між центром та периферією) [5, с. 215].

Найбільш повно проблематика електоральної активності розроблена у працях зарубіжних вчених. Останнє пояснюється наявністю там сталої традиції участі населення у політичному житті.

Сьогодні актуальними є способи класифікації форм політичної активності, відповідно до яких виокремлено три основні позиції.

Згідно з першою до електоральної активності можна віднести будь-які прояви поведінки, пов'язані із діями під час виборів. За таких обставин до електоральної активності не відносяться ті різновиди політичної поведінки, які характеризують бездіяльність. Наприклад, електоральною активністю за таким критерієм можна вважати політичну реакцію – імпульсивно-афективну поведінку, яка, попри відсутність ознак цілеспрямованості, все ж таки відрізняється від абсентеїзму чи політичного відчуження (ізоляції), бо передбачає вчинення певних дій. Дана теорія не позбавлена певних суперечностей. Так, масова політична участь у виборах нагадує політичну активність за високою енергетикою, імпульсивністю та масштабністю впливу на подальші політичні події у державі. Водночас назвати таку поведінку електоральною активністю в повному розумінні слова можна не завжди, оскільки навіть високоорганізований електорат, де окремі його учасники чітко усвідомлюють мету участі у виборах, часто скеровуються до цієї мети політичними лідерами, елітами чи іншими угрупованнями, що задають вектор електоральної активності [2, с.18].

Друга точка зору представлена деякими американськими авторами (С. Ліпсет, Д. Істон), які пов'язують електоральну активність із позитивною щодо політичної системи метою означеного суб'єкта.

Таким чином, електорально активні суб'єкти частково ототожнюються із позитивно спрямованими та легітимними. Наприклад, членство в політичних партіях має розцінюватись як політична мотивація до електоральної активності і, в той же час, акції громадської непокори і бойкоту до неї не відносяться.

У межах третьої точки зору до електоральної активності можна віднести лише такі прояви політичної поведінки, які стосуються цілеорієнтованих суб'єктів електорального поля. До них відносяться, зокрема, політичні лідери, еліти, різні соціальні групи, які реалізують політичну гегемонію. В цих класифікаціях цілеорієнтуюча та політично-конструююча активність протиставляється наслідувальній (імітативній) та репродуктивній поведінці масових або ж слабкоструктурованих суб'єктів політики (наприклад, громадським рухам).

Одним із критеріїв аналізу електоральної активності є той чи інший політичний режим, а точніше, умови розвитку, трансформації та модернізації політичної системи. Зазвичай дослідження диференціюють, виокремлюючи специфіку електоральної активності в умовах тоталітарного, авторитарного та демократичного політичного режимів.

Необхідність теоретичного синтезу основних електоральних теорій виникає не тільки при поясненні електорального вибору громадян певних партій та

кандидатів, але й самого факту їх участі в процесі голосування та рівня виборчої активності [2, с. 17].

Таким чином, електоральна поведінка громадян базується на прагненні до змін на краще соціально-побутових, економічних, культурних умов розвитку конкретної держави і, в той же час, може базуватися на соціальній, релігійній, культурній приналежності конкретного виборця. В умовах демократичного суспільства питання електоральних настроїв потребує постійного та систематичного дослідження, у тому числі задля формування у громадян високої електоральної активності.

Література

1. Безчасний В. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Підручник / В. М. Безчасний. – К. : Основи, 2008. – 385 с.
2. Ірха К. О. Електоральна активність як об'єкт політологічного дослідження [Електронний ресурс] / К. О. Ірха. // Політологічні записки. – 2013. – № 7.
3. Лазарсфельд П. Массовая коммуникация, массовые вкусы и организованное социальное действие [Электронный ресурс] / П. Лазарсфельд, Р. Мертон. – Режим доступа: http://www.iu.ru/biblio/archive/hrest_pr/01.aspx.
4. Піча В. М. Політологія : терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці : словник-довідник для студентів / В. М. Піча. – К. : Каравела, 2000. – С. 39.
5. Політологія : підручник / [Розенфельд Ю. М., Герасіна Л. М., Осипова Н. П. та ін.]. – Харків : Право, 2001. – 415 с.

Лялюк В.Ю.

студентка

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОЛІТИЧНА ПРИРОДА ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Зміни в процесі вдосконалення та розвитку суспільства обумовлюють суттєве зростання ролі держави в забезпеченні системності всіх сфер суспільних відносин. Особливої актуальності має наукове обґрунтування шляхів підвищення ефективності функціонування держави як суб'єкта владних відносин.

Практичне значення цієї проблеми посилюється ще й тим, що саме зараз в незалежній Україні активно формується власне нова політична система, і від рівня знань у сфері теорії права та політичної науки значною мірою залежить майбутнє нашої держави. Останні події в Україні чітко показують, що влада не лише не береться захищати своїх громадян, а й посягає на їхнє життя, себто основну цінність. У такому випадку можна сказати, що існує підґрунтя не вважати цей режим законним, адже він не виконує свого основного обов'язку.

Наявність політичної системи дає можливість розкрити цілісність, динамізм і структуру політичного життя, характерних йому ознак, які визначаються роллю і місцем самої політики у суспільстві.

Теоретико-правові шляхи вирішення сучасних суспільних проблем в Україні пов'язані з пошуком адекватного місця і змісту держави та права в політичній системі суспільства.

Держава – організація політичної влади, що існує на певній соціальній базі, виступає як офіційний представник усього суспільства і забезпечує за допомогою спеціального апарату реалізацію своєї політики.

Розглядаючи державу як надбудову, правовий засіб (хоч і не завжди правний) чи інструмент, знаряддя – у числі інших – для впорядкування суспільних відносин, її не можна не пов'язувати з політикою, визначень якої практично стільки, скільки політологів, – як: спосіб практичної діяльності класів, держав, партій, а також шляхи та засоби, з допомогою яких захищаються інтереси цих суб'єктів; галузь взаємовідносин народів, національностей, партій, об'єднань громадян, держав та інших спільностей тощо. Держава залишається підсистемою суспільства, на гроші цього суспільства і за наданим ним правом держава лише координує функціонування інших підсистем суспільства [1, с. 187].

Політика – це завжди багато інтересів, які завжди угруповуються навколо головної мети – влади. Остання ж передбачає двосторонні відносини, через підлеглість підвладного.

Виявом державної організації суспільства є державна влада, яка характеризується поширеністю за територією, універсальністю, самостійністю, верховністю, легітимністю, незалежністю, повнотою. У найбільш концентрованому вигляді ознаки державної влади виявляються через її суверенність: верховенство – державна влада є вищою; повнота (неподільність) – державна влада належить народу, який є її єдиним джерелом; самостійність – державна влада не залежить від волі будь-яких інших організацій, окремих осіб чи інших суспільств.

Державна влада як універсальна політична влада утримує від змін форму своєї держави, оскільки в іншому разі вона підпаде під переформатування, що їй не вигідно органічно. Державна влада щоразу шукає найбільш прийнятні для себе форми державно-правових явищ, переважно не приміряючи їх до суспільних еталонів. Тому зміст і сутність конкретної держави в конкретному часовому вимірі свідчить про ступінь реалізації права в ній у найширшому сенсі.

Виходячи з вищесказаного, державна влада завжди має політичний характер. Вона здійснюється над різноманітними суспільними групами й окремими особами при їх взаємодії одне з одним у процесі реалізації політики, а так само над суспільством у цілому. Політика завжди пов'язана з діяльністю держави, з участю в її справах, досягненням і утриманням влади. Більше того, політична влада є державною монополією. Інші організації, хоча і беруть участь у політиці, але їх влада поширюється тільки на членів тієї чи іншої організації і має характер звичайної суспільної, а не політичної влади. Держава є головним елементом політичної системи суспільства (у вузькому розумінні), до якої входять всі існуючі в суспільстві утворення політичного спрямування.

Саме можливість легального застосування засобів впливу, в тому числі примусу, відрізняє державу від інших інституційних елементів політичної системи суспільства, які також здійснюють певний вплив на суспільні відносини. Держава наділена виключним правом застосовувати апарат примусу. На відміну від інших

елементів політичної системи, діяльність яких перебуває в «дозволених» межах, держава сама встановлює рамки, в яких і діє. Така можливість надана державі самим народом, адже лише вона є представником усього населення країни, тільки вона володіє вищою політичною і юридичною владою, вона є фактором стабілізації суспільного життя і головним суб'єктом політичного суверенітету.

Зрозуміло, що громадянське суспільство тісно взаємодіє з державною владою (державою), яка за своєю природою є також правовим явищем. Відносини владарювання всередині суспільства набувають статусу державно-владних завдяки праву. Державна влада – це завжди правомірна влада, вона виникає, функціонує і змінюється за участі права [2].

Власне правова природа громадянського суспільства та державної влади обумовлює їх тісний взаємозв'язок. Так, за безпосередньої участі громадянського суспільства державна влада перетворюється з влади авторитету на легітимну організацію публічної влади, натомість, за сприяння державної влади громадянське суспільство еволюціонує від суспільства в якому панує свавілля, «війна всіх супроти всіх» до суспільства, в основі якого лежать правомірні відносини між людьми, правопорядок та законність.

Що стосується ролі права в політичній системі суспільства, необхідно акцентувати увагу на тому, що право є необхідним стабілізаційним фактором політичної системи. Упорядкованість і стабільність політичних відносин, регульованих правом, забезпечуються тим, що норми права розраховані на тривале існування в часі і реалізуються в чітко регламентованих процесуальних формах. Крім того, право нами розуміється в універсальному ракурсі, як лібертарно-юридичне, і це дає змогу синтезувати наступні висновки. Право впливає на політику в кількох напрямках. Насамперед за допомогою норм публічного права, відображеного в Конституції і конституційних законах, закріплюються політичний лад суспільства, порядок формування і функціонування державних органів, виборче право, діяльність політичних організацій і рухів, поділ влади, політичні свободи громадян. Будучи мірилом свободи, рівності і справедливості людей у суспільстві, яке делегує державі адміністративні та інші повноваження, право як соціально-культурний феномен упорядковує життя суспільства, забезпечує його виживання та розвиток, унормовує реалізацію влади. У межах дії права засновуються політичні інститути, визначаються повноваження структурних елементів політичної системи.

Право надає легітимність політичним рішенням. Поняття легітимності означає визнання державної влади і її рішень суспільством, обґрунтованість і необхідність цієї влади і її носіїв. У вузькому розумінні поняття легітимності характеризує законність влади та її рішень.

Право встановлює межі цивілізованої політичної діяльності. Такі межі закріплені в офіційних документах і забезпечені силою держави й авторитетом суспільства. Тому всі структурні елементи політичної системи, у тому числі й сама держава, змушені реалізовувати свої політичні запити з урахуванням цих меж.

У межах дії права засновуються політичні інститути, визначаються повноваження структурних елементів політичної системи. У правову форму вводяться відносини з приводу здобуття, утримання і здійснення державної влади,

зв'язки між державними органами, політичними партіями, суспільними об'єднаннями і громадянами, відносини з іншими державами [3].

Інакше кажучи, право виступає як високоефективний засіб регулювання суспільних відносин, включаючи політичні, виступає засобом людського виміру політики.

У зв'язку з вищенаведеними положеннями, право і держава мають не просто однакове суспільне походження, вони мають і єдину мету. Будучи феноменом культури, цивілізації, мета права – формування справедливого суспільства, в якому кожен індивід захищений в своїх правах. У той самий час метою держави є реалізація права, тобто забезпечення колективних та особистих прав людини, де пріоритетними вважаються останні. Така мета знайшла свій практичний вимір у діяльності сучасної демократичної, правової держави.

Таким чином, можна зробити висновок, що в політичній системі суспільства особливе місце належить державі (суспільство головує), яка надає їй цілісності і стійкості, зорієнтованості на важливі суспільні справи. Вона виконує винятковий і необхідний обсяг діяльності з управління, розпорядження ресурсами суспільства і регулює його життєдіяльність. Натомість право – лібертарно-юридичне – виступає і як засіб, і як умова, і як мета, і як результат громадянського суспільства, в тому числі у відносинах з державою як головним елементом політичної системи суспільства.

Література

1. Кагановська Т. Є. Сучасні механізми правового регулювання кадрового ресурсу державного управління [Електронний ресурс] / Т. Є. Кагановська // Форум права . – 2013. – № 2. – С. 185–195. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_2_30.pdf

2. Кафарський В.І. Конституційно-правове регулювання організації та діяльності політичних партій в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / В.І. Кафарський ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2010. – 36 с.

3. Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці: монографія / В. Б. Ковальчук. – К.: Логос, 2011. – 392 с.

Мілашич М.О.

студентка

Чорноморського державного університету імені Петра Могили

США ТА БОРОТЬБА ЗА РЕСУРСИ В АФРИЦІ

На сучасному етапі розвитку світового співтовариства ряд науковців дотримуються думки, що міжнародні відносини розвиваються в рамках монополярності. І звичайно, після розпаду Радянського Союзу та руйнації

двополярного світу, лідируючу роль в моно полярних відносинах сучасності відіграють Сполучені Штати Америки.

З приходом до влади у США першого президента афро-американця Барака Обами почався новий етап в розвитку відносин США з країнами Африки [1, с. 79].

Політика Б.Обами у Африці спирається на поради доповіді «Глобальні тенденції 2025», де зазначається, що якщо країни Африки на Південь від Сахари залишаться уразливими перед економічними проблемами, громадянськими конфліктами і політичною нестабільністю, то в цих країнах посилюватиметься конкуренція за природні ресурси з боку провідних країн світу, в тому числі і КНР, а для США буде все складніше забезпечувати свої власні інтереси [1, с. 79]. Адміністрація Б. Обами надає важливе значення відносинам з країнами, що розвиваються, зокрема з африканськими. Про це свідчить рішення американського президента про припинення практики закриття дипломатичних місій США в цих країнах з будь-яких причин та знову відкриття посольств і консульств в «кутках» Африки, де процвітають конфлікти та є чимало проблем [1, с. 79].

Загалом зовнішньополітичні цілі США в Африці можна охарактеризувати наступним чином:

- забезпечення американських політичних, економічних та гуманітарних інтересів в цьому регіоні;
- допомога країнам Африки в збереженні їх природних ресурсів та налагодження процесу їх достойного використання;
- припинення війни в ДРК;
- ліквідація авторитарного режиму в Зімбабве та людських страждань в Дарфурі;
- підтримка молодих африканських демократій [1, с. 80].

У сфері зміцнення миру та безпеки на Африканському континенті адміністрація Обами має за мету, перш за все, урегулювати застарілі африканські конфлікти. Проблема Дарфура повинна бути вирішена шляхом збільшення тиску на суданське керівництво, для того, щоб воно припинило розправи над громадянським населенням [1, с. 84].

Стосовно врегулювання конфлікту в Конго, то адміністрація Обами має за мету активізувати процес переговорів ДРК з її сусідами: Руандою, Бурундією та Угандою, які в кінцевому результаті повинні привести до повного узгодження сторін і колективної участі в процесі утвердження миру та стабільності в ДРК [1, с. 85].

Таким чином, ситуація, яка склалася в Африці робить для США актуальною задачу розробки власної стратегії розвитку відносин з африканськими країнами.

Але загальновідомим є той факт, що зацікавленість провідних країн світу в Африканському континенті перш за все пов'язаний з економічними вигодами. Виключенням не є і Сполучені Штати Америки. Африка дуже багата на корисні копалини.

У 2012 році Хілларі Клінтон відвідала Африканський континент. Зокрема вона побувала в Кенії, у багатій країні Східної Африки; Анголі, Конго та Нігерії – нафтяних країнах. Можна зробити висновок, що мета США в Африці – економічна вигода. Першим заходом, який влаштувала Хілларі на першій зупинці в Кенії, став восьмий форум торгово-економічного співробітництва США та південних регіонів Сахари. Вона призвала африканські країни усунути торгові бар'єри. І

найголовнішим пунктом її поїздки стало забезпечення поставок нафти до США з ряду країн-виробників нафти в Африці [2].

Поряд із загостренням напруженої ситуації з енергетичними ресурсами, країни Африки з потенційними ресурсами нафти стають предметом заздрості США. За прогнозами до 2015 року імпорту нафти США з Африки складе 25% від загального обсягу нафтового імпорту [2].

США перш за все непокояться через розвиток в останні роки конкурентної боротьби з КНР за природні ресурси Африки.

Африканські країни поділені за принципом пріоритетності для США:

- перша група – це держави Північної, Північно-Східної Африки, так як вони безпосередньо примикають до Близького Сходу, в якому зосереджені стратегічні інтереси США;

- друга група, великі африканські країни («регіональні центри сили»), які підтримують політику США, «боротьбу з тероризмом». Це ПАР, Нігерія, Алжир, Ефіопія, Кенія, Сенегал;

- третя група – в основному «сировинні зони» Заходу, країни нафтовидобутку Гвінейської затоки. Вони важливі, з економічної точки зору;

- четверта група, країни, де немає великих природних ресурсів. США виявляють до них епізодичний інтерес [1, с. 80].

Та для забезпечення власних інтересів та боротьбі за ресурси США також використовують військову присутність в регіоні. У 2008 році США сформували об'єднане командування збройних сил в африканській зоні, яка включає території 53 країн. Крім того, найбільш дієвим інструментом поширення американського впливу і контролю є програми військової допомоги, зокрема «Міжнародне військова освіта і підготовка», реалізовані Вашингтоном в тих африканських державах, де вони мають економічні інтереси. Обґрунтуванням важливості африканського напрямку зовнішньої політики в загальній системі пріоритетів військово-політичного курсу є, на думку керівництва США, нездатність низки африканських режимів самостійно і надійно контролювати процеси, що відбуваються на континенті, а також зростання масштабів організованої злочинності, пов'язаної, зокрема, з морським піратством і розкраданням сирої нафти. Крім того, особливу стурбованість Білий дім висловлює з приводу можливості використання обширних, слабо контрольованих національними урядами територій континенту міжнародними терористичними угрупованнями для організації центрів підготовки та баз зберігання зброї, а також притулків для бойовиків [3].

Отже, зростаючий інтерес розвинених країн світу, зокрема США до Африканського континенту викликаний перш за все потребою в сировинних ресурсах. В Африці знаходяться такі крупні газо– і нафтовидобувні країни, як Нігерія, Ангола, Алжир, Судан. В останні роки з відкриттям нафти в смугі вздовж узбережжя Гвінейської затоки роль Африки в світовій нафтовидобутку різко зросла. Очікується, що до 2015 р кожен четвертий барель імпортованої в США нафти буде африканського походження. США також зацікавлені в імпорті з Африки хрому і металів платинової групи, закуповують мідь, технічні алмази, слюду, цинк, свинець, титан, цирконій, уран і боксити.

Література

1. Африка и мир в XXI веке. – М.: Ин-т Африки РАН, 2010. – 322 с.
2. Что Соединенные Штаты хотят делать в Африке? [Электронный ресурс] / Официальный сайт газеты «Жэньминь жибао». – 2009. – Режим доступа: <http://russian.people.com.cn/95181/6726323.html>
3. Современные военные интересы США в странах Африки [Электронный ресурс] / Официальный сайт: военное обозрение. – 2011. – Режим доступа: <http://topwar.ru/3310-sovremennyye-voennyye-interesy-ssha-v-stranax-afriki.html>

Можарова К.П.

*кандидат політичних наук,
Національний університет «Одеська юридична академія»*

ЮРИДИКО-ПОЛІТИЧНИЙ СТАТУС ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЯК ГОЛОВНОГО АКТОРА В СИСТЕМІ СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Розбудова і трансформація владної системи в межах суверенної української держави тісно пов'язана з багатовекторним впливом діяльності Президента України як однієї з ключових посадових осіб, владу якої легітимізовано та легалізовано в межах національної правової системи та виборчого процесу. Виходячи з визначного місця та широкого поля правоможності Президента України, юридична частина статусу його посади формалізована в межах Основного Закону держави та передбачає, що «Президент України є главою держави і виступає від її імені» [1].

Набуття президентської влади відповідно до сучасних нормативних реалій полягає в перемозі в межах специфічного виборчого процесу, притаманного парламентсько-президентським республікам, що передбачає відповідно обрання президента на відкритих всеукраїнських виборах шляхом таємного голосування [2]. Подібний концепт набуття національної легітимності для Президента України з виключенням обмежень відносно політичного висунування (що наявні в багатьох суто парламентських чи окремих надпрезидентських республіках, де президент може бути висунутий лише однією з ключових партійних осередків держави, та відрізняє від монархічних династійних форм переходу влади) дозволяє формалізувати вектори набуття президентської влади в межах найбільш демократичних форм, що існують у світі.

Сформований у країні процес отримання владного мандату обумовив виникнення почуття ігнорування виборчого процесу у значної кількості населення. Але порівняння статистичних даних явки виборців на голосування у 2014 році з метою обрання Президента України (більш ніж 60% населення країни) та депутатів Верховної Ради України (трохи більше 52%) свідчать про усвідомлення населенням важливості обрання легітимного президента для досягнення економічної та політичної стабільності у країні. Отримання на президентських

виборах 54,7 відсотка голосів виборців свідчить про досягнення обраним у 2014 році президентом високого рівня легітимності, як президента країни, на момент набуття ним президентських повноважень [3; 4].

Президент України є гарантом як внутрішнього, так і зовнішнього національного суверенітету, уособлюючи у межах країни державну владу та зосереджуючи повноваження щодо опосередкованого призначення представників силових структур і органів виконавчої влади, формуючи таким чином вертикаль ідейної складової стовпа режиму законності. Режим законності, що пропонується владою, не повинен кардинально відрізнятись від існуючої доктрини права та моральних засад у суспільстві, що дозволить попередити виникнення кризових та стагнаційних станів у межах стратифікаційної системи держави. Зовнішній суверенітет, так само як і територіальна цілісність України, є головним орієнтиром та точкою відліку у всіх міжнародних зносинах, переговорах та договірній діяльності. Реалізація повноважень Президентом України у сфері гарантування суверенітету держави тісно пов'язана з конвенціональною політичною системою транснаціональної взаємодії, володіючи власною альтернативою. Так, Президент України є верховним головнокомандувачем, який затверджує власним указом військову доктрину країни та має можливість у разі недосягнення конвенціональних домовленостей віддавати накази воєнізованим формуванням з метою захисту територіальної цілісності.

У Конституції України також чітко регламентовано обов'язок Президента України здійснювати ефективний моніторинг та контролювати перспективну активність національної контрольно-наглядової і правоохоронної системи з метою швидкого досягнення режиму законності, недопущення порушення норм Основного Закону країни, а також прав і свобод людини та громадянина [1].

Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень, у зв'язку з чим особи, винні у посяганні на честь і гідність Президента України, притягаються до відповідальності відповідно до положень чинного законодавства. Конституційний Суд України у своєму рішенні у справі № 19-рп/ 2003 від 10 грудня 2003 р. за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень ч. 1 ст. 105, ч. 1 ст. 111 Конституції України (справа щодо недоторканності та імпідменту Президента України) визначив, що право недоторканності Президента України необхідно розуміти у якості органічної складової його конституційного статусу, що має на меті забезпечення умов для реалізації покладених на нього повноважень та зміст якого полягає у неможливості порушення проти президента кримінального провадження та відповідно – притягнення до кримінальної відповідальності [5]. Водночас аналіз чинного законодавства дає можливість розглядати право недоторканності президента в більш широкому змісті, ніж визначеному у зазначеному рішенні Конституційного Суду України, у зв'язку з чим необхідно акцентувати увагу на поєднанні особистої, процесуальної та матеріальної недоторканності в межах загального права недоторканності президента.

З часу прийняття Конституції України питання щодо недоторканності Президента України викликало в політичному співтоваристві жваві дискусії: від доцільності повного скасування права недоторканності президента до закріплення позиттивного права недоторканності Президента України навіть після припинення

ним своїх повноважень (за винятком випадків імпічменту, скоєння ним тяжкого та особливо тяжкого злочину і т.д.).

Недоторканність президента є ключовим елементом протидії агресивному лобіюванню, що передбачає формування цілого спектру важелів впливу крізь призму правоможностей правоохоронної системи на підставі сфабрикованих звинувачень або ж використовуючи елементи дозволеного процесуального тиску без винесення будь-яких юридично значимих рішень.

З огляду на наявність у Президента України права недоторканності та формальної нормативної невразливості Президент України, будучи суб'єктом політичного процесу, так само як і його дії можуть бути піддані політико-юридичній експертизі в межах процедури імпічменту. Процедура імпічменту Президенту України передбачає ініціювання даного питання більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, після чого для проведення розслідування Верховна Рада України створює тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі. Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України. За наявності підстав Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України.

Рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент та отримання висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину [1].

З метою упередження можливості порушення наявної в Україні системи стримувань та противаг, лобіювання інтересів сторонніх юридичних та фізичних осіб Основний Закон України закріплює заборону володіння Президентом України іншого представницького мандата, обіймання ним посади в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також здійснення іншої оплачуваної або підприємницької діяльності чи входження до складу керівного органу або наглядової ради юридичної особи, що має на меті одержання прибутку [1].

Окремо необхідно звернути увагу на темпоральні рамки перебування на посаді Президента України, що стосуються двох аспектів: строку перебування на посаді Президента України (п'ять років) та кількості безперервних строків обіймання даної посади (не більше двох). Встановлення подібних темпоральних меж пояснюється, з одного боку, необхідністю надання Президенту України часу для реалізації започаткованих ним економічних, соціальних та політичних проєктів, а з іншого – недопущенням зосередження влади в однієї особи протягом доволі тривалого періоду.

Таким чином, можна зробити висновок, що репрезентативний мандат на управління державою у Президента України тісно пов'язаний з політичною кон'юнктурою, що найбільш чітко відповідає існуючій системі стримувань та противаг і не дозволяє кардинально одноособово, а головне, безпідставно видозмінювати національні пріоритети та напрямки розвитку країни.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 // Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про вибори Президента України: Закон України від 05.03.1999 № 474-XIV // Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/474-14>
3. Повідомлення Центральної виборчої комісії про результати позачергових виборів Президента України 25 травня 2014 року // Голос України від 03.06.2014.
4. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/>.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканності та імпідменту Президента України) від 10.12.2003 № 19-рп/2003 // Урядовий кур'єр від 18.12.2003.

Молдованенко А.О.

*магістр політології, журналіст
ТРК «Академія»*

СОЦІАЛЬНІ МЕДІА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ

З кожним роком соціальні медіа грають все більш визначну роль в нашому суспільстві. Наприклад, кількість користувачів Facebook, які хоча б раз на місяць заходять в соціальну мережу, згідно звіту компанії за третій квартал 2014 р., становить 1,35 мільярда чоловік [3]. Існує багато прикладів, коли соціальні медіа широко використовувалися для політичної мобілізації, організації політичних акцій. Так, після теракту в редакції сатиричного журналу «Шарлі Ебдо» у соціальній мережі Twitter учасники акції викладали фотографії з «хештегом» «Шарлі», що стало додатковим елементом мобілізації: тисячі французів вийшли на мітинг протесту. Вбивство російського політика Бориса Немцова також викликало велику кількість коментарів та оцінок в російському сегменті соціальної мережі Facebook, а також «Вконтакте». Після цього, організувавшись через мережу Інтернет, москвичі провели багатотисячну ходу, присвячену пам'яті політика. Це свідчить про те, що соціальні медіа сьогодні – це один з самих оперативних і масових інструментів політичної мобілізації громадян.

Дослідженням соціальних медіа, а також їх впливом на політичну мобілізацію присвячено праці таких зарубіжних дослідників, як: А.Каплан та М.Хайнлайн, Є.Морозов, К.Ширки, А.Юнгерр та ін. Дослідженням цієї теми займалися також такі вітчизняні вчені, як: О.Безрук, Ю.Залізник, Б.Ковалевич, Т.Кремень.

На думку О.Безрук, політична мобілізація – спонукання населення до участі в політичному житті [6] .

Т. Кремень розглядає політичну мобілізацію як процес перетворення груп населення на політичну силу шляхом підвищення їхньої політичної свідомості. На її думку, політична мобілізація – необхідна умова існування громадянського суспільства [9].

Термін «соціальні медіа» застосовують до будь-якого сервісу, який дає змогу багатьом учасникам водночас спілкуватися та обмінюватися інформацією.

Відомі німецькі вчені Андреас Каплан та Майкл Хайнлайн визначають соціальні медіа як «групу Інтернет базованих додатків, що вибудовують ідеологічні та технологічні підвалини «Вебу-2.0», що сприяє створенню та обміну контенту між користувачами» [2]. Термін «Веб 2.0» було запроваджено у 2004р. для означення сукупності прогресивних тенденцій у розвитку веб-технологій. Сьогодні термін «Веб 2.0» означає не стільки сукупність певних конкретних технологій, скільки філософію представлення інформації у веб-орієнтованому середовищі та побудову інформаційних відношень.

Андреас Каплан і Майкл Хайнлайн виділяють 6 різних типів соціальних медіа:

- спільні проекти (Вікіпедія);
- блоги (LiveJournal);
- контент-спільноти (Flickr, YouTube);
- соціальні мережі (Facebook, Twitter);
- віртуальні ігрові світи (World of Warcraft);
- віртуальні соціальні світи (Second Life) [2].

Спільні проекти та блоги зазвичай мають текстовий формат, тому дозволяють обмін лише текстовою інформацією. У контент-спільнотах та соціальних мережах можна обмінюватися не лише текстовими файлами, а й зображеннями, відео та іншими формами медіа. Віртуальні ігрові світи та віртуальні соціальні світи «намагаються відтворити усі виміри взаємодії у віртуальному середовищі» [2].

Соціальні медіа як і традиційні ЗМІ можуть охоплювати малу або велику аудиторію. Основною відмінністю соціальних медіа від традиційних є інтерактивність. Діяльність соціальних медіа заснована на принципі двостороннього зв'язку. Інформація в соціальних медіа є доступною одразу після її публікації, а традиційні ЗМІ можуть надходити до користувача через певний час. Крім того, соціальні медіа можуть постійно видозмінюватися за допомогою функції редагування та додавання коментарів, а традиційні мас-медіа не можна змінити після їхнього створення.

Ю.Залізник відмічає, що «соціальні медіа дають можливість доповнювати, розширювати, коригувати та навіть знімати з порядку денного результат роботи традиційного автора на медіа-ринку, який наважився віддати свій продукт на суд громадськості» [7].

Один з перших прикладів політичної мобілізації за допомогою соціальних медіа – демонстрація проти президента Джозефа Естради у Філіпінах у 2001р. Тоді за допомогою СМС розсилки опозиції вдалося мобілізувати значну кількість людей і вивести їх на антипрезидентську демонстрацію. З того часу майже всі масштабні політичні акції організовувалися за активної участі соціальних медіа. Це, зокрема, події «Арабської весни», демонстрації на Болотній площі в Москві в 2012 р., площі Таксим в Стамбулі в 2013 р., протести в Таїланді в 2013-2014 рр.

Один з останніх прикладів – акція прихильників свободи слова під гаслом «Je suis Charlie» («Я – Шарлі»). За повідомленнями медіа, напад на офіс редакції французького сатиричного тижневика «Шарлі Ебдо» стався через кілька годин після появи в «Твіттері» видання карикатури на одного з лідерів угруповання ІГІЛ Абу Бакра аль-Багдаді. Після нападу терористів фраза «Je suis Charlie» за допомогою соціальних медіа швидко стала гаслом тих, хто засуджував дії терористів у всьому світі. Слоган використовувався як «хештег» #jesuischarlie або #iamcharlie в Twitter. Роздруківки зі слоганом були в руках багатьох учасників масових виступів у великих містах Франції 10-11 січня 2015 р. Для віддаленої підтримки маршів у пам'ять про жертви терактів було створено мобільний додаток «Je suis Charlie». Він об'єднав десятки тисяч користувачів по всьому світу.

У сучасній політичній науці існує кілька точок зору на мобілізаційний потенціал соціальних медіа.

Одним з найбільш відомих вчених, які досліджують цю тему є професор Нью-Йоркського університету Клей Ширки. На його думку, соціальні мережі є основним засобом мобілізації та координації чи не всіх сучасних протестних рухів – як загальнодержавного, так і локального масштабу. В статті «Політична сила соціальних медіа» він стверджує, що «у міру того, як комунікативний ландшафт стає щільнішим, більш складним і більш насиченим, користувачі Інтернету отримують більш широкий доступ до публічної інформації, більше можливостей для публічного виступу і розширені можливості для спільного політичної дії. Соціальні мережі дозволяють миттєво поширювати заклики до дії серед всієї маси користувачів Інтернету, а можливість завантажувати відео з акцій протесту з смартфонів в більшості випадків попереджає владу від застосування прямого насильства» [1].

Викладач Стенфордського університету Євген Морозов, навпаки негативно оцінює роль соціальних медіа у політичній мобілізації. Він визначає цю активність як таку, що не має особливого впливу на прийняття реальних політичних рішень і створює лише ілюзію причетності до політичних процесів. Він стверджує, що новітні технології не є двигуном політичного прогресу: «так само, як раніше люди були розчаровані тим, що ні телеграф, ні радіо, ні телебачення не виправдали оптимістичних прогнозів своїх гарячих прихильників, ми не побачимо і зростання миру, свободи і любові в світі під впливом Інтернету» [4].

Німецький дослідник Андреас Юнгерр відзначає організаційну роль інтернет-сервісів. «Протестуючі використовують канали соціальних медіа для поширення інформації, яка застосовується для внутрішніх організаційних цілей: наприклад, про те, де відбудеться зустріч, чи буде там поліція, як на дії реагують політики, а також для контакту з зовнішнім середовищем, для інформування зовнішнього світу про природу протесту, про те, як він проходить» [5]. Тобто соціальні медіа виступають як основне джерело комунікації учасників акції під час проведення масових акцій. Так, за допомогою соціальних медіа поширюється інформація відносно дати, часу та місця проведення акції. Через канали соціальних медіа здійснюється також організація протестів та інформування міжнародної спільноти про події, які відбуваються. Полегшення організації протесту – не єдина політична функція соціальних мереж. Вони також зміцнюють громадянське суспільство,

адже «рівень стабільності громадянського суспільства безпосередньо залежить від високого рівня громадянської активності» [5].

Б. Ковалевич зазначає ряд негативних наслідків функціонування соціальних медіа. На його думку, активні користувачі соціальних мереж через певний час починають думати встановленими в мережі канонами і стають об'єктом маніпулювання. Він, зокрема, приділяє увагу таким поширеним в просторі соціальних медіа психологічним явищам як «Спіраль мовчання» (за Е. Ноель-Нойман); стадному інстинкту; довіра всьому опублікованому в мережі; присутність лідерів думок; прагнення самореалізації чи заміни реальності.

Спіраль мовчання – модель комунікації німецької дослідниці Е. Ноель-Нойман, яка полягає в тому, що мас-медіа можуть маніпулювати громадською думкою за рахунок надання слова представникам меншості і замовчування думок більшості.

Користувачі дуже часто не перевіряють отриману інформацію і приймають її за достовірну, тільки на основі того, що вона публікується на сторінці популярної мережі. У цьому аспекті, зауважує Б. Ковалевич, цікавим є явище виникнення «лідерів думок». Вони можуть бути представлені, як окрема незалежна особистість або ж група чи сторінка в соціальній мережі. «Саме їм користувач довіряє беззаперечно, навіть іноді вважаючи їх найбільш достовірним джерелом у певних питаннях, упускаючи те, що вони можуть і не бути спеціалістами в даній сфері [8].

Таким чином, соціальні медіа – це один із основних координуючих інструментів майже всіх світових політичних рухів.

Література

1. Shirky C. «The Political Power of Social Media». // Foreign Affairs. – 2011. – № 1
2. Kaplan A., Haenlein M. Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://michaelhaenlein.com/Publications/Kaplan,%20Andreas%20-%20Users%20of%20the%20world,%20unite.pdf>
3. www.washingtonpost.com/business/economy/mobile-ads-boost-facebook-revenue/2014/10/28/49cc41e2-5edb-11e4-8b9e-2ccdac31a031_story.html
4. Морозов Е. Почему интернет не спасет мир [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.inopressa.ru/article/04jul2012/fraktuell/internet.html>
5. Бабкіна О., Горбатенко В.//Політологія. Навчальний посібник // К.: ВЦ, 2006.
6. Безрук О. Політична мобілізація як чинник динаміки політичного процесу: теоретичний аспект// Вісник СевНТУ. Сер. : Політологія. – 2013. – Вип. 145.
7. Залізняк Ю. Соціальні медіа як інструмент суспільно-політичних перетворень у державі// Магістеріум. Журналістика. – 2012. – Вип. 49.
8. Ковалевич Б. Соціальні мережі як новий інструмент ведення інформаційних війн у сучасному світі // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ, 2014/1. – № 4.
9. Кремень Т. Політична мобілізація за допомогою використання інструменту соціальних медіа// «Український науковий журнал «Освіта регіону «Політологія Психологія комунікації». 2013. – № 4.

Муренко А.О.

студентка

Київського національного торговельно-економічного університету

КОНЦЕПТ «ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА» В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Зарубіжний та вітчизняний досвід останніх років показує, що без демократизації і розвитку ринкової економіки неможливо уявити майбутнє як всієї держави, так і кожного її громадянина. Перехід до демократичного політичного режиму є складним тривалим процесом, на початку якого постає необхідність вибору оптимального шляху розвитку суспільства. У процесі демократизації відбуваються не тільки зміни в ідеології та особливостях протікання політичних процесів, але можуть утворюватися й нові соціально-політичні інститути. Відкрите суспільство є саме тим новим елементом, що притаманний державам, які стають на демократичний шлях розвитку. Варто зазначити, що в тоталітарній державі немає місця для відкритого суспільства, натомість там існує закрите.

Поняття закритого і відкритого суспільства вперше запропонував французький філософ Анрі Бергсон у роботі «Два джерела моралі і релігії» (1932). Закрите суспільство у А. Бергсона постає як «суспільство, члени якого тісно пов'язані поміж собою, байдужі до інших людей, завжди готові до нападу й оборони – словом, зобов'язані знаходитися в бойовій готовності. Таким є людське суспільство, коли воно виходить з рук природи» [1, с. 26]. Під поняттям відкритого суспільства філософ розумів суспільство, що характеризується відсутністю антагонізмів, віддаючи перевагу свободі особистості та свободі творчості. На відміну від статичного закритого суспільства, відкрите суспільство є максимально динамічним. Його основа – творча особистість, його властивість – дух новаторства, що здатний зламати будь-які фіксовані схеми закритого суспільства [1, с. 41]. А. Бергсон дійшов висновку, що закрите суспільство походить на замкнену систему, яка нездатна до оновлення та еволюції. Лише через представників відкритого суспільства можливий подальший прогрес людства, розгортання самого життєвого пориву.

Інше трактування концепції відкритого суспільства дає у своїй книзі «Відкрите суспільство і його вороги» (1945) Карл Раймунд Поппер. Терміни «закрите» і «відкрите» суспільство у К. Поппера, як відмічають дослідники, «засновані на раціоналістичному розрізненні: закрите суспільство характеризується вірою в існування магічних табу, а відкрите суспільство в моєму розумінні являє собою суспільство, в якому люди (значною мірою) навчилися критично ставитися до табу і засновувати свої рішення на спільному обговоренні і можливостях власного інтелекту [3, с. 142]. Відкрите суспільство у К. Поппера – це «суспільство, що відкидає абсолютний авторитет традиційного й одночасно намагається встановити і підтримати традиції – старі або нові, котрі відповідали б стандартам свободи, гуманності і раціонального критицизму» [2, с. 25]. Таким чином, згідно з К. Поппером, метою сучасної цивілізації, а отже й відкритого суспільства, виступають гуманність, розумність, свобода і рівність. Їх можна

розглядати як системостворюючі складові відкритого суспільства [3, с. 143]. Недарма в конституційних актах демократичних держав серед основних принципів чільне місце посідають принципи особистої свободи і рівності.

Стан радянського (і соціалістичного взагалі) суспільства характеризувався К. Поппером як закрите суспільство, тому що для цього суспільства була характерна незмінність законів функціонування, тоталітарність, примат суспільства над індивідом, особиста безвідповідальність, ідейний догматизм, правовий нігілізм. Це «трайбалістське», тобто схоже за своєю структурою з первісним племенем, суспільство протиставляло себе всьому іншому світові. Для членів відкритого суспільства, навпаки, типова раціонально-критична настанова, можливість доцільно і свідомо керувати соціальним розвитком і поступово формувати державні інститути згідно з реальними потребами людей. К. Поппер формулює принципи демократичної перебудови суспільства, які він називає «соціальною інженерією окремих рішень», або, що те ж саме, «технологією поступових соціальних перетворень» [2, с. 30]. Передумовою становлення відкритого суспільства є самоідентифікація кожного індивіда, який вирішує самовдосконалюватись, приймати самостійні нові рішення та активно брати участь в державотворенні.

Таким чином, відкрите суспільство – це новий суспільно-політичний інститут, який здатний існувати лише в демократичних державах, в яких чільне посідають принципи рівності, свободи та гуманності. Відкрите суспільство потребує активної позиції від всіх своїх членів, адже саме свідомий індивід може приймати якісно нові рішення, які сприятимуть трансформації у суспільно-політичному житті держави, що стає на демократичний шлях розвитку.

Література

1. Бергсон А. Два источника морали и религии / Анри Бергсон. – М.: КДУ, 2010. – 288 с.
2. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги : В 2-х т. / Карл Поппер. – К.: Основи, 1994. – 444 с.
3. Требін М.П. На шляху до відкритого суспільства: просторадянський транзит / М. П. Требін // Український соціум. – 2009. – № 2(29). – С. 141-153.
4. Яцура К. Г. Відкрите суспільство: механізми розвитку та перспективи впровадження в Україні / К. Г. Яцура // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки. – 2013. – № 1. – С. 85-92.

Падалка А.В.

*студент факультету політичних наук
Чорноморського державного університету імені Петра Могили*

ДРУГА ЛІВАНСЬКА ВІЙНА У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ІЗРАЇЛЮ

Друга ліванська війна – це збройний конфлікт двох держав, яке відбулося в липні – серпні 2006 р., між Ізраїлем і військово-політичним угрупованням Хізболла, яка фактично на той час контролювала Південний Ліван.

Друга ліванська війна була розпочата 12 липня 2006 року, з масивного ракетно – мінометного обстрілу бойовиками Хізбалла укріпленого пункту «Нуріт» і населеного пункту Шломі, що розташовано на півночі Ізраїлю. Під час цього ракетного обстрілу постраждало не менш 11 мирних мешканців та вбито 4 військовослужбовця ЦАГАЛу і 2 солдат було взято у полон [1].

В обмін на звільнення захоплених ізраїльських військовослужбовців, Хізбалла зажадала від Ізраїлю випустити з в'язниць кілька тисяч палестинських в'язнів, які були ув'язненні в ізраїльських тюрмах. У відповідь на цю вимогу, прем'єр-міністр Ізраїлю Ехуд Ольмерт заявив, що: «Хізбалла фактично розв'язала нову війну. Ніяких переговорів з терористичними організаціями не буде». Також Е. Ольмерт заявив про своє розпорядження розпочати широкомасштабну антитерористичну операцію під кодовою назвою «Гідна відплата» в Південному Лівані. Отже, з цього моменту в Ізраїлі розпочинається екстрена мобілізація резервів до складу Збройних Сил Ізраїлю [2].

Відносно цих заяв Ольмерта, прем'єр-міністр Лівану Фуад Ас-Синьйора відкинув звинувачення Ізраїлю у причетності свого уряду до захоплення ізраїльських військовослужбовців. В свою чергу, лідер Хізбалли Хасан Насралла також заявив, що уряд Лівану не був причетний до нападу на Ізраїль.

Незважаючи на це, вже через кілька годин, ВПС Ізраїлю розпочали бомбардування та масивний обстріл південного Лівану. За перші години війни, Ізраїль атакував та знищив понад 40 наземних цілей (переважно мости, дороги та інші міські і транспортні комунікації) [3].

Так 13 липня 2006 р., бойовики Хізбалла відповіли безпрецедентними за масштабами ракетними обстрілами північних міст і поселень Ізраїлю. Бойовики намагалися утримувати укріплені райони та пости, які були створенні на кордоні, і нанести максимальне ураження особовому складу та військовій техніці ЦАГАЛу. Першими ударами терористів прийняли на себе такі міста Ізраїлю, як Нагарія, Карміель, Цфат, Кір'ят-Шмона.

Після великого обстрілу мирних поселень, ізраїльська бойова авіація відповіла численними ракетно – бомбовими ударами вже по всій території Лівану. За один день військових зіткнень, було знищено та зруйновано всі ліванські мости на трасі Тир – Бейрут, більшість мостів через річку Літані, розбомблена автомагістраль Бейрут – Дамаск, та знищено аеропорт Бейрута [4].

ВМС Ізраїлю заблокував берегову лінію Лівану. До 15 липня в Лівані не залишилося жодного цілого моста через річку Літані і жодної неушкодженої

автомагістралі. ЦАГАЛ наносив удари по Бейруту, Тріполі, Тіру, Сидону, Баальбек. Відтак починається масовий потік біженців (ліванців) до Сирії.

22 липня 2006 року, оборона армія Ізраїлю в супроводі важкої техніки перетинає кордон Лівану в районі села Марун аль-Рас. Отже, зав'язується перша велика наземна битва з бойовиками Хізбалла. Наступного дня починається битва за Бінт-Джабіль, де ізраїльські солдати зіткнулися з сильним опором бойовиків [5].

Командування ЦАГАЛ приймає план по розширенню сухопутної наступальної операції в Південному Лівані з метою створити буферну зону. Так 1 серпня після запеклих бомбардувань прикордонних районів, ЦАГАЛ переходить у наступ по всій лінії фронту. За перший день, ізраїльська армія просунулась у глиб Лівану на 6-8 км.

ЦАГАЛ займає такі великі міста, як: Майсаль-Джебел, Тібнін, Маркаб. У ході оборони міста Бінт-Джабіль, бойовикам Хізбалли вдалося підбити кілька ізраїльських танків «Меркава». Після проведення ретельної розвідки ізраїльському командуванню стає зрозуміло, що введених сил недостатньо для підтримки контролю на зайнятих територіях, тому розпочинається масштабна підготовка для великомасштабного наступу на північ Лівану.

У вечорі 11 серпня 2006 р., більш ніж 30 тис. військовослужбовців ЦАГАЛу почали великомасштабну операцію на півдні Лівану. Почався наступ бронетанкових частин, який супроводжувався великими висадками ізраїльського десанту. У ході блискавичного наступу ЦАГАЛу вдається захопити місто Бінт-Джабіль та інші опорні пункти Хізбалли: Рашаф, Атер, Марджаюн, Гандурійя. Проте, до вечора 13 серпня армії ЦАГАЛу, так і не вдалося досягти річки Літані. У ході великомасштабної операції, загинуло не менше 35 військовослужбовців Ізраїлю.

14 серпня 2006 року, у 8:00 ранку згідно з прийнятою 11 серпня цього ж року Резолюції Ради Безпеки ООН №1701, було оголошено припинення вогню. Бомбардування ліванських міст і ракетні обстріли зі сторони Ізраїлю припинилися.

Згідно з умовами перемир'я, Хізбалла повинна була припинити будь – яку збройну діяльність на півдні річки Літані. Проте бойовики Хізбалли неодноразово порушували резолюцію №1701 РБ ООН. Прикладом може бути 26 травня 2006 року, коли в результаті терористичного акту на території Лівану було вбито лідера палестинської організації «Ісламський джихад» Махмуда Маджуба. Головна підозра впала на Ізраїль, і хоча влада Ізраїлю відкинули звинувачення, Хізбалла почала перестрілку, яку зуміли припинити спостерігачі ООН.

Бойові дії тривали до 14 серпня 2006 року, коли відповідно до резолюції РБ ООН № 1701 від 11 серпня 2006 року, було проголошено про припинення вогню з обох сторін.

1 жовтня 2006 року Ізраїльська армія завершила виведення військового контингенту з території Південного Лівану. Після цього, повний контроль над півднем Лівану перейшов до підрозділів урядової ліванської армії і миротворців ООН. На початок жовтня 2006 року, на півдні Лівану вже були дислоковані близько 10 тис. ліванських військових та понад 5 тис. миротворців ООН.

Обидві сторони стверджують про перемогу у конфлікті, але на думку багатьох західних аналітиків, ні Ізраїль, ні бойовики Хізбалли не досягли своїх цілей у Другій ліванській війні.

У результаті кровавої війни загинуло більш ніж 1200 ліванців, у свою чергу зі сторони Ізраїлю загинуло 44 мирних осіб та 119 солдат ЦАГАЛу. Економічний збиток Лівану по оцінкам уряду країни перевищив 6 мільярдів доларів.

Конфлікт призвів до падіння рейтингів та популярності ізраїльської партії «Кадіма», головою якої був Ехуд Ольмерт. Військовослужбовці-резервісти, які брали участь у конфлікті, повернувшись додому, почали кампанію протесту та масовані мітинги з вимогою відставки людей, які, на їх переконання, були винні у військовій поразці Ізраїлю, а саме – прем'єр-міністра Ехуда Ольмерта, міністра оборони Аміра Переца і Дана Халуца.

Станом на вересень 2006 року, положення резолюції №1701 продовжує повільно здійснюватися, але через відмову Хізбалли роззброюватися, перспективи її повного здійснення, як і політичні перспективи Лівану, залишаються неясними.

Отже, 19 березня 2007 року, Ізраїль офіційно визнав збройний конфлікт війною (до цього він іменувався військовою операцією); 21 березня 2007 року, Кнесет прийняв рішення назвати його Другої ліванської війною, хоча перші ліванської війни в історії Ізраїлю офіційно не було (події 1982 р. і раніше іменуються операцією «Мир Галілеї») [6].

Література

1. Будрайтскис И. Ливан: неоконченная война [Электронный ресурс] / И. Будрайтскис, А. Лехтман. – Режим доступа: <http://www.vpered.org.ru/comment43.html>.
2. Дугин А. Итоги лета 2006: новая израильско-ливанская война отчетливо оповестила о начале эпохи постмодерна [Электронный ресурс] / Александр Дугин. – Режим доступа: <http://www.km.ru/publicist/index.asp?data=13.10.2006%2018:04:00&archive=on>.
3. Куликов А. Ливано-израильский конфликт (12.07-23.08.2006 г.) [Электронный ресурс] / А. Куликов. – Режим доступа: <http://army.lv/ru/Prevoshodstvo-Izrailya-nad-formirovaniyami-Hezbollah-v-vooruzhenii-gospodstvo-v-vozduhe-i-na-more-ne-pozvolili-Tel-Avivu-v-hode-konflikta-2006-g.-dostich-postavlennih-tseley-/2643/4273>.
4. Энштейн А. Ливано-израильский вооруженный конфликт и его региональный контекст [Электронный ресурс] / Алек Д. Энштейн // Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2006/08-08-06.htm>.
5. Шишлин В. Расстрел «флотилии мира» / Шишлин Владимир [Электронный ресурс] // Интерфакс. – 2010. – Режим доступа: <http://www.interfax.ru/politics/txt.asp?id=%20139118>.
6. Israeli-Palestinian Conflict [Electronic resource] // Institut franjais des relations internationals. – Mode of access: http://www.ifri.orgfrontDispatcher/ifri/recherche/moyen_orient__maghreb_1031910621330/conflict_isra_lo_palestinien_i039004244i73/publi_P_prog_mmm_israel_palestine_1039004809802?language=u.

Petrenko O.V.
Kharkiv Petro Vasylenko
National Technical University of Agriculture
Education and Research Institute of Processing and Food Technologies

POLITICAL SOCIALIZATION OF THE PERSONALITY IN THE GLOBALIZED WORLD

Political socialization is a complex of the ways by which person gets political attitudes and beliefs about politics. Some of the questions about the place of globalization in the processes of socialization have been already studied by scientists. Many have contributed to the socialization as an approach for further study of globalization processes in the world [1-4]. E. Otdielientsev has investigated political and globalist approach to socialization and integration [2]. K. Dermelyova has analyzed the features of socialization of the individual in globalization and universalization [1]. Alex Warleigh has studied the role of NGO's in «Europeanizing» of civil society. As a strategy for tackling the 'democratic deficit', attention is increasingly shifting towards the 'Europeanization' of civil society, the latter being traditionally viewed as a means both to limit state power and to promote intra-citizenry solidarity. However, this attempted change requires in turn actors who are both able and willing to act as agents of political socialization in the context of EU policy-making [3]. However, he argues that NGO's are currently unsuited to the task of Europeanizing civil society thanks to their inability to promote the political socialization of their supporters. Some of the scientists has presented in their articles the results of a study comparing the socializing effects of a global versus a traditional curriculum and elaborates a theoretical approach premised upon cognitive dissonance theory [4]. So, the following article presents the connections between political socialization and modern globalist tendencies.

The agents of the socialization (families, schools, other authority figures) have sheer influence on our political life, values, attitudes, knowledge, behaviors; because of them we are getting our political attitudes and beliefs, these agents have wide influence into our political life. Since last few decades we are noticing certain tendencies of the political socialization. Frequently under the political socialization of the country, people imply westernization of the countries which developing, and their developing moves according to the patterns of the developed countries, thus political socialization broadly considered as renouncement from the traditional patterns of behavior, traditional values, cultural institutions, lifestyle and conscious submission to Western patterns.

Westernization has two directions and divides into the Americanization and Europeanization. These two directions differ according to the certain peculiar features which certain culture absorbs from these cultural environments. Culture is gradually developing phenomena that can have influence to other culture and can be under influence of the other cultures. Culture is phenomenon that has very sheer peculiarities which depend on the social interaction between the members of the society because culture is the unit of our life which can be considered as tool of socialization because culture providing ability to live in respect to law, moral and traditions. According to this political culture is a very important part of political life of person. Conventionally

political socialization goes through the agents of the socialization and these agents can be presented as: family, kindergarten, school and other educational and social institutions, broadly speaking in places where people can interchange their opinions. In this way American scientists have even considered the political socialization in formal mass education systems as the way of making citizens of the world [5].

Process of Westernization can be explained through the features of the Western culture which undisputable creates the variability of the citizen rights and freedoms that well-known and appreciated among experts of political science and law.

International political processes have influence on our life and this influence grows higher and higher and reasons for this grows are following: development of the informational technologies, growth of international cooperation (political and economic cooperation which implies certain requirements to subjects of the global and political life. Since the last few centuries this interdependence has been distributing and now we are noticing influence of the American and European political decisions into the people's lives throughout the world.

References

1. Дермельова К. О. Соціалізація особистості в умовах глобалізації та універсалізації / К. О. Дермельова // *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, I (7). – Issue: 14. – 2013. – P. 115 – 118. Режим доступу: http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/dermelyova_k.o._the_socialization_of_the_individual_in_the_age_of_globalization_and_the_universalization.pdf
2. Отделенцев Є. О. Політико-глобалістичний підхід до соціалізації та інтеграції / Є. О. Отделенцев // *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология»*. – Т.24(63). – 2011. – №3-4. – С. 177 – 184.
3. Warleigh A. 'Europeanizing' civil society: NGO's as agents of political socialization / A. Warleigh // *Journal of Common Market Studies*, 2001. – Vol. 39. – No. 4. – P. 619 – 639.
4. Benitez Helena. Does it really matter how we teach? The socializing effects of a globalized U.S. history curriculum / Helena Benitez, William H. Turner // *Theory and research in social education*. – 2001. – Vol. 29. – Issue 2. – P. 290 – 307.
5. Wiseman W. Alexander. Making citizens of the world: the political socialization of youth in formal mass education systems / Alexander W. Wiseman, M. Fernanda Astiz, Rodrigo Fabrega, David P. Baker // *Compare: A Journal of Comparative and International Education*. – 2011. – Vol. 41. – Issue 5. – P. 561–577.

Proshyn D.V.
Ph. D., Associate Professor,
Dnipropetrovsk Alfred Nobel University

LEFT-WING TERRORISM: IS COMEBACK POSSIBLE?

Russian and Ukrainian political scientists demonstrate little interest for the problem of present-day left-wing extremism. Except for the 2009 monograph by Iliya Morozov [1] and even earlier studies by Aleksandr Tarasov [2] and Boris Kagarlitsky [3], there hardly could be mentioned any other substantial research in this field. American and European authors' interest is just a little higher [4; 5; 6; 7; 8]. Moreover, in case of some of these Western authors (and in Tarasov's case as well) we deal not with academically neutral figures but rather with sympathizers of extremist movements of one kind or another; not to mention that not all of them are professional political scientists.

Whenever extremism is under analysis, high in research agenda, either in the West or in the post-Soviet states, are various manifestations of xenophobia and/or religious extremism (Islamic more often than not). In regard to the latter one can speak of a certain «fashion», at least since September 2001, of giving top priority to the phenomenon of Islamic extremism that has become a veritable *cause célèbre*. (Not-so-orthodox but telling evidence of this «fashionable trend» is what is proposed by Amazon Internet book-selling giant when «extremism» or «terrorism» search requests are entered).

Meanwhile, it could appear that it was somewhat premature to write off left-wing extremism (for many today being no more than a half-forgotten offspring of deceased «Left project»). The possibility could not be ruled out completely of all us becoming witnesses of the new upsurge of left-wing sentiments – the third of such upsurges including extreme left movements at the turn of nineteenth to twentieth century and left-wing extremism in the second half of the twentieth century. No possible scenarios are proposed here. It is merely short- or middle-range extrapolation of some past trends in left extremism dynamics.

Special attention needs to be paid to the process, experienced by several Western nations in the 1960-70s, of transformation of stormy, but mainly bloodless anti-systemic protests into underground armed struggle against the «System». Analyzing such transformative processes on Italian soil, Donatella della Porta points out that transition of some elements of the Italian Left to terrorist violence took place on the waning phase of the protest wave of the 1960s [9, p. 111]. To put it in other words, this transition occurred when a considerable number of left activists abandoned hope of reforming the «System» and opted for violent means instead. And that is how *Red Brigades* came into being to hold Italian society at the gun-point for the good part of the 1970s (former prime minister Aldo Moro being their most well-know victim.) Analogous were trajectories of radicalized «chip-offs» of the West German and North American left movements leading to emergence of *Red Army Faction*, *Movement 2 June*, *Revolutionary Cells* and *Weather Underground*.

Today we have certain grounds to be worried about the possibility of similar transformation in the case of new protest – anti- or alter-globalist – movements. First

coming to the fore in 1999 during the «battle of Seattle», anti-globalists periodically remind of themselves by staging protests of various scale and degree of violence. Possible deepening of global economic crisis multiplied by sociocultural pressures of globalization and disillusionment with previously employed, even rather radical, forms of protest could help to shift the focus from street protests and comparatively chaotic, spontaneous violent acts (which itself constitute not a small problem) to orchestrated subversive actions, even notorious «urban guerrilla» widely discussed in the radical left circles in the second half of the last century.

More so because would-be organizers of extremist actions could turn for inspiration not only to «legendary» figures of the past but also to much more recent examples. It could be argued just to what extent extremist mood currently permeates left-wing mass protest movements. But it is beyond any doubt that various groups (or, rather, loose leaderless resistance networks) of highly aggressive defenders of the environment or the animals (ecoterrorists such as *the Earth Liberation Front* or *the Animal Liberation Front*) represent the case of outspoken leftist extremism aimed at «big business» and «consumer society» in general held guilty for destruction of the environment. Being more modest in its programmatic scope than «all-out class war» terrorism of *Red Brigades* or *Red Army Faction*, this single-issue eco-terrorism obviously surpasses its predecessor in the scope of material damage it causes (tens of millions on some occasions [10]). As for very much touted (by perpetrators themselves) bloodless character of the eco-terrorists' actions, it should be reminded that the *Red Army Faction* terror campaign that has spanned almost thirty years and has taken lives of more than thirty people had started with bloodlessly setting ablaze two department stores in Frankfurt.

And finally, today, as in the 1960-70s, there exist hot spots of real, «classical» guerrilla in the «global South» (*Revolutionary Armed Forces of Colombia*, Mexican *Zapatista Army of National Liberation*). Insurgencies in the «South» could provide extremists in the «North» with one more example of anti-capitalist struggle (just like guerrilla wars in Cuba and Vietnam inspired West European and North American left-wing terrorists half a century ago). There is even more to it. By means of communications channels created by the global informational revolution guerrilla in the «South» could become an integral part of future anti-systemic subversive actions in the «North» on a real time basis influencing «hearts and minds» in Seattle or Paris. That such a possibility exists has been proved by the influence gained far beyond Mexican borders by Subcomandante Marcos, one of the leaders of Zapatista insurgency.

In conclusion it should be once again noted that the last rites administered to left-wing extremism might turn out to be a little premature. In today's world there are not a few preconditions for its turbulent awakening – either in well-known or new (single-issue terrorism) forms. The world is going through the period of complex and painful transformation, and looking back at the previous convulsions of left-wing extremism we see how precisely they coincided with critical historical moments such as the one we face now. Under given circumstances left-wing extremism's comeback might be coming pretty soon. Ignoring the possibility that it could happen is neither well-grounded nor prudent.

Literature

1. Морозов И. Л. «Фракция Красной Армии» в Западной Германии и «Сапатистская армия национального освобождения» в Мексике: сравнительный анализ моделей левозэкстремистских движений / И. Л. Морозов. – Волгоград: Перемена, 2009. – 212 с.
2. Тарасов А. Н. Левые в России: от умеренных до экстремистов / А. Н. Тарасов. – М.: Институт экспериментальной социологии, 1997. – 232 с.
3. Кагарлицкий Б. Ю. Глобализация и левые / Б. Ю. Кагарлицкий. – М.: Логос, 2001. – 172 с.
4. Igniting a Revolution: Voices in Defense of the Earth / [Taylor B., Best S., Nocella A. et al.]; ed. by A. Nocella, S. Best. – Edinburgh: AK Press, 2006. – 423 p.
5. Manes C. Green Rage: Radical Environmentalism and the Unmaking of Civilization / C. Manes. – Toronto: Little, Brown and Company, 1990. – 284 p.
6. Pickering L. Earth Liberation Front, 1997-2002 / L. Pickering. – Portland: Arissa Media Group, 2007. – 234 p.
7. Terrorists or Freedom Fighters?: Reflections on the Liberation of Animals / [Churchill W., Best S., Nocella A. et al.]; ed. by A. Nocella, S. Best. – N. Y.: Lantern Books, 2004. – 398 p.
8. Thompson A. K. Black Bloc, White Riot: Anti-Globalization and the Genealogy of Dissent / A. K. Thompson. – Edinburgh: AK Press, 2010. – 198 p.
9. Della Porta D. Left-wing terrorism in Italy / D. Della Porta // Terrorism in Context / [Crenshaw M., Miller M., Pomper P. et. al.]; ed. by M. Crenshaw. – University Park: The Pennsylvania University Press, 2007. – 633 p.
10. Baldwin B. Wade's War [Electronic resource] / B. Baldwin // <http://www.styleweekly.com/styleweekly/wades-war/Content?oid=1381402>

Сокур О.В.

*аспірант кафедри історії та світової політики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

НЕОФУНКЦІОНАЛІЗМ ТА ЄВРОПА: ЩОДО ПРОБЛЕМ СУЧАСНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Європейський Союз займає особливе місце у системі сучасних міжнародних відносин. Його унікальність полягає в тому, що народи й держави, які входять до його складу, знайшли найефективніші шляхи та механізми гармонійного поєднання національних і міждержавних інтересів у всіх сферах суспільного життя на великому геополітичному просторі. Європейський Союз є втіленням багатовікової ідеї європейської інтеграції, яка стала універсальним засобом вирішення міжнаціональних суперечок, глобальних та регіональних проблем. Спільний історичний розвиток сформував комплексну систему відносин між переважною більшістю європейських народів, якій, з одного боку були притаманні культурний та освітній взаємообміни, а з іншого – міжусобні та коаліційні війни.

З самого початку європейського об'єднавчого процесу науковці та політики намагались розробити такі інтеграційні засади, які б задовольнили як європейські еліти, так і населення різних історичних регіонів. З-поміж чималого розмаїття теорій, концепцій та підходів до вивчення та втілення процесів європейської інтеграції найбільш виділяється запропонована Давідом Мітрані теорія функціоназму. Нас, наразі, більш цікавить актуальніша на сьогодні та така, що відповідає викликам сучасності, концепція неофункціоналізму. Розроблений Ернестом Хаасом, цей підхід до євроінтеграції допоміг найбільш вдало на думку автора сумувати набутий досвід та втілити його на практиці.

З-поміж переваг неофункціоналізму особливо слід виділити прагнення до керованої інтеграції на регіональному рівні. А найбільш істотною відмінністю від класичного функціоналізму було те, що на перший план висувалася політика, прагнення до політичного співробітництва, але через співробітництво економічне. Таким чином, звільнившись від ряду недоробок функціоналістів, оновлена теорія вносила чіткість в інтеграційний процес. Найпершим і найважливішим положенням стратегії неофункціоналістів стала теза про те, що в першу чергу варто починати співробітництво щодо тих питань, стосовно яких легше всього домовитись.

Наступний етап стратегії інтеграції припускає створення єдиного уряду, представники якого не залежать від національних урядів. Такий уряд повинен об'єктивно направляти процес інтеграції. Спочатку спроби створення універсальної європейської парламентської асамблеї не принесли результатів. Тому було кілька причин, однієї з яких стала нездатність лідерів європейських держав прийти до загального знаменника інтересів.

Імовірно, найважливішим і чи не найбільш спірним положенням теорії неофункціоналізму стала ідея «перетікання», що використалася для позначення рушійних механізмів інтеграції. «Перетікання» виявляє собою створення й поглиблення інтеграції в одному секторі економіки, що забезпечує тиск на суміжні сектори. При цьому підсилюється вплив єдиного наднаціонального уряду.

Для того, щоб ідея «перетікання» почала працювати, необхідне дотримання ряду вихідних умов. Однією з таких умов є апріорна залежність економік учасниць інтеграції. У протилежному випадку співробітництво себе не виправдує. Варто відзначити, що певні сектори економіки потенційно більше підходять для «перетікання», ніж інші. Як сполучна ланка можуть виступати міжнародні торговельні союзи (наприклад, ті, що утворюють зони вільної торгівлі), які працювали б більш ефективно, якби уряду країн-учасниць підтримали єдиний валютний курс. А це, у свою чергу, санкціонує співробітництво в монетарній політиці. Таким чином, процес функціонального «перетікання» зіграв свою роль в установі Європейської валютної системи в 1979 році.

Більше того, саме завдяки ідеям неофункціоналізму створились умови для значного розширення спільноти, настільки суттєвого поглиблення інтеграції, що стало можливим прийняття Лісабонської угоди, яка фактично має замінити Конституцію ЄС. Зазначена теорія інтеграції, надаючи перевагу розвитку економічних відносин країн, що інтегруються, сприяла залученню в ЄС низки постсоціалістичних країн.

Однак, слід зазначити, що розширення в рамках ЄС збільшує прагматичні тенденції в спільноті за рахунок необхідності урегулювання та примирення все більшої кількості інтересів. Зокрема, зростаюча тенденція до прагматизму у здійсненні політики спільноти призводить до певного зменшення можливостей консенсусу стосовно цілей, що поставлені неофункціоналізмом та його прибічниками. Процес розширення наразі демонструє, що зазначена теорія європейської інтеграції суттєво недооцінює зростаючу роль національних урядів у формуванні порядку денного спільноти. Політика об'єднання наразі все більш обмежується і стримується націоналізмом антикомунітарного лоббі, сильнішого за наднаціональні еліти, сформовані за роки конкурентної боротьби.

На даний момент об'єктивна оцінка фактичного статусу Європейського союзу є досить проблемною. Неофункціоналісти, безумовно бачили його як консолідовану до певної міри спільноту, яка, звичайно, нагадує федерацію. Незважаючи на те, що сьогодні ЄС має певні неофункціональні риси (Європарламент, Європейська Комісія тощо), все більша інституалізація системи цього інтеграційного об'єднання вкрай важка для пояснення її в рамках як класичної теорії міжнародних відносин, так і традиційних уявлень про сутність і природу європейської інтеграції.

Література

1. Буряк П.Ю. Європейська інтеграція і глобальні проблеми сучасності: навч. посіб. / П.Ю. Буряк, О.Г. Гупало. – К., 2007. – 336 с.
2. Копійка В. В. Європейський Союз: Досвід розширення і Україна [Текст] / В. В. Копійка – К.: Юрид. думка, 2005. – 448 с.
3. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції [Текст] / В. Посельський. – К.: Смолоскип, 2002. – 168 с.
4. Трегуб О. Теоретичні засади європейської інтеграції / О. І. Трегуб // Грані. – 2013. – № 9. – С. 148-153. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Grani_2013_9_26.pdf
5. Jordan, Scout. The Coordination of the European Union: exploring the capacities of networked governance. – New York: Oxford University Press, 2006

Черник П.П.

*кандидат політичних наук, доцент,
начальник кафедри іноземних мов та військового перекладу*

Щерба О.В.

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та військового перекладу
Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного*

КРИМСЬКІ ТАТАРИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЙНИХ РЕЖИМІВ

Проблема визначення реального місця і ролі такого суб'єкта політики України, як кримськотатарський корінний народ, надзвичайно актуальна та політично значуща. Парадоксальною є ситуація, коли суб'єкт політики однієї держави компактно проживає і, як наслідок, стає громадянином іншої. Проте, мова йде про народ, який внаслідок окупації півострова позбувся права на національне самовизначення на теренах своєї батьківщини.

Найдавніше населення Криму – таври, кіммерійці, скіфи – зникли з історичної карти, не залишивши незаперечної традиції етнічного розвитку. Гуни, хозари, печеніги, що з'являлися в Таврії в ролі завойовників, не спромоглися втримати своє панування над Кримом. Це стосується і татар, які з'явилися в Тавриді в XIII-XIV століттях на хвилях монгольської навали і тривалий час розвивалися в рамках Золотоординської державності [5. с. 137]. Таким чином, Крим не можна вважати прабатьківщиною татарського народу, але для кожного татарина півострів є територією його предків.

Самі кримські татари вважають себе окремою нацією, яка має право на політичне самовизначення. Етнічна історія населення Криму може бути розділена на два періоди. Перший: 1475-1783 рр. пов'язаний з існуванням на Кримському півострові частини території Турецької імперії і васального їй Кримського ханства. Другий: 1783 рік – початок XX ст. – історія Криму як частини Російської імперії.

З тих часів почалася активна депортація кримського населення за межі півострова. Багато з них перебралося в Туреччину, щоб уникнути примусового виселення зі сторони християнського уряду. До 1790 року з Криму було виселено 300 тисяч татар. Ця акція продовжувалася і пізніше. У 1854 році відбулося масове переселення татар у зв'язку з Кримською війною. На початку 60-х років XIX століття депортовано ще 140 тисяч [3]. Паралельно йшов процес залюднення Криму вихідцями з внутрішніх губерній Росії. Він стосувався в основному українців, російська частина населення була мізерною.

У 1917 році кримським татарам вдалося встановити свою державність. Кримська народна республіка проіснувала декілька місяців, але надала колективній пам'яті кримських татар важливий досвід політичного суверенітету.

Уже в 30-х роках почався зворотний процес: русифікації та придушення всього національного. У 1935 році питома вага кількості кримських татар в керівництві наркоматів зменшилася до 24,7 %, в апараті радгоспів та колгоспів до

21,5%. У 1939 році представництво татар у керівних органах республіки знизилося до 15,2 % [2, с. 5].

Кульмінацією тотальної русифікації Криму стала депортація кримських татар 1944 року. Їх звинувачували у зраді радянському народу – ворогом народу був оголошений вже не клас чи соціальний прошарок, а сам народ.

XX століття вносить свої корективи у розмірене життя кримських татар. Ідеологічні чистки 30-х років завдають сильної шкоди кримськотатарській інтелектуальній еліті. Подальша війна і депортація 40-х зменшують кількість кримськотатарського народу у два рази.

В історичній пам'яті кримських татар Росія – це горе, біль вимушених міграцій кінця XVIII–початку XX століть, репресії періоду Кримської АРСР і, нарешті, найбільша трагедія – вигнання з рідної землі.

В СРСР були намагання вирішувати кримськотатарську проблему шляхом непомічання цього депортованого народу. Результат відомий: як тільки влада послабла, кримські татари вивели на Красну площу в 1987 і 1988 році тисячі своїх співвітчизників і незабаром повернулись у Крим [1, с.44-65].

Коли будь-яка етнічна група опиняється у надзвичайних умовах: чи в привілейованому становищі, чи в залежному, з утисками, тобто політично відокремлюється від загального рівня, як правило, посилюються процеси національної консолідації. Етнос шукає політичні механізми забезпечення своїх прав, а відповідно формується й національна свідомість [4, с. 48].

Ще одним заходом з метою зменшення переселення кримських татар до Криму стала кампанія з так званого організованого переселення. Рішучість та наполегливість кримських татар мала, очевидно, настільки великий резонанс, що тодішній міністр внутрішніх справ УРСР І. Головченко змушений був запропонувати розглянути питання про «можливість організованого набору деякої частини таких громадян і розміщення їх у тих районах області, де необхідна робоча сила і є можливість надати житлову площу»[7, с. 265].

Розпад СРСР і утворення незалежних держав кардинальним чином вплинули на процес повернення та облаштування кримських татар. Важливим було те, що Україна однозначно виступила на підтримку повернення на історичну батьківщину раніше депортованих народів. Така позиція України зумовила прихильність татар до ідеї Незалежної Української Держави.

14 листопада 1989 року Верховна Рада СРСР ухвалила Декларацію «Про визнання незаконними й злочинними репресивних актів проти народів, підданих насильницькому переслідуванню, та забезпечення їх прав». Саме цей документ визнав необхідним прийняти відповідні законодавчі акти для відновлення прав репресованих народів.

На початку 1990-х рр. кримські татари стали третьою за чисельністю етнічною групою Криму – найбільш згуртованою та політично активною. Головною ідеєю повернення кримських татар до Криму було не поліпшення там матеріальних умов або інші матеріальні блага, а саме повернення, набуття втраченої батьківщини.

Концептуальні засади кримськотатарського руху були сформовані у його основних документах: «Декларації про національний суверенітет кримськотатарського народу», прийнятий II Курултаєм (червень 1991 р.) та у проекті

Конституції Кримської Республіки, розробленої Меджлісом наприкінці 1991 р. Пункт перший Декларації констатує: «Крим є національною територією кримськотатарського народу, на якій лише він володіє правом на самовизначення так, як воно викладене в міжнародних правових актах, визнаних міжнародним співтовариством. Політичне, економічне, духовне і культурне відродження кримськотатарського народу можливе лише в його суверенній національній державі». Пункт четвертий Декларації проголошує землю і природні ресурси Криму «основою національного багатства кримськотатарського народу» [8, с.110].

Україну зараз можна звинувачувати у відсутності допомоги кримським татарам. Проте, не слід забувати, що Україна допомогла у найважливішому: вона ніколи не заважала формуванню кримськотатарського народу у політичну націю, не влаштовувала репресії за політичні вимоги. У кримських татар з'явилася та розвивалась своя вертикаль національної влади в Криму. Донедавна будь-який тверезо мислячий сільський чи міський голова прислухався до місцевого меджлісу. Саме це, а також внутрішнє протистояння з носіями російської національної ідеї призвело до того, що кримські татари більше, ніж кримські українці обирають український громадянський проект.

Сучасна, окупація Криму Росією змінила багато. Перш за все, РФ може змиритися з етнічною меншиною на території, бо Росія – поліетнічна країна. Але вона абсолютно не готова змиритися з політичними вимогами кримських татар, головною з яких є вимога політичного суверенітету. Невдала спроба запропонувати кримськотатарському народу соціальні блага замість суверенітету підтвердила наявність тих політичних вимог. Як результат, в дію вступила жорстка політика репресій щодо політичних та релігійних організацій.

Кримські татари – це культура діалогу, а не насильства. Отже, воювати з російською армією за Крим вони не будуть. Національно-визвольний рух кримських татар не агресивний, як змальовується у стереотипах про мусульманські рухи. Те, що трапилось з кримським народом, зокрема татарами, в 1940-і роки цілком вкладається в поняття геноцид. Маючи в колективній пам'яті таку травму, не відновивши чисельність та якість народу, воювати немає сенсу.

Події у Криму не зупинять процес формування нації, просто консолідація проходитиме по-іншому і не завжди помітно. Точка неповернення у формуванні кримськотатарської нації пройдена, досвід проживання в умовах близьких до сьогоденних у Криму у народу є, досвід суверенітету і відновлення етно-політичної ідентичності зберігається, а протистояння загартовує. Інститути кримськотатарської ідентичності можна зберігати і розвивати в Україні, якщо їх витіснять з Автономної республіки [6].

Література

1. Бекирова Г. Стереотипи радянського часу щодо кримськотатарського народу та їх ретрансляція у пострадянському інформаційному просторі / Г. Бекирова // Кримські студії. – 2002. – № 3–4. – С. 44–65.
2. Вадимов Ю. Про кримські легенди і кримську «державність» / Ю. Вадимов // Флот України. – 1995. – 2 вер. – С. 5.

3. Гранчак Т. Кримські татари: між історичною Батьківщиною та вимушеною депортацією. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=854:krimski-tatari&catid
4. Кремін В. Кримськотатарська проблема та шляхи її вирішення / В. Кремін // Розбудова держави. – 1993. – № 1. – С. 47–53.
5. Кримський А. Історія Туреччини / А. Кримський. – К., Львів.: Олір, 1996. – 280 с.
6. Куроп'ятник О. Стратегія повернення Криму: кримські татари в умовах окупації. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/strategiya-povernennya-krimu-krimski-tatari-v-umovah-okupaciyi-.html>. – 29.08.2014.
7. Сергійчук В. Український Крим / В. Сергійчук. – К.: 2002. – 265 с.
8. Червонная С. М. Декларация о национальном суверенитете крымскотатарского народа / С. М. Червонная // Крымскотатарское национальное движение. – Т. 2. Документы. Материалы. Хроники. – М., 1992. – С. 110.

Шпаковська Ю.А.

студентка

Чорноморського державного університету імені Петра Могили

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЗИЦІЇ США ЩОДО ФОЛКЛЕНДСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Фолклендські острови – невеличкий архіпелаг у південній частині Атлантичного океану біля узбережжя Аргентини. Острови є британською територією зі статусом заморської території, на які близько 130 років претендує Аргентина, оспороюючи право Великої Британії. Аргентинський варіант назви островів – Мальвіни, він же є найбільш поширеним у країнах Латинської Америки. Головними причинами суперечок є територіальні та економічні. Але не слід відкидати й стратегічне розташування островів, яке дає можливість контролювати морські шляхи та використовувати їх у якості військової бази [2, с. 2; 5].

За більш ніж 130-річну історію відносини між Аргентиною та Великою Британією неодноразово погіршувалися. Аргентинці неодноразово заявляли на офіційному рівні про свої права на територію. Найбільшим загостренням відносин можна назвати війну 1982 року, яка розпочалася 2 квітня і тривала 74 дні. Війна завершилася цілковитою поразкою аргентинців [5]. Протистояння між державами не залишилося непоміченим усім світовим співтовариством. Проте найбільшою проблемою воно стало для США, оскільки у війні зійшлися давній партнер по НАТО Великобританія та пріоритетний партнер в Латинській Америці, до того ж зв'язаний з Вашингтоном Міжамериканським договором про взаємну допомогу 1947 року [3, с. 411].

Адміністрація США зробила декілька спроб запобігти конфлікту (за день до висадки аргентинських війська на острови президент США в телефонній розмові намагався відмовити президента Гальтьєрі від військових дій), а також виступила у ролі посередника. З ініціативи президента США Рональда Рейгана переговори з

кожною з сторін окремо вів держсекретар Олександр Хейг. Американська пропозиція: Аргентина виводить з островів свої війська; британський флот відводиться з акваторії архіпелагу; розміщення на островах миротворчих військ Канади, США та двох латиноамериканських країн; продовження мирних переговорів між Аргентиною та Великою Британією; управління островами протягом п'ятирічного перехідного періоду відбувалося спільною комісією з Аргентини, Британії, США та ще 6 країн, цей період давався задля того, щоб мешканці острова змогли вирішити свою долю. Проте план Хейга був відкинутий аргентинцями, оскільки даний план не гарантував їм цілковитий контроль над архіпелагом. Вважається, що саме відмова Аргентини від плану Хейга стала причиною відмови США від нейтралітету по відношенню до конфлікту на користь Великої Британії. Вже 30 квітня 1982 року США офіційно заявили про підтримку Великобританії та ввели економічні й військові санкції проти Аргентини [3, с. 412; 4, с. 171].

Певна підтримки аргентинської хунти зі сторони США могла сприяти настільки рішучим діям Аргентини. На той час Аргентина була пріоритетним партнером Вашингтону в регіоні, як в економічному, так й в політичному плані. Наприклад, аргентинці активно підтримували боротьбу з США проти сандіністського режиму Нікарагуа. Розглядалася також й можливість укладання спільного Південноатлантичного пакту [4, с. 174].

У Вашингтоні не вважали рівноцінними відносини з Аргентиною та Британією, до того ж від позиції британського уряду на той час залежало питання про розміщення американських ракет середньої дальності у Європі. Солідарність усередині НАТО була важливішою за порозуміння з південноамериканськими партнерами [3, с. 411-412].

До моменту відмови США від нейтрального статусу Генеральна Асамблея ОАД прийняла резолюцію 26 квітня 1982 року, в якій лунав заклик до Великої Британії припинити військові дії на островах. Також країни-члени висловили підтримку Аргентини, утрималися лише США, Колумбія, Тринідад і Тобаго. Друга ж резолюція вже закликала Вашингтон припинити надавати підтримку Британії, відмінити застосовані санкції. Проте США проігнорували цю резолюцію. Вперше в історії країна відмовилася дотримуватися положень установчих документів системи [4, с.176; 4, с. 173]

Фактично підтримка США Великобританії та блокування механізму прийняття санкцій проти агресора за Пактом Ріо 1947 року поставили під загрозу не лише функціонування договору, а й існування створеного ним режиму колективної оборони та безпеки. Не будучи офіційно денонсованим, договір діяв лише формально [4, с. 144].

Після Фолклендської війни США дотримувалися нейтральної позиції в питання суверенітету над Фолклендськими островами, проте у політичному та військовому плані Вашингтон віддавав перевагу саме Лондону. Також слід зазначити, що поряд з цим Штати завжди офіційно повністю визнавали британське управління островами. Як зазначав ще у квітні 1982 року Олександр Хейг «Великобританія є життєво важливим партнером у союзі з Європою, яка є першою лінією оборони проти небезпечної радянської агресії» [6, с. 167].

Нове загострення відносин між країнами в 2010 році було спричинене активною діяльністю з видобутку нафти в районі островів з дозволу британської

влади, що наштовхнулося на нищівну критику аргентинців. У відповідь на політичні дії Аргентини британці розмістили довкола островів військові судна. Подальше можливе загострення відносин між державами змусило США вперше за тривалий час оприлюднити офіційну позицію щодо конфлікту. Представник Державного департаменту Вікторія Нуланд заявила, що таке занепокоєння аргентинців є необґрунтованим. Окрім цього, вона повідомила, що Вашингтон наполягає на дипломатичному вирішенні конфлікту шляхом двосторонніх переговорів між Аргентиною та Великою Британією [5].

З приходом до влади Барака Обами у 2009 році у позиції США відбулася незначна, але відчутна зміна. Від нейтралітету на користь Великої Британії Вашингтон перейшов до нейтралітету цілковитого. Заклик до британців сісти за стіл переговорів та домовитися з аргентинцями щодо майбутнього островів був сприйнятий у Лондоні як зрада. Вперше про певні зміни в політиці США стало відомо під час офіційної зустрічі президента Аргентини Крістіни Фернандес де Кіршнер та Держсекретаря США Хіларі Клінтон під час турне останньої країнами Латинської Америки 1 березня 2010 року. Окрім того, що Держсекретар оприлюднила офіційну позицію щодо конфлікту, яка полягала у необхідності поновлення двосторонніх дипломатичних переговорів між Аргентиною та Великою Британією з метою остаточного врегулювання конфлікту, вона мимохідь зазначила про можливість посередництва США. Останнє стало несподіванкою для Лондону. В усіх інших заявах та виступах офіційних посадових осіб США жодного натяку про можливе посередництво не було, але змін у позиціях не було. США виступають за двостороннє вирішення конфлікту між сторонами шляхом поновлення переговорів [8; 9].

У 30-ти річчя Фолклендської війни, у 2012 році, відносини між Аргентиною та Великобританією знову дещо загострилися через проведення та результати референдуму щодо самовизначення населення островів. Проте позиція США залишилася незмінною. Про це офіційно заявив президент США Барак Обама під час спільної прес-конференції з президентом Колумбії Хуаном Сантосом протягом Саміту Америк, який відбувався у Картахені, Колумбія в квітні 2012 року. Проте в той же час США утримались від ухвалення заключного документу Саміту, одним з питань якого була цілковита підтримка позиції Аргентини щодо Мальвінських островів [7; 1].

На даний момент позиція США залишається незмінною, про це свідчать заяви представників Вашингтону в 2013 та наступних роках: США виступають за поновлення двосторонніх переговорів між Аргентиною та Великою Британією задля врегулювання суперечностей довкола статусу Фолклендських островів [10].

Отже, тривалий час США залишалися надійним союзником Великої Британії щодо Фолклендських островів, відмовляючись від своїх зобов'язань перед союзниками з Латинської Америки. Але з часом Вашингтон був змушений трохи змінити свою позицію, підтримуючи статус-кво. Це можна пояснити збільшенням ваги латиноамериканських країн на світовій арені та бажанням Вашингтону налагодити відносини з ними.

Література

1. Никандров Н. Саммит Америк: США в глухой обороне / Нил Никандров [Электронный ресурс] // Фонд стратегической культуры. – 2012. – 17 апреля. – Режим доступа: <http://www.fondsk.ru/news/2012/04/17/sammit-amerik-uaa-v-gluhoj-oborone-13849.html>
2. Потоцкая Т. И. Геополитические конфликты в Америке и Антарктике / Т. И. Потоцкая [Электронный ресурс] // Агентство анализа интеграционных инициатив. – http://np-aaii.ru/files/potockaya_-_konflikty_v_amerike_i_antarktide.pdf
3. Системная история международных отношений в четырех томах. События и документы. 1918–2003 / Под ред. А.Д. Богатурова. – М.: НОФМО, 2003-2004. – 720 с.
4. Сударев В.П. Взаимозависимость и конфликт интересов. США и Латинская Америка. Вторая половина XX века. – М.: ИЛА РАН, 2000. – 360 с.
5. Яковлева Н. М. Архипелаг раздора (к 30-летию Фолклендской (Мальвинской) войны) / Н. М. Яковлева [Электронный ресурс] // Перспективы. – 2012. – 13 марта. – Режим доступа: http://www.perspektivy.info/oykumena/politika/arkhipelag_razdora_k_30-letiju_folklendskoj_malvinskoj_vojny_2012-03-13.htm
6. Baker C. Multiple Alliance Commitments: The Role of the United States in the Falklands War / C. Baker. – Ph.D. diss., Howard University, 1984. – 300 p.
7. Goodenough P. Obama Says He's 'Neutral' Over Falklands But Seems to Tilt Toward Argentina / P. Goodenough [Электронный ресурс] // CNSNews. – 2012. – April 17. – Режим доступа: <http://cnsnews.com/news/article/obama-says-he-s-neutral-over-falklands-seems-tilt-toward-argentina>
8. Remarks With Argentine President Cristina Fernandez de Kirchner [Электронный ресурс] // The Office of Website Management, Bureau of Public Affairs. – 2010. – March 1. – Режим доступа: <http://www.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2010/03/137539.htm>
9. Remarks to the Press. Special Briefing Philip J. Crowley [Электронный ресурс] // The Office of Website Management, Bureau of Public Affairs. – 2010. – March 9. – Режим доступа: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2010/03/137998.htm>
10. Secretary Kerry, U.K. Foreign Secretary Hague After Meeting [Электронный ресурс] // The Office of Website Management, Bureau of Public Affairs. – 2013. – February 2. – Режим доступа: <http://translations.state.gov/st/english/texttrans/2013/02/20130225142996.html#ixzz35pI9oflD>

Захарчук О.І.

*аспірант кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ФЕНОМЕН РАБСТВА В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Відомо, що однією із перших концепцій, яка презентувала нову стадію цивілізаційного розвитку була «постіндустріальна концепція» Д. Белла. Поряд з тим, існує достатньо великий перелік концепцій, які описують стан сучасного суспільства як перехідного. Так, наприклад, Р. Дарендорф і П. Друкер називають таке суспільство «посткапіталістичним» (сервісного класу та інтелектуальне, відповідно), З. Бжежинський – технотронним, суспільство «третьої хвилі» чи суперіндустріальне – Е. Тоффлер, В. Іноземцев – постекономічним.

Виокремлюючи доіндустріальну, індустріальну, та постіндустріальну стадії суспільного розвитку Белл наголошував, що в доіндустріальній стадії переважала «взаємодія людини з природою» [1, с. 169], в традиційних формах, некваліфікаційної праці, яка передавалася з покоління в покоління, цим самим забезпечуючи видобуток і обробку натуральних продуктів для забезпечення самих примітивних потреб. Індустріальне суспільство являє собою «взаємодію людини з перетвореною природою» [1, с. 170], коли на зміну видобутку натуральних продуктів приходить штучне виробництво суспільством товарів і послуг, які мають попит і відповідно вимагають кваліфікованих працівників. Зрештою, постіндустріальне суспільство засноване на «іграх між людьми» [1, с. 171], а всі сфери людської діяльності пов'язані одна з одною. Основною продуктивною силою є професіонали, а головним соціальним ресурсом – інформація та знання. Оскільки обмін інформацією в такому суспільстві здійснюється «в основному за допомогою телекомунікацій та комп'ютерів» [1, с. 172], то таке суспільство називають ще інформаційним. Таким чином, перетворення які відбуваються на даній стадії суспільного розвитку в першу чергу стосуються економічної сфери., адже, доіндустріальний спосіб виробництва головний акцент ставив на фізичній праці та працівниках сільськогосподарської сфери, а економічна діяльність була пов'язана з натуральним виробництвом; індустріальне суспільство формується на працівниках промислової сфери. Постіндустріальне суспільство трансформує структуру суспільних відносин, особливий наголос робить на інтелектуальній діяльності людей, які задіяні у виробництві послуг та інформації. Відповідно до кожної стадії суспільного розвитку відбуваються зміни які стосуються й загальнокультурної сфери, наслідком чого є формування нових цінностей, пріоритетів, та нового стилю праці. Головними властивостями, які притаманні людині нової епохи стають самостійність і рішучість. І, оскільки, основною ознакою постіндустріального суспільства є панування наукових знань, то таке

суспільство знань все більш перетворюється на інноваційне, з постійними змінами співвідношення між наукою і технологією.

Однією із традиційних моделей поневолення суспільством людського ресурсу, поруч із кріпацтвом та найманою працею, було рабство. Рабство, як перша форма поневолення людського ресурсу в античному світі було природним явищем і не викликало жодних питань про свою легітимність. Коли рабство «нібито віджило себе» стали змінюватися методи експлуатації. Перш за все, рабську працю замінюють кріпаки. У сучасних соціально-філософських джерелах виходячи з розвитку національної економіки феномен рабство все частіше співвідносять з феноменом кріпацтва, тобто системою суспільних відносин у добу феодалізму за якої поміщик мав право на кріпосне право. Таке суспільне становище селян, що перебували в цих відносинах, пов'язане з важкими умовами життя [3, с. 357]. Відомо, що історично суспільні відносини характеризувались жорсткими розмежуваннями та полягали у боротьбі між експлуататорськими та експлуатованими класами. У рабовласницькому суспільстві це розмежування точилося між рабовласниками і рабами, у феодальному – між феодалами та кріпаками, у капіталістичному – передусім між буржуазією та фабричним пролетаріатом, який узагалі позбавлений власності у цій формації. Так, кріпацтво, як форма експлуатації змінилося на іншу – найману працю. Ця форма поневолення є найбільш специфічною в постіндустріальному суспільстві і набуває інтелектуальної форми, де в порівнянні з минулими етапами суспільного розвитку головним мотивом виступає не високий матеріальний достаток, а швидше можливість самореалізації, адже саме це дозволяє задовільнити всі матеріальні потреби людини. Більш того, завдяки інформаційній революції у суспільствах сучасного типу власники на засоби виробництва починають втрачати абсолютний контроль над ними, особливо в інформаційній сфері. Таким чином, у постіндустріальному суспільстві змінюються і соціально-трудові відносини, адже на ринку праці з'являються працівники інтелектуальної праці, які володіють і розпоряджаються знаннями як необхідним ресурсом виробництва, тим самим конкуруючи між собою в інший спосіб, ніж представники робітничого класу.

Однак, сучасна система виробництва нав'язує масу основних та штучних потреб, які спонукають її до невиправданого марнотратства. Адже строга періодичність зміни модних образів прагне переконати споживача в тому, що як тільки з'явиться новий товар, потрібно замінити наявний товар новим, незалежно від його якості. В суспільстві постіндустріального типу людина перетворюється на раба, через масове споживання матеріальних благ і відповідно формування відмінної системи цінностей.

В 4 пункті Загальної декларації прав людини ООН надається визначення поняття раба, як будь-якої особи, яка не може по своїй волі відмовитися від роботи [2]. І хоча подібне явище було масово засуджене, в тому числі і низкою договорів, які мали сприяти делегітимізації рабства, а також здійсненню законних перешкод будь-якій работоргівлі, але на жаль, воно продовжує своє існування і в постіндустріальному суспільстві, набуваючи при цьому нових форм. На відміну від історичного рабства, яке було інституціалізованим і мало соціально-економічний характер, рабство в постіндустріальному суспільстві має нав'язаний, латентний характер. Звичайно, поруч із новими формами рабства, зберігається і

класичні форми рабства, тобто «стан цілковитої несвободи, повної залежності, тотальної підкорюваності і дискримінації, відсутність автономії і свободної волі» [4, с. 537]. Але оскільки юридичного права на рабовласництво в даний час не існує, то не існує і класичного рабовласництва як форми власності та способу суспільного виробництва, та вірогідно, що в країнах які вважаються «слаборозвинутими», заборона має лише декларований характер. Натомість реальним регулятором суспільного життя постає неписаний закон – звичай. По відношенню ж до «цивілізованих» держав більш коректним є термін «примусова, невільна праця».

Так, поруч із традиційними, відомими нам, формами рабства, що мають економічне підґрунтя, такими як: торгівля людьми, дитяча праця, боргова кабала, примусовий шлюб, в постіндустріальному суспільстві виокремлюють наступні форми рабства, що мають психологічне підґрунтя, а саме: духовне рабство, заангажованість речами, або об'єктами, та віртуальне рабство, яке набуває своєї особливої актуальності саме в постіндустріальному суспільстві. Варто зазначити, що між цими формами не існує чітких розмежувань, оскільки одна й та ж сама людина може перебувати в кількох формах фактичної залежності.

Постіндустріальне рабство перетворює людину на специфічну форму товару на ринку праці, позбавляючи її права вибору. Залишаючись при цьому економічним феноменом, рабство продовжує своє існування у всіх можливих формах, декотрі з яких є невідчутними, на перший погляд, і навіть деякою мірою приносять задоволення від «поневолення».

Література

1. Белл, Даниел. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования [Текст] / Д. Белл ; пер. с англ. В. Л. Иноземцев. – М. : Academia, 1999. – 787 с.
2. Загальна декларація прав людини ООН. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Словник української мови [Текст] : в 11 т. Т. 4. І-М / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР ; голов. ред. І. К. Білодід ; ред. А. А. Бурячок, П. П. Доценко. – Київ : Наукова думка, 1973. – 840 с.
4. Філософський енциклопедичний словник [Текст] / НАН України; Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди / В.І. Шинкарук (голова редкол.). – К., Абрис, 2002. – 742 с.

ЧЕМ ОТЛИЧАЕТСЯ «ЭЙДОС» ОТ «ИДЕИ», И ЗАЧЕМ ЭТО НАДО ЗНАТЬ

Платон довольно часто вместо слова «идея» употреблял слово «эйдос». Однако я думаю, что и Платон, а затем и многие другие философы чувствовали, что абсолютной синонимичности между этими словами не существует. Это доказывается уже этимологией этих слов. В отличие от слова «идея», слово «эйдос» в истории древнегреческого языка имело два значения. Первоначальное значение эйдоса – это вид, образ, то есть нечто «видимое», «то, что видно». Однако со временем данному видению был придан иной оттенок: «телесная или пластическая данность в мышлении» [2].

Лишь это, более позднее, значение эйдоса совпадает с Платоновой «идеей вещи». Что такое – чувственно не воспринимаемая «идея вещи»? «Анализ бесчисленных текстов Платона, – писал А.Ф.Лосев, – показывает, что свою идею вещи Платон понимал прежде всего как принцип вещи, как метод ее конструирования и познания, как смысловую модель ее бесконечных чувственных проявлений, как смысловую ее предпосылку («гипотезу»), наконец, как такое общее, которое представляет собой закон для всего соответствующего единичного» [1, с.55]. А.Ф.Лосев также в одном из интервью сказал: «Идея вещи, взятая сама по себе, совершенно не вещественна», «идея вещи есть чтойность вещи», то есть «идея вещи есть ответ на вопрос, что такое данная вещь», чем она отличается от всякой другой вещи [3].

Таким образом – и это можно узреть уже у Платона – «идея вещи» обладает двумя взаимосвязанными аспектами своего содержания. Во-первых, идея – это способ бытия, функционирования данной вещи среди других вещей. Это – «чтойность» вещи, недоступная нашим органам чувств. Во-вторых, идея той или иной вещи – это образец, эталон должного формирования, должного воплощения данной идеи. Тоже, вроде бы, нечто невидимое, однако...

Однако *должное воплощение* рано или поздно, в большей или в меньшей степени, но может стать *реальным воплощением*. Когда А.С.Пушкин говорит о Наталье Гончаровой – «чистой прелести чистейший образец», он хочет сказать, что она для него является *реальным воплощением* идеи женственности и красоты. Несомненно, что и К.Маркс, говоря, что «Сократ является воплощенной философией», имеет в виду не должное, а реальное воплощение. Примеры эти можно умножать до бесконечности, и все они засвидетельствуют одно и то же: идея – это не только нематериальный образец (возможность) способа бытия той или иной вещи, но такая *возможность*, которая способна воплотиться (в том числе и в самой превосходной степени) в *действительность*. И вот такую-то идею и следовало бы именовать эйдосом.

Но можно ли сказать, что, став воплощенной, идея тем самым становится уже не идеальной, а материальной? Нет нельзя! Даже в вещи, в самой высшей степени соответствующей своей идее, последняя остается ее *родовой*, внутренней (то есть

сущностной) и умопостигаемой формой. Поэтому платоновский Сократ в виртуальной беседе с платоновским Парменидом и уясняет себе, что не существует идеи отдельно взятой, то есть единичной, вещи. Существует только «...единство, которое, обнимая все [определенного рода] вещи, представляет собою некую единую их идею» [4, с. 411].

Глазами увидеть можно не идею, а совершенный (или несовершенный) образец ее особенного, конкретного воплощения. Кстати, возможность увидеть совершенный образец воплощения той или иной идеи очень важна для развития в человеке творческого воображения, без которого нельзя быть способным к умозрению идеи. Поэтому мы и говорим себе и другим: вот такой должна быть красивая женщина, вот таким должен быть настоящий философ и т. д. Платон на вопрос Диогена, почему тот видит чашу, но не видит «чашности», ответил: для того, чтобы увидеть «чашность», нужны не глаза, а ум. И это правильно, но, с другой стороны, умопостигаемость идей не означает, что они существуют только в уме. А если не только в уме, то где же еще, как не в тех вещах, которые мы видим вокруг себя? Я думаю, что неплохо было бы и Платону показать Диогену свою любимую чашу и сказать: «Вот такой (или примерно такой) должна быть чаша, ибо в ней «чашность» (идея чаши) воплощена, ну просто идеально!».

Таким образом, нам не следует забывать первоначального значения эйдоса как образа, видимого человеческими глазами. И в то же время Платон прав: видя воплощение эйдоса, надо хорошо понимать, что ты видишь именно плоть, материю вещи, в которую облечен внутренний смысл (идея) этой вещи.

Очень показательным, что, хотя Аристотель и иронизировал над учением своего учителя об идеях, однако, разделив «вещь» на материю и форму, а затем соединив и то и другое в *содержании* вещи, он логически смоделировал не что иное, как воплощенную идею. Речь в данном случае, конечно, идет не о внешней, а о внутренней форме.

Надо сказать, также, что Г.Лейбниц, используя непререкаемый факт всеобщности феномена *отражения*, существенно обогатил платоновские понятия «идея вещи» и «материя вещи». У него эти понятия звучат как «монада» и «тело». Следуя содержательной логике Лейбница, можно сказать, что способность отражать и быть отражаемым изначально входит в состав идеи как важнейшее её свойство, обеспечивающее специфический для каждой вещи способ бытия. Вещь оказывается и «зеркальцем», отражающим окружающий мир, и – «запланированным» для данной вещи материальным способом защиты своего существования. Таким образом, понятие отражения насыщает наше понимание идеи тем, что она потому и выражает собою способ и смысл бытия вещи, что для последней *быть* – это значит обладать особенной, специфической способностью как идеально, так и вполне материально, отражать всё то, что либо благоприятствует, либо же, напротив, мешает её бытию. Поэтому «эйдос» – это не синоним, а конкретизация понятия «идея».

И обо всём этом мы говорим для того, чтобы применить сказанное к человеку как особой форме бытия, которую М.Хайдеггер называет *Dasein*.

Согласно Хайдеггеру, *Dasein* (Тут-Бытие, Бытие-вот) это не любой человек, а человек человеческий, то есть не отпавший от своей идеи как от своей сущности.

В своей книге «Бытие и время» Хайдеггер пишет: ««Сущность» бытия-вот заключается в его экзистенции» [6, с. 42].

Ну, а что такое эк-зистенция (именно так позже, через дефис, чтобы отличаться от экзистенциалистов, будет писать это слово Хайдеггер)? Философ дает нам следующее пояснение: «Человек существует таким образом, что он есть «вот» Бытия, то есть – его просвет. Это – и только это – «бытие» светлого «вот» отмечено основополагающей чертой эк-зистенции, т. е. экстатического выступления в истину бытия» [5, с. 199].

Итак, чтобы стать и быть просветленной и просветляющей частью бытия, человек должен соответствовать своей сущности, которая заключается в его эк-зистенции, которая, в свою очередь, есть не что иное, как преисполненное экстаза «выступление в истину бытия». А это означает, что человек должен соответствовать своей идее, а «по идее» он – *Homo sapiens* (Человек разумный).

Одновременно мы должны помнить, что не только человек, но и все окружающие нас вещи не существуют вне своей идеи, они, в стремлении «подражать» своей идее, делают это путем её воплощения в себе и собою. Так что выходит, что мир идей и мир воплощающих их вещей – это один и тот же мир. Разница здесь лишь в том, что среди всех вещей нашего мира есть вещи, воплотившие свою идею в большей или меньшей степени совершенства. И, соответственно, есть масса вещей, не сумевших воплотить свою идею, и именно поэтому те разновидности становящегося «*Homo sapiens*», которые оказались неспособными «найти», «приобрести» необходимое для воплощения идеи человека материальное устройство тела (специфически устроенную гортань, развитые передние доли мозга и т.д.), безнадежно отстали от своих более удачливых собратьев и остались на обочине природной эволюции, поскольку оказались неспособными к членораздельной речи, идеально выполняющей функцию материального носителя мыслительной информации.

По этой и по ряду иных причин мы можем сказать, что питекантропы, синантропы и неандертальцы «по идее» могли стать людьми, но не стали, ибо в них идея бытия человека человеком не нашла своего идеального воплощения.

Положение в данном случае усложняется тем обстоятельством, что быть «*Homo sapiens*», то есть человеком разумным, – это индивидуальная особенность индивида, создаваемая его социальной сущностью. Нам вновь и вновь следует вдумываться в мудрые слова Блеза Паскаля: «Итак, всё наше достоинство – в способности мыслить. Только мысль возносит нас, а не пространство и время, в которых мы – ничто. Постараемся же мыслить достойно: в этом – основа нравственности...». Я думаю, многие согласны с такой точкой зрения: разум и нравственность неотделимы друг от друга. И поэтому нельзя считать подлинным человеком представителя рода «*Homo sapiens*», неспособного к культивированию в себе нравственных качеств: любви к человеческому в самом себе и в другом человеке и любви к Абсолюту, являющемуся идеалом человеческого бытия. Такая неспособность приводит к указанной выше беде: идея человечности не находит своего достойного воплощения. Можно иметь нормально развитый мозг, но не быть человеком в философском и религиозном смысле этого слова.

Вот чем отличается эйдос от идеи. Идея – это сущность в возможности, а эйдос – это сущность «на марше», это видимый результат того, что Ф.Ницше

називаєт «волей к власти», присущей всему на свете и постоянно стремящейся к своему идеальному выражению.

Известную формулу «Я человек и ничто человеческое мне не чуждо» следует понимать так, что человек не имеет право на бездумное существование, он должен жить, творчески преодолевая любые формы отчуждения себя от подлинно человеческого, то есть – от духовного. Ибо Гегель всегда и совершенно справедливо подчеркивал, что человек – это Дух.

Литература

1. Лосев А.Ф. Жизненный и творческий путь Платона // Платон. Соч.: в 3 т. – М.: Мысль. – 1968-1972. – . – Т.1. – 1968. – С. 5-80.
2. Лосев А.Ф. Эйдос. //Большая Советская Энциклопедия. 1969–1978.
3. Лосев А.Ф. О жизненном кредо // Credo New теоретический журнал. – 2005, № 1. <http://credonew.ru/content/view/452/30/>
4. Платон. Парменид // Платон. Соч.: в 3 т. – М.: Мысль. – 1968-1972. – . – Т.2. – 1970. – С. 400-477.
5. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / М. Хайдеггер // Хайдеггер М. Время и бытие : статьи и выступления /М. Хайдеггер. – М.: Республика, 1993. – С. 192-220.
6. Хайдеггер М. Бытие и время /М. Хайдеггер. – изд. 2-е, исправл. – СПб: Наука, 2002. – 451 с.

Карпець Л.А.

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української та іноземних мов*

Шпанько Т.С.

*старший викладач кафедри української та іноземних мов
Харківської державної академії фізичної культури*

КНИГА В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Сьогодні ми живемо в період динамічно-стрімких змін комунікативного простору, який впливає на особистість, її освітній процес. Втрата духовних орієнтирів призводить до негативних наслідків у суспільстві. Одним із аспектів духовності можна вважати книгу.

Людина, яка читає, краще підготовлена до творчої і комунікативної діяльності, вона духовно більш багата, ніж люди «опромінені телебаченням». Відомий соціолог культури С.М. Плотніков малює два яскравих портрети «читачів» і «нечитачів». Перші, за його словами, «мислять у категоріях проблем, уловлюючи ціле, виявляють взаємозв'язки протиріч, більш адекватно оцінюють ситуацію й швидко знаходять правильні рішення; мають хорошу пам'ять і активне творче бачення; краще володіють мовленням – воно у них виразніше, багатше; точніше формулюють думку; вільно пишуть; легко вступають у контакти; приємні співрозмовники. «Нечитачі» мають проблеми в мовленні, перескакують під час

розмови з одного предмета на інший...» [5, с. 64]. На жаль, традиція читання починає згасати. Навіть ті, хто сьогодні читає, перевагу віддають розважальній літературі, що набуває широкого розповсюдження. Процеси нинішнього суспільного життя відкрили доступ до багатств світової художньої культури, але водночас посилили сферу впливу псевдомистецтва на молодь. Німецький письменник Бертольд Брехт зазначав, що при використанні творів культури для маніпулювання людською свідомістю відбувається процес, який він назвав «переплавою духовних цінностей».

Серйозно турбує і те, що сучасна молодь більше уваги приділяє «агресивним формам культури», які широко розповсюджуються, а книга, як джерело духовного розвитку, відходить на другий план. Регулярне книго– читання стає заняттям для небагатьох, через те, напевне, що книга спонукає до роботи мозок, «а дивитися телевізор чи слухати попсу можна, просто ремигаючи жуйку. Але книга не вмирає, бо вона від апостолів, від Бога. [3, с. 151]. Ще в Давній Греції розуміли майбутню роль книги. «Антична книга мала прикладне значення: вона, перед усе – сховище тексту й адресована, ймовірно, наступним поколінням, а не сучасникам, котрі знають її зміст. Книгу дано античній людині на згадку про відомий текст» [2, с. 56]. І сьогодні, перш ніж «випускати» книгу у світ, автори повинні пам'ятати, що «Слово нам спущене Згори. Тому література – це служіння на підтримку в людині духу доброчесності, жадання досконалості, наближення до Бога» [3, с. 56]. Постає питання: чому ж книга в сучасному світі втрачає оту первозданність, магічність і генетичність. Можливо, однією з причин є якість книги, як художньої, так і навчальної. Про «випадкові» книги у світі наголошує і Г.Блюменберг, наводячи цитату з поезії Даніеля Вільгельма Трилера: «Мавпа висипає літери на папір, думаючи, що тут щасливою працює / і без турбот книжки друкує; раптом – певне, не випадково – це бачить відлюдник і їй дорікає: Чи можна це назвати друком? / Чи так ти маєш працювати? / Бо ж навмання скидати букви – / Хіба це книгу друкувати? / Де глуздом руку не скеруєш, / учений том не надрукуєш, / працею ти хоч сто років нудних, / чи вийде в тебе слово мудре?» [1, с. 177]. Звичайно, щоб створити щось гідне й доступне читанню, потрібен, напевне, талант, сумлінна праця і найважливіше – професіоналізм. Нагальною бачиться проблема друкованого слова в освітній сфері, зокрема, це стосується навчальних видань. Якість і зміст шкільних підручників в Україні викликають обурення. Наведемо яскравий приклад щодо підручника з математики для 1 класу. Окрім того, що він має понад 150 фактичних помилок, там ще й значна кількість абстрактних понять, які важко засвоїти дітям. Це, зокрема такі визначення: «Відсутність елементів у множині виражає число нуль. Число нуль позначається цифрою «нуль», «Трикутник – це замкнена ламана, що складається з трьох ланок.» Це, на жаль, не єдиний приклад. Доступним не можна назвати й матеріал, викладений у підручнику з біології для 7 класу. Значну кількість термінів важко засвоїти школярам та і навіщо потрібна така деталізація в опануванні цього предмету. Ще можна наводити низку прикладів, але висновок один – навчальний підручник, перш ніж потрапити до учня, повинен пройти обговорення серед фахівців.

У 2014 році Міністерством Освіти розроблено електронний депозитарій, який дозволяє учителям самостійно обирати підручники для навчання. На 1 вересня

2014 року вчителі уже змогли проглянути 245 електронних версій підручників, серед яких – 48 нових для 6 класу. Доцільним є те, що лише педагог має визначити, який підручник варто використовувати у навчанні дітей, щоб давати їм якісні знання. Ще Я.А.Каменський вважав, що навчальні книги повинні оцінюватися радниками, щоб зникла «шкідлива звичка наповнювати світ якою-небудь писаниною» [4, с. 72]. К.Д.Ушинський зазначав, що потрібно заохочувати критику підручника, оскільки вона становить «єдиний засіб мати хороший підручник». Відомий педагог підкреслював, що хороший підручник стає фундаментом хорошого навчання.

З розвитком інформаційних технологій відходить у минуле «Культура Книги» і взагалі друковане слово. Із головного носія інформації, в тому числі і духовного, друковане слово поступово перетворилося в додатковий засіб для більш ємних і конгруентних сучасній людині інформаційних структур – перш за все, електронних аудіовізуальних. Починаючи з другої половини ХХ століття (ЗМІ, TV, www, система навчання і виховання людини, новітні види арт-діяльності, дизайн, масова культура), активно впливають на психофізіологічну систему людини у напрямку отримання основного потоку інформації у невербальному, недискурсивному вигляді: мислення і комунікації пов'язані не лише з формально-логічними конструкціями, але й іншими «гештальтами» і візуальними образами. Варто зазначити, що і в освітньому просторі сьогодні належне місце належить електронним книгам, зокрема, з'являються електронні енциклопедії, словники. В електронному депозитарії МОН України розміщено 245 електронних версій шкільних підручників.

У сучасному світі проблеми, пов'язані із входженням суспільства в нову стадію цивілізаційного розвитку розглядаються на різних рівнях філософської рефлексії. Сьогодні увага дослідників спрямована на розробку понять інформаційного простору, основою якого є процеси інтенсифікації обміну інформацією у суспільстві інформування інформаційно-комунікативної інфраструктури. Процеси трансформації охоплюють і видозмінюють майже всі сфери життєдіяльності людини та суспільства, і, як бачиться, також і освітній простір інформаційного суспільства. Феномен простору різновидів книжкової культури поступово вплітається в реальність повсякденного життя особистості, трансформується на соціальному, економічному, політичному та ідеологічному рівнях базового компоненту життєвого простору, часто відтворюючи їх у кіберпросторі, формуючи віртуальний простір соціуму й особистості.

Книга – це певний архетип грамотності і знань, і стерти його з пам'яті суспільства вельми непросто. І все-таки неможливо не визнати, що з появою нових інформаційних технологій книга трансформується, змінюється, набуває електронної форми, залишаючись по суті тим же носієм знання. Р. Шартєс зауважує, що на початку ХХІ ст. суперечності між друкованою книгою та інформаційними технологіями вже немає: «У наш час виник екран нового типу. На відміну від кіно і телебачення, він є носієм текстів – звичайно, не тільки текстів, але і текстів теж. Якщо раніше книга, письмовий текст, читання протистояли екрану і зображенню, то тепер склалася нова ситуація: у писемної культури з'явився новий носій, а у книги – нова форма» [6, с. 230]. Мабуть, саме така точка зору сьогодні найбільш прийнятна. У просторі книжкової культури не слід шукати

протиріччя, у світі книжкової культури слід побачити розмаїття, що дає життя новим формам книги.

Сьогодні фахівці рекомендують людям з синдромом дефіциту уваги і гіперактивності обмежити доступ до комп'ютерних ігор, скоротити обсяг перегляду телепередач і приділяти більшу кількість часу читанню книг, здатних розвинути посидючість і зосередженість.

Отже, не дивлячись на різні зміни суспільного простору, варто пам'ятати, що книга покликана навчити людину занурюватися в літературний матеріал, розвивати уяву, критично мислити і тим самим збагачувати внутрішній світ особистості, моделювати принципи побудови гармонійних відносин з навколишнім світом.

Література

1. Блюменберг Г. Світ як книга / Г. Блюменберг. – К. : Лібра, 2005. – 543 с.
2. Богомолов Ю.А. Курьезы муз: диалектика продуктивного и репродуктивного в творчестве на радио и телевидении / Ю.А. Богомолов.-М., 1986. – 121с.
3. Дочинець М. Світильник слова. Книга життя. Життя книги. / М.Дочинець.– Мукачєво: Карпатська вежа, 2013. – 208 с.
4. Кодлюк Я. Аналіз і оцінювання шкільних підручників. Дидактичний аспект/ Я. Кодлюк // Підручник ХХІ століття. Науково-популярний журнал. – 2003. – № 1. – С. 72-79.
5. Плотников С.Н. Чтение и экология культуры/ С.Н. Плотников / Homo legens.Памяти С.И. Плотникова. – М., 1999. – С .64.
6. Шартье Р. Письменная культура и общество. – М., 2006. – 272 с.

Леонова Є.В.

аспірант

Донецького національного університету

АКСІОЛОГІЯ ЕКСТРЕМАЛЬНОСТІ

У сучасному світі «надшвидкостей» і «наднавантажень» індивід прагне зберегти свою життєдіяльність, звертаючись, найчастіше, до компенсаційних механізмів. Саме ця ситуація призводить до включення механізмів трансформації екстриму в його прояв – екстремальність. Як результат виникають нові форми екстремальності. Традиційно, серед форм екстремальності виділяють: екстремізм, тероризм, екстремальні види спорту і туризму, військову справу, медицину, а також деякі напрямки у творчості, мистецтві та багато іншого. Поняття екстремальності в контексті наукових досліджень перегукується з поняттями маргінальності, девіантності, радикалізму. І все ж всі зазначені, а також інші форми екстремальності не можуть бути охарактеризовані в одному вимірі. Існує розподіл екстремальних проявів в системі оцінних відносин. При цьому виділяють дві

основні групи: соціально схвалювані (позитивні); соціально не схвалені (негативні). Пов'язано це в своїй основі з тими нормами і цінностями, які в даному суспільстві перебувають у статусі легітимності і тими, які не знаходять в суспільній свідомості схвалення. Норми і цінності певної суспільної формації обумовлені домінуючою соціокультурною парадигмою. У контексті сучасного суспільства можна говорити про те, що при згадці екстремізму або тероризму виникає негативне ставлення. У той час як при згадці екстремального спорту формується якщо не повністю позитивне сприйняття, то хоча б це сприйняття залишається нейтральним, що не виходить на кордон негативного. Тому поділ форм екстремальності на позитивні і негативні визначаються виключно через аксиологіческую інтерпретацію вчинків, обумовлених проявом екстриму.

Розглядаючи форми прояву екстремальності сучасного суспільства ґрунтуючись на ставленні до нього окремого індивіда чи групи індивідів, дослідник Чудина Н. В. виділяє три основні типи екстремальності: просоціальну, асоціальну і антисоціальну [1]. В даному випадку екстремальність як форма поведінки людини або групи розглядається у відношенні до соціуму в цілому в двох площинах: з одного боку – як суспільство розцінює ту чи іншу екстремальну діяльність, і з іншого – чи несе та чи інша екстремальність як форма соціальної поведінки реальну загрозу суспільству.

Просоціальна екстремальність – це екстремальна поведінка індивіда узгоджується з суспільними нормами поведінки індивіда. Просоціальна екстремальність спрямована на конструктивну, суспільно схвалену діяльність людини. При такій екстремальності суб'єкт екстриму не завдає шкоди ні собі, ні оточуючим його людям, ні суспільству в цілому. Більш того, вона примножує благо, виводить суспільство в нову якість.

Асоціальна екстремальність – характеризується нейтральним, навіть швидше байдужим ставленням до суспільства суб'єктом екстремальної діяльності, його не хвилюють наслідки його екстриму на навколишній соціум. З точки зору самого суспільства така поведінка може бути звинуваченою, засудженою, але частіше за все безпідставно, бо вона не несе в собі реальної загрози соціуму.

Під поняття ж антисоціальної екстремальності підпадає негативна поведінка індивіда, що не підпорядковується суспільним нормам. Антисоціальна екстремальність спрямована на руйнування, дестабілізацію. Має і зовнішні і внутрішні прояви. Завжди залишається соціально несхваленою і викликає протест з боку громадської думки. Саме такі форми поведінки як злочинність, тероризм і т.п. є проявами антисоціальної екстремальності.

Поліваріантність трактування екстремальності в її впливі на соціум пов'язана з поняттям норми в даному суспільстві. Якщо індивід у своїй поведінці або в певній дії не виконує суспільно заданих і схвалюваних норм поведінки, то ця його дія або поведінка буде розцінена як суспільно несхвалена або навіть злочинна. В результаті виникає необхідність розгляду поняття норма, оскільки це дозволить визначити ступінь її впливу на громадську думку і дасть можливість визначити ступінь значущості громадської думки для визначення антисоціального, асоціального і просоціального типів поведінки. Оскільки поняття норма має центральне значення для визначення поведінки, необхідно враховувати як офіційні норми (певний протокол, договір або інші правові документи) і норми неофіційні

(ніде не зафіксовані правила поведінки, але прийняті суспільством як природні стандарти).

Так само норми можуть ділитися на ті, що дозволяють, що дають певні права; на ті, що зобов'язують; і ті, що забороняють, обмежують. При такому підході до визначення норми і виділенню кількох її видів, які впливають і регулюють суспільне життя можна зробити висновок, що якщо індивід самотійно або в силу будь-яких обставин не вписується в соціальну систему суспільного розвитку свого часу, то, відповідно, характер його поведінки буде розглядатися як асоціальний або антисоціальний. Залежно від трактування норм і цінностей в кожному конкретному суспільстві поняття про девіантну, маргінальну поведінку буде змінюватися. Та й саме визначення екстремальності як такої в різних суспільствах буде різнитися, залежно від норм, звичаїв і традицій, прийнятих в кожному конкретному соціумі. Це стосується як ставлення в суспільстві до самого роду екстремальної діяльності та її суб'єктам, так і до сприйняття суспільством наслідків цієї діяльності.

Кінець ХХ початок ХХІ століття можна сміливо назвати часом розквіту агресії, насильства, тероризму. На порозі ХХІ століття людство опинилося в кризовому становищі. Ця криза викликана процесами глобалізації, екологічної катастрофи, що насувається, та постіндустріальною модернізацією, що ведуть до загострення соціальних і соціально-політичних конфліктів у світі. Кожен день засоби масової інформації підносять нам інформацію про захоплення заручників, вибухи цивільних об'єктів, екстремальних ситуаціях, в які потрапляють люди; нових екстремальних видах спорту; появу нових видів медицини, військової справи, мистецтва, які вже спочатку потрапляють в розряд екстремальних і ці події охоплюють весь цивілізований світ. Спільнота людей не тільки радіє новим формам соціального життя, але і проявляє занепокоєння з приводу цієї новизни. Однак конкретне відношення (позитивне, негативне чи нейтральне) до того чи іншого виду екстриму завжди буде залежати від норм і цінностей конкретного соціуму.

Література

1. Чудина Н. В. Социально-философский анализ экстремальности / Н. В. Чудина // Вестник СевГТУ / Севастопольский национальный технический университет. – Севастополь: Севастоп. гос. техн. ун-т, 2008. – Вып. 86: Философия. – С. 46-50.

ЦЕРКОВНО-ДЕРЖАВНІ ВІДНОСИНИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ УПЦ МП)

Подолання розколу та отримання автокефалії і як наслідок об'єднання православних церков – це принципові завдання, які вже більше 20 років стоять перед Україною. Штучно розділене українське суспільство, міжконфесійні конфлікти і протиріччя, економічні та політичні кризи, війна на Донбасі – це далеко не весь перелік проблем з якими зіткнулася молода держава на зламі тисячоліть.

Початок своєї історії УПЦ МП (Українська православна церква Московського Патріархату) веде з далекого 1992 року, а саме з того дня, коли на Харківському Соборі було вибрано митрополита Володимира (Сабодана) як «єдиного законного Першоієрарха УПЦ» [1, с. 17].

З самого початку свого предстоютельства у митрополита Володимира (Сабодана) склалися напружені відносини з державною владою (в особі першого Президента незалежної України Л. Кравчука) та з ЗМІ (Засобами масової інформації), які досить негативно висловили свою позицію щодо стану в релігійному просторі України. Власне кажучи, УПЦ МП опинилася в інформаційній блокаді і виключеною з інформаційного поля України. Таким чином, на початку 90 – х рр. ХХ ст. УПЦ МП опинилася обабіч соціально – політичних процесів держави. Задеклароване владою і підтвержене КУ (Конституцією України) відділення церкви від держави і навпаки не діяло. Тут можна зрозуміти дії влади, яка прагнула створити помісну православну церкву за духом і за природою своєю національну, українську [1, с. 15].

На наш погляд, її вплив на церкву призвів до розгортання ще більшого протистояння в релігійному середовищі України між православними конфесіями. І це не дивно, бо правляча верхівка хотіла створити з одного боку залежну від неї церкву, а з іншого – більш українізувати суспільство та й не втратити владу.

Проголошення автокефалії, яке може вирішити безліч суспільно – політичних питань, могло б відбутися в 1993 році. УПЦ МП перебувала в скорботі у зв'язку з розколом в православ'ї України і завжди займала позицію об'єднання церков та ліквідації наслідків їх роз'єднання.

Митрополитом Володимиром (Сабоданом) було здійснено декілька кроків до початку богословського діалогу. Один з них – зустріч з представниками УПЦ КП (Українська православна церква Київського патріархату) та УАПЦ (Українська автокефальна православна церква), проте вони не мали успіху. Справа в тому, що в будь – яких взаємовідносинах, чи церкви з державою чи церков між собою велику роль відігравав політичний чинник. Саме він, на нашу думку, став перешкодою об'єднанню православних церков на початку 90 – х рр. ХХ ст [2, с.12].

Таким чином, трагедія ситуації була у відсутності конструктивної пропозиції, яка б влаштовувала всіх учасників переговорного процесу і ця обставина

поглибила розкол. Це сталося скоріш за все тому, що влада прагнула створити національну церкву, тоді як ні православні церкви, ні українське суспільство не були готовими.

Новим витком відносин між церквою і державою у світлі прагнень отримати автокефалію стало обрання другого президента України Л. Кучми. Для УПЦ МП це була позитивна подія, справа в тому, що відносини між нею і владою потеплішали. Цей період був ознаменований виходом церкви з інформаційної ізоляції і можливістю звертатися до суспільства. Мабуть чи не вперше, церква отримала можливість бути почутою та відігравати важливу роль.

Проблема проголошення автокефалії криється не лише в політичній площині, а й у розподілі думок суспільства навколо цієї проблеми. Першою подією, яка об'єднала українське суспільство став Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 року, де 90,32 % сказали: «Так» українській державі. По – суті, суспільство консолідувалося, маючи спільну мету: життя в незалежній і процвітаючій державі. Саме цю позицію необхідно перенести і на релігійне життя, щоб громадян держави розумів природу і особливості майбутньої помісної церкви. Ми маємо на увазі, щоб кожен прагнув отримання автокефалії, бо якщо цього не відбудеться, то ті хто буде проти, підуть в розкол і невідомо, скільки розколів може витримати Україна. Очевидно, що наявність в переговорному процесі етнічних, політичних, соціальних та інших критеріїв суттєво ускладнює будь – який міжправославний діалог з об'єднання церков.

Періодично в Україні спостерігалася парадоксальна ситуація, коли Західні єпархії виступали за швидше вирішення питання отримання автокефалії, а Східні та Південні вважали, що вона може призвести до унії і відступлення від православ'я [2, с. 15].

З огляду на це з метою недопущення нового розколу Архієрейський Собор постановив про недоцільність і несвоєчасність автокефалії УПЦ МП в ситуації, яка склалася. Це досить неоднозначне проте зважене рішення Архієрейського Собору, який відклав питання автокефалії на деякий час. Можливо, якби вона була дана, це б викликало багато непередбачених негативних реакції та розкол серед українського суспільства, якого не можна було допустити.

УПЦ МП спробувала провести міжконфесійний діалог з іншими православними церквами, який не увінчалися успіхом. УАПЦ відмовилася йти канонічним шляхом, тому спілкування з нею не призвело до взаємопорозуміння, хоча згодом від УАПЦ було отримано згоду працювати в цьому напрямку. В свою чергу діалог з УПЦ КП теж мав масу суперечностей, так як УПЦ КП апелює до природи церкви як державної та національної, та й на їх думку, влада має приймати безпосередню участь у процесі.

На початку ХХІ ст. актуальність питання отримання автокефалії не зникає. На це є причини. Перша, про яку ми говорили, розкол всередині православ'я, котрий роз'єднує українське суспільство. Беручи до уваги, що церковні проблеми пере kwalіфікувалися в проблеми загальнодержавного характеру (згадуючи тісні державно – церковні відносини) та суспільні розбіжності, котрі ставлять під сумнів авторитет і імідж України за кордоном, вирішення питань церковно-державної взаємодії носить пріоритетний характер.

За президентства В. Ющенка акцент був направлений не на державно – церковні відносини, а на доведення завдання створення помісної церкви до логічного кінця.

З 2005 по 2008 рр. В. Ющенко намагався ініціювати проведення міжправославних переговорів. В 2007 році він звернувся до митрополита Володимира (Сабодана) з проханням створити спільну комісію з вирішення цього питання, яка могла б допомогти знайти точки дотику для створення помісної церкви [3]. Загалом, на відміну від його попередників, В. Ющенко переймався розколом у православ'ї на особистісному рівні.

Таким чином, протягом 20 років (до 2010 р.) держава де факто не відділена від церкви і періодично втручається в її життя та в процес надання автокефалії. Ми ще раз підкреслюємо, що створення національної помісної церкви має підтримуватися українським суспільством, а не прагненням держави чи окремих політиків.

Для УПЦ МП прихід до влади В. Януковича означав значне потепління відносин, мабуть найсуттєвіше з часів Харківського Собору. Політика В. Януковича мала спільні риси з діяльністю Л. Кучми. Четвертий президент пообіцяв не втручатися в церковні справи, хоча на практиці це було не так. На відміну від попередніх президентів В. Янукович не здійснив реальних кроків до об'єднання православних церков.

Протестний рух в 2013–2014 рр. зміг об'єднати українські православні церкви і є показовим, що вони готові бути разом з суспільством. Правду кажучи, підтримка проєвропейського руху Володимиром, не знайшла схвалення в РПЦ (Російська православна церква), але це не зупинило солідарність українських православних церков.

Надзвичайно спекотною релігійною подією листопада 2014 року стало підписання Рівненського Меморандуму про створення помісної церкви в Рівненській області. Хоч меморандум проіснував досить короткий час, він засвідчив, що у найскладніший час церкви готові домовлятися заради миру в суспільстві.

Таким чином, за більш ніж 23 роки свого існування Україна наблизилася до справи утворення помісної православної церкви, але внутрішні протиріччя, економічні і політичні кризи, війна на Донбасі не дозволяють завершитися цьому процесу. Позиція УПЦ МП в даній ситуації є виваженою, поміркованою та поставленою з розумінням сучасної ситуації, на наш погляд українська православна церква все ще має дорости до автокефалії. Це буде досягнуто діяльністю вищих ієрархів церков, політикою держави, прагненням кожного члена суспільства долучитися до цієї справи.

Література

1. Штопало М. Державно-церковні відносини в сучасній Україні / М. Штопало // Журнал «Самиздат». – 2009. – № 12. – С. 15–17.
2. Речинский С. Митрополит Владимир (Сабодан): мы все нуждаемся в благословении Господнем / С. Речинский // Православие в Украине. – 2008. – № 9. – С. 12–15.
3. Митрополит Владимир: Добиваться сейчас автокефалии УПЦ МП опасно и не нужно // Корреспондент. – 2012. – № 7.

Малімон В.І.

*кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри державного управління та місцевого самоврядування
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу*

СОЦІАЛЬНА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ САМОТНОСТІ

Актуальність дослідження. Самотність є однією з найбільш актуальних проблем сучасного суспільства. Це не тільки складний феномен індивідуального життя людини, але і найважливіша суспільне явище, яке потребує глибокого соціально-філософського осмислення. Тільки за наявності широкого міждисциплінарного підходу можливе сутнісне розуміння феномену самотності, його трансформації в сучасному світі і прогнозування впливу на світ майбутнього.

Людина ХХІ століття відчуває себе все більш відірваною від собі подібних. Вона відчуває себе нікчемним «гвинтиком» у механізмі глобальної політики, самотною і покинутою в чужому їй світі. У сфері глобальних політичних та економічних взаємин окремий індивід і його внутрішній світ втрачають своє першорядне значення в порівнянні з інтересами держави, регіону, організації або колективу.

Аналіз останніх публікацій. У теоретичній спадщині глибокого осмислення проблеми самотності існує кілька підходів, однак число моделей самотності не представляють собою повного і систематичного пояснення. Більшість теоретичних міркувань про самотність пов'язані з клінічною практикою чи впливали з уже існуючих теорій.

Перший науковий психологічний аналіз самотності опублікував Зілбург (1938 р.). Він розглядав феномени самотності та усамітнення. Усамітнення – це стан, що виникає в результаті відсутності конкретного «когось». Самотність – це нездоланне постійне відчуття самотності. Неважливо, чим людина зайнята, але самотність, як «черв'як», роз'їдає її серце. Згідно з теорією Зілбурга, самотність є відображенням характерних рис особистості: нарцисизму, манії величності, ворожості. Зілбург простежив походження самотності, починаючи з дитячої віку. Дитина пізнає радість бути любимою і викликати захоплення разом з потрясінням, породженим тим, що вона – маленька слабка істота, змушена чекати задоволення своїх потреб від інших. Це і є, за Зілбургом, зародженням відчуженості, ворожості та агресивності самотнього [3, с. 153].

Г. Салліван також вбачав корені самотності дорослої людини в дитинстві. Саме в підлітковому віці потреби в людській близькості приймають форму потреби в друзях, з якими можна обмінятися своїми таємницями, думками. У підлітків, що відчувають обмеженість соціальних навичок внаслідок неправильних взаємин з батьками в дитинстві, як правило, виникають труднощі при встановленні приятельських відносин з однолітками. Ця нездатність задовольнити підліткову потребу в інтимності може призвести до глибокої самотності.

Ф. Фромм-Рейхман (1959 р.) в поясненні даної проблеми робив акцент на шкідливих наслідках «передчасного відлучення від материнської ласки» [3, с. 154].

Серед сучасних робіт можна виділити наукові коментарі Андре, які стверджують позитивний сенс у природі переживання самотності; дослідження Рокач і Брока, що виявляє стратегії подолання та фактори самотності. У інших дослідженнях сучасних західних авторів можна виявити спроби обґрунтувати розрив зв'язків між людьми, переважно або психологічними, або науково-технічними причинами, зображуючи руйнівні процеси в моральності як позаісторичні, фатальні, що, безумовно, призводить до виникнення самотності.

Виклад основного матеріалу. Індивідуальність людини виявляється у своєрідності соматичних, психічних, інтелектуальних потреб та здібностей. Інстинкт не дає людині «що потрібно», традиція не дає людині «що повинно бути», так як це забезпечує особистісне трактування «Я». Тому індивідуалізацію слід розглядати поряд з такими категоріями, як «самосвідомість», що позначає персональну представленість Я, та «самооцінка», яка являє собою контроль за реальною здатністю особистості критично кваліфікувати власні мотиваційні стани, рівні зазіхань. За рахунок динамізації особистісно-мотиваційної сфери самооцінка виконує функції саморозуміння, самоуправління, самовиправлення та самозбереження.

Індивідуалізація – процес виділення людини як відносно самостійного суб'єкта в ході історичного розвитку суспільних відносин. Це процес і результат суміщення соціальних вимог, очікувань, норм, цінностей, виявлення особистісних та ділових якостей, що необхідні для ефективного виконання соціальної ролі, із специфікою потреб, властивостей та стимулів діяльності індивідів, тобто персоніфікованою формою реалізації соціальних функцій.

Усі люди живуть у суспільстві, але кожен при цьому живе своїм власним життям, тобто відокремлюється у відносно самостійну «точку буття», що дозволяє їй активно, творчо проявляти себе у навколишньому світі. Будучи включеною в ту чи іншу соціальну структуру, людина зберігає при цьому свою відносну самостійність. Індивідуалізацію не можна розуміти і як абсолютну незалежність особистості в суспільстві. Вона позначає спосіб буття особистості в суспільстві як самостійного суб'єкта діяльності. Це особлива форма буття людини в суспільстві: кожна особистість стає самостійною перш за все як елемент суспільної системи завдяки тій особливій ролі, яку вона відіграє у функціонуванні цієї системи. Сама індивідуалізація – це і є форма виразу спілкування [1]. Водночас індивідуалізація спричиняється до виникнення почуття самотності.

Однією з найбільш потужних причин перетворення почуття самотності в психологічну якість, а його переживання – в одну з глобальних людських проблем є повсюдна перемога сучасного наукового мислення. Новітні технології майже замінили людині безпосереднє спілкування з іншими, бо в більшості випадків співрозмовника уособлює якесь технічний засіб, який віддаляє людину від оточуючих. Таким чином, розвиток суспільства, виокремлення «Я-свідомості», яке протиставлялося «Ми-свідомості», сприяли розвитку самотності, зростанню відчуженості, й разом із цим сприяло розвитку особистості, її самосвідомості. Отже, самотність необхідна для розвитку та становлення особистості.

К. Боумен виділяє кілька факторів, що сприяють посиленню самотності в сучасному суспільстві: послаблення зв'язків у первинній групі; збільшення сімейної та соціальної мобільності, роблячи наголос на значення подій, що відбуваються в житті людини в зрілому віці таких, наприклад, як розлучення. Д. Рісмен і П. Слейтер пов'язують свої дослідження проблеми самотності з вивченням характеру і одночасно аналізують здатність суспільства задовольняти потреби його членів. Д. Рісмен і його послідовники заявляють, що однією з головних причин самотності є орієнтація на інших. Індивіди, «орієнтовані на інших», не тільки хочуть подобатися, але і постійно пристосовуються до обставин і контролюють своє міжособистісне оточення з тим, щоб визначити лінію своєї поведінки. Люди, що орієнтуються на думку інших, відокремлені від свого справжнього «Я», своїх почуттів і своїх очікувань [2, с. 85].

Д. Рісмен вважає, що члени «спрямованого на інших» суспільства утворюють «самотній натовп». Для П. Слейтера проблема особистості полягає не в орієнтації на інших, а скоріше в індивідуалістичному суспільстві. П. Слейтер вважає, що всі ми прагнемо до спілкування, причетності, залежності, довіри і співпраці з іншими людьми, до «прояву відповідальності за свої імпульси і життєві орієнтації». Проте необхідність у спілкуванні, причетності і залежності недосяжні в суспільстві через прихильність до індивідуалізму внаслідок укорінення віри в те, що кожен повинен слідувати своїй власній долі. Результатом цього і стає самотність.

Р.С. Вейс – яскравий представник інтеракціоністського підходу до вивчення проблеми самотності – відзначав, що самотність – це функція фактора особистості і фактора ситуації як продукт їх комбінованого (чи інтерактивного) впливу. У своїх дослідженнях Р.С. Вейс описував самотність, маючи на увазі соціальні відносини, такі, як прихильність, керівництво і оцінка. У своїх дослідженнях вчений підкреслював, що самотність з'являється в результаті недостатності соціальної взаємодії індивіда, яке б задовольняло його основні соціальні потреби. Р.С. Вейс встановив два типи самотності, які, на його думку, мають різні передумови і різні афективні реакції: емоційна та соціальна. Емоційна самотність є результатом відсутності тісної інтимної прихильності, такої, як любовна або подружня. Емоційно самотня людина має відчувати щось на зразок занепокоєння покинутої дитини: неспокій, тривогу і порожнечу. Соціальна самотність стає відповіддю на відсутність значущих дружніх зв'язків або почуття спільності. Соціально самотня людина переживає тугу і почуття соціальної маргінальності [2, с. 86].

Висновки та перспективи подальших досліджень. З усього вищесказаного можна зробити висновок, що самотність є результатом взаємодії таких проявів: наявності вразливих особистісних структур, неадекватного ставлення до себе, підвищеної тривожності, сформованості таких стратегій поведінки, в основі яких лежать деструктивні механізми ідентифікації і відокремлення, відсутності навичок ефективного спілкування.

Література

1. Дедяєва І. П. Поняття «індивідуалізації» у філософії Мішеля Фуко / І. П. Дедяєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2016/1/Dedjaeva.pdf>.

2. Довбій Т. Ю. Проблема самотності в західній психологічній науці / Т. Ю. Довбій // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2011. – Вип. 9. – С. 80–89.

3. Лабиринты одиночества : пер. с англ./ Сост., общ. ред. Н.Е. Покровского. – М. : Прогресс, 1989. – 624 с.

Москалюк В.М.

доктор філософських наук, професор

Київського національного університету культури і мистецтв

МОВА ЯК ТВОРІННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СВІТУ УКРАЇНСТВА

Національну естетику передусім пов'язують саме з мовою, її національною традицією, котрою зберігаються непорушні усталені психологічні підвалини, духовні стереотипи, культурні зразки буття нації у світі.

У сучасній естетичній думці, котрою досліджується широке коло явищ естетичного у людському бутті, ми спостерігаємо ситуацію достатньо великої кількості значних досліджень мови як потужної знакової реальності і наукових праць, у яких висвітлюються проблеми естетичної свідомості. Проте відомі праці, присвячені взаємозв'язку та взаємодії мови і свідомості, попри всю очевидність проблеми, залишають недостатньо дослідженим вплив мови на естетичну свідомість, і через неї, на естетичний світ нації, котрий цією свідомістю створюється. Ще більшим парадоксом є те, що сучасна демагогія навколо мови так і залишається лише демагогією, оскільки не спирається на ґрунтовні теоретичні дослідження у цьому напрямку.

Відбувається політизація мови, але її сутність як естетичного фактору, котрий впливає на естетичний світ нації, а значить на всю площину почуттєвості національної спільноти, є нерозкритою. Дослідження цієї нагальної проблеми – взаємозв'язку мови та естетичного світу нації – тягне за собою цілу низку невивчених або недостатньо вивчених питань: феномену лінгвоциду і, пов'язаного з цим трагізму національного буття, кризи національної естетичної свідомості, деестетизації національного естетичного світу, естетики мовно-культурних імплементацій та мовної пам'яті – усього того, що має безпосереднє відношення до естетичного простору етносу.

У своїй переважній більшості наукові роботи, присвячені дослідженням мови та естетичної свідомості як окремих феноменів людського буття, мають конкретну теоретичну спрямованість: у них розглядається мова як продукт історії (А. Погрібний), взаємозв'язок мови та етнічного середовища (В. Жайворонок), психологічна реальність фонем (В. Альфонсов), мова як семіотичний об'єкт (А. Зеленько), мова та мислення (О. Івін), мова і реальність (Ю. Степанов), об'єктивні та суб'єктивні фактори формування естетичної свідомості (М. Поляков), теоретична площина естетичної та художньої свідомості, структура естетичної свідомості: естетичне почуття, смак, потреби, ідеал (Л. Левчук) і т. ін.

Доволі часто вчені порівнюють, а іноді й протиставляють ті чи інші явища свідомості або мови, переслідуючи мету їх більш рельєфного окреслення у тому вигляді, котрий становить безпосередню сферу інтересів даного науковця.

Дослідження гостро актуальної проблеми мови, її впливу на формування естетичного світу народу, нації, того виключного положення, котре займає мова у розвитку цього світу, є недостатніми. Тим більш нагально постає проблема теоретичного дослідження мови в естетичному світі українства у їх взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємообумовленості. Дана проблема набуває принципово актуального характеру для сучасної України, котра розбудовує власну державність і визначає себе як самодостатню світову націю.

Умовою розкриття самотності української мовної естетики може стати глибоке розуміння духовно-практичної історії української нації, характер її ментальності, неповторність соціокультурного фону.

В Україні здавна існувала традиція цінування слова як онтологічного джерела, без опанування якого не уявлялось саме життя людини. Мудрість слова не може сприйматись відокремлено від творця цього слова – людської особистості. Слово розкривається через особистість і в особистості. Це зумовило персоналізм української мовної естетики, яким підкреслюється значущість особистості її творців (Г. Сковороди, Т. Шевченка, М. Гоголя, І. Франка, Л. Українки, Д. Донцова, Л. Костенко, В. Стуса, І. Калинця, В. Рибаченка та інших).

Унікальність людського слова полягає у тому, що слово, котрим володіє людина як мовленнєва істота, має феноменальну здатність «апелювати до всіх змислів» [2, с. 162], у той час як моделювання звуків у музиці апелює тільки до слуху, а живопис – до зору. Ця універсальність забезпечує мові всеосяжність її естетичної функції.

Самотність національного слова обумовлена тим, що слово пращурів є словом, зверненим до нас, а наше слово – це та творча духовно-матеріальна сутність, котрою ми спрямовуємо власне буття від сьогодення у день наступний. Доки живе українське слово – житиме український народ як національна самотня спільнота, зі своєю історією, культурою, манерою світовідчуття, естетикою світобачення.

Звертаючись до суто естетичних рис української мови, наголосимо на наступному. Окремішня фонема українського слова являє собою складну систему звуків навіть сама по собі, не враховуючи всіх інших елементів слова, котрі у сукупності своїй постають як цілісний, оригінальний народний витвір. Звучання рідної мови, подібно до музики, налаштовує певним чином душу людини. Таке розуміння слова не є надмірним естетизмом. Українське слово (у звукові, тоні, ритмі, темпі, метрі) як образ, як живе творіння самої історії – неможливо відокремити від людини, народу, нації, воно є продовженням цієї людини, нації, народу. Прагнення збагнути семантику національної мови є спроможністю сягнути глибин мудрості й інтелекту народу, побачити красу світу його очима, відчувати моральність цього народу, його естетичну сприйнятливість, смак.

Дослідження естетичної насиченості української мови, її емоційної забарвленості дозволяє наочно окреслити розуміння зв'язку між думкою носія мови, самою мовою і світом, вимовленим у її термінах та поняттях. У значеннях слів представлений увесь естетичний світ народних уявлень: кольористика,

акустика, ритмомелодика, форми, лінії, тіні, інтенсивна експресія, простір, час, тощо. Ця глибинна мовна семантика у своїй значущості надає сутності, смислу екзистенції народу, вона є найтоншим покривом, крізь який виокремлюються, своєрідні для кожної мови, обриси об'єктів навколишнього світу.

Очевидним є те, що в українській мові окремі лексеми набули стійких трагічних асоціативних конотацій, котрі висловлюють драматичність світосприйняття нашого народу, журливість та мрійність його душі: «роси – сльози», «шабля – розлучниця», «гіркий полин», «гірка доля», «гіркі сльози», «гірке щастя», «чорнії хмари», «чорнії круки», «чужий край», «чужі люди», «чужа чужинонька», «виплакати очі», «жалю завдає», «журба сушить» тощо. У самому складі цих лексем закладені трагічна естетика світовідчуття українців і, водночас, спроможність подолати звичність буття, прагнення висловити власне національне світосприйняття, знайти для нього не буденний, поетичний зміст. Керуючись семантичною вагомістю українських лексем, можна дійти висновку, що українцям як нації притаманні передусім почуттєві враження від оточуючої дійсності, котра являє собою повний спектр відтінків людських почуттів: від прекрасного до трагічного.

В українській мові, можливо, більш виразно, ніж у інших слов'янських мовах, виявлена практична недосяжність гармонійного існування людини і світу; розрив, котрий пролягає між тим, що вже сьогодні є реально можливим, і тим, що все ж, за тих чи інших причин, не може бути здійсненим. Цим пояснюється драматизм світовідчуття людини і нації, який полягає в усвідомленні антагонізму між реально можливим і тим, про що невідступно мріється протягом століть: всевідання, всесилля, безсмертя.

Сучасний талановитий дослідник мовної реальності українського народу Роман Кісь доводить думку про те, що подальша доля українства й України залежить від того, чи зможемо ми відновити процес створення і розповсюдження українських смислів, котрі несе із собою мова. «Саме тому наша мова і має для національного життя таку безмірну етнокультурну вартість, що вона є не тільки прапором консолідації нації, чинником, що цементує «МИ-ПОЧУТТЯ» народу і символізує СОЛІДАРНУ ПОТУГУ НАЦІЇ, її внутрішню психосоціальну злуку, але ще й тому (а може, і НАСАМПЕРЕД тому), що наша мова КОНСТРУЮЄ, ВИБУДОВУЄ САМЕ ТІ ВИМІРИ І «ГРАНІ» БЕЗКОНЕЧНОМІРНОЇ ПОЗАМОВНОЇ РЕАЛЬНОСТІ (У ТОМУ ЧИСЛІ І ЩОНАЙВИЩОЇ РЕАЛЬНОСТІ УНІВЕРСАЛЬНОГО ЛЮДСЬКОГО ДУХУ), ЯКІ НЕВІДОМІ ІНШИМ ЕТНОКУЛЬТУРНИМ...СИСТЕМАМ» [1, с. 15].

Отже, мова є складною духовно-семіотичною системою, специфічним і універсальним засобом об'єктивації як індивідуальної свідомості, так і культурної народної традиції. Нею забезпечується можливість власної інтерсуб'єктивності, розгортання у просторово-часових формах і рефлексивного осмислення. Естетичний потенціал слова зосереджує у собі уточнення понять, диференціацію відтінків смислу, коректування смислової та почуттєвої спрямованості відносно оточуючої предметної реальності.

На сучасному етапі мовний простір українства, в усій повноті його багатоаспектних проявів, становить невимірну площину досліджень у галузі філософії та естетики.

Література

1. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Роман Кісь. – Л.: Літопис, 2002. – 303 с.
2. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості. / Іван Якович Франко. – К.: Радянський письменник, 1969. – 191 с.

Соколовський О.Л.

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

РЕЛІГІЙНІ І ДУХОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ДУХОБОРІВ

У духовних витоках, з якої сформувались доктринальні основи сучасних релігійних течій в Україні, відповідна роль належить антитринітарному вченню, яке стало чинником поєднання багатьох ідейних рухів, окремі засади яких знайшли продовження в сучасному протестантизмі та інших релігійних напрямках.

Окремі риси антитринітаризму були запозичені в ХІХ ст. деякими сектантськими об'єднаннями в православному середовищі. О. Клібанов цілком слушно відносить сектантство, яке у ХVІІ–ХІХ ст. виходить з надр православ'я, до пізньореформаційних рухів [1, с. 54]. Останні продовжують існувати у східнослов'янському регіоні й у ХІХ ст., на відміну від Західної Європи, яка раніше вступила на шлях капіталістичного розвитку і де такі рухи себе переважно вичерпали. Однак послідовники нового віровчення діяли в нових соціально-економічних умовах, що позначились на релігійній і культовій практиці антиправославних об'єднань.

Духоборство є результатом соціальної і релігійної діяльності окресленої групи селянства. Обтяжливість соціально-економічного становища, критичні особливості епохи були тим ґрунтом, який сприяв виникненню, становленню і розвитку духоборства. Окреслення соціального оточення, формування релігійного об'єднання важливе для розуміння характерних особливостей його доктринального змісту. В осередку державних селян розкрилися найбільш ранні властивості переходу до відносин буржуазного типу, появи дрібних товаровиробників. Якраз психологія одновірців була слухна для раціоналізації свідомості.

Основоположником течії духоборів був Сілуан Колесніков, який започаткував першу громаду в Катеринославській губернії. Основи віровчення духобори виклали у «Записці, поданій духоборцями Катеринославської губернії у 1791 році губернатору Каховському», яка була опублікована М. Тихонравовим у 1871 р. у Животній книзі. О. Новицький висловив припущення, що Катеринославське сповідання віри було складене не самими духоборами, а українським філософом Григорієм Сковородою [2, с. 209].

В одному ряді із раціоналістичними засадами віровчення, які характерні для всіх релігійних об'єднань духовних християн, духобори означили особливі тези

свого вчення, які визначили їх позицію до православних таїнств, суспільного життя, шлюбно-сімейних відносин. Вихованці духовборницьких ідей основним об'єктом свого віровчення окреслили «дух». Тому головною ідеєю духовборницького вчення була відправа і пошана Богу духом та істиною. Будь-який вияв зовнішнього поклоніння неприпустимий у справі істинної віри.

Не заперечуючи книги Святого Письма як одного з основних джерел віри, вони все ж зазначали про необхідність духовного тлумачення релігійних текстів, а не церковно-ортодоксального. Духобори трактували його у дещо варіативний спосіб. Обґрунтовуючи свою позицію вони прийшли до переконання, що людина не в змозі самостійно тлумачити істинне одкровення. Воно можливе лише завдяки духові. Лише дух допомагає людському розуму розкривати істину Святого Письма, яка залишається замаскованою у сфері людських фантазій.

Чимало дослідників, які досліджували генезу духовборів вказували на безпосередній їх зв'язок із попередніми христівськими угрупованнями [3, с. 302]. Російський учений М. Нікольський зазначав, що вони заперечили всю екстатичну практику і підкреслили, що мета їх діяльності не мирне життя і тиха експлуатація, а наступ і боротьба. Таким чином, христовіри відіграли помітну роль у формуванні ідеологічних основ духовборницького вчення на етапі виникнення і становлення даного релігійного об'єднання. Зокрема, подібно до христовірів духовбор Іларіон Побірохін оголосив себе сином Божим, обравши 12 апостолів-архангелів та 12 смертоносних ангелів. Проте, на відміну від христовірів, духовбори стверджували, що Христос як дух є скрізь. Він внутрішньо присутній у душах усіх віруючих, а не лише обраних.

Джерелом свого віровчення духовбори визнають не Біблію, а Животну книгу, яка живе у серці і пам'яті духовборів. Животна книга зберігалася в усній формі, ніколи не записувалась самими духовборами з тієї причини, що вони ставляться до слова з більшою повагою, ніж до надрукованої книги чи рукопису.

Релігійний суб'єктивізм призвів духовборів до максимального спрощення символу віри. Одним з основних об'єктів їх критики став догмат про троїчність осіб у Божестві. Критика духовборами Трійці здійснювалась у двох аспектах. З одного боку, духовбори намагалися довести, що те чи інше догматичне положення неможливо обґрунтувати, посилаючись на Біблію. З іншого боку, як і соцініани, духовбори доводили, що більшість догматів суперечить людському розуму. У першому випадку в діях духовборів вбачається тенденція відродити первісне християнство, яке, на їх думку, будувалося на принципах соціальної справедливості, у другому – знайшла відображення тенденція раціоналізації суспільної свідомості, що було притаманне антитринітаризму.

Духобори, заперечуючи догмат Трійці, мали своєрідне тлумачення сутності іпостасей. Бога аналізують у трьох особах. Духобори твердять, що Бог-Отець є першим обличчям, Бог-Син – другим обличчям, Бог-Дух – третім обличчям, що асоціюється зі спокоєм [1, с. 80]. Іншими словами, іпостасі розкриваються як висота, широта, глибина, кожна з яких відіграє символічне значення. Наприклад – Отець такою мірою високо, що вище ніхто не може постати, Син – широкий розум, а в глибину Духу жоден не може проникнути. Деякі дослідники приходять до висновку, що для вчення духовборів притаманний пантеїзм. Бог розглядається ними як безлика сила, розчинена в природі, і проявляється у формі її законів. Він

утілюється однаково в усьому існуючому. Тому, на думку духоборів, всі люди рівні і будь-яке насильство забороняється. Категорія сотеріології була ідентична соцініанській – добрі справи і моральна досконалість [4, с. 699].

Згідно вчення духоборів, душа була створена ще до створення світу. Через гріховну сутність вона стала бранцем у земному житті, в'язницею якої виступає людське тіло. Душа за повелінням Бога повинна страждати. Тому тіло є злом від часу його створення, що відволікає душу від небесного і божественного і спрямовує її гріховним шляхом [5, с. 38]. Таким чином, душа виникла і занепала духовно до творення світу. За вченням духоборів, які критикували хліастично-есхатологічні ідеї своїх попередників, кожна душа через шість тижнів після смерті постає на Суд Божий. З таких міркувань викреслюється космологізм духоборів, які історію людства уявляють як боротьбу душі і тіла. Біблійну легенду про Каїна і Авеля вони сприймали алегорично, вважаючи, що Каїн – це тіло, Абель – душа. Послідовники Каїна постійно переслідували синів Авеля, у результаті чого вчинки людини дійшла до такої межі, що виникла необхідність втручання Бога. Це закінчилося виникненням законів, влади, держав та інших політичних інститутів з метою нормалізації стосунків між людьми. Останні мають припинити своє існування як наслідок перемоги любові в суспільстві, коли кожен стане схожим на духоборів.

На думку духоборів, Бог – це слово, що живе в роді духоборів і завдяки цьому не зникає. Історичний Христос – це така ж людина, як і всі, але більше освячена внутрішнім словом [2, с. 26]. Духобори, як і соцініани, трактують місію Христа в етичному аспекті. Представши на землю в людській подобі, подолавши страждання і смерть, Христос, показав можливість досягнення безсмертя шляхом морального вдосконалення. Тому Він повинен у людині зачатися, народитися, воскреснути. У цьому полягає процес нового народження чи оновлення людини. М. Юзов розширює уявлення духоборів про Ісуса Христа, зазначаючи, що він є одним з праведних і Син Божий лише в тому розумінні, в якому всі духобори є синами Божими. Мета його місії – показати приклад страждань за віру. Його душа переселилася в апостолів, а потім у їх спадкоємців, котрими є духобори [5, с. 265]. На цій основі обґрунтовується теократичне управління общиною – керівники обожнюються і передають сан у спадок.

Характерною рисою духоборів є те, що в ідейно-світоглядній системі вони визначаються у внутрішньому спогляданні Бога, що яскраво виявляється на практиці. Хрещення відбувається тоді, коли людина відрікається від себе і пускає до себе Бога. Причастя проходить подумки, через віру в жертву Христа. Духобори відмовляються від церковної організації, оскільки вона знаходиться в серцях людей, вибраних Богом. Символом віри вважається хліб, сіль та глечик із водою, які ставляться на стіл під час богослужіння [2, с. 11]. Таким чином, духобори переконані, що їхня віра компенсує те, чого не вистачає ієрархічній структурі та обрядовому богослужінні в офіційній церкві. Перше місце в духовному відродженні духоборів займає сердечна віра, а в суспільних і сімейних відносинах – рівність і взаємоповага. Вони закликали поклонятися не зовнішнім законам, а закону внутрішньому, втіленому в «дусі та істині розуму і совісті людини». Замість схиляння перед кумирами вони вимагали шанувати людину, бо її душа – частка всюдисущого духа-творця. Духобори вважали людину «живим храмом»,

важливе значення мали їх ідеї про вільну волю, розум, гідність людини. У цьому мала виявлятися могутність її душі.

Отже, віровчення духоборів ґрунтувалося на соцініанських засадах, що сповідували загальнолюдські цінності та моральні норми, адже вони мали на меті прищеплення підростаючому поколінню любові до Бога, людей, поваги до старших. Особливу увагу вони акцентували на таких якостях людини, як чесність, справедливість, покірність. Українські духобори проповідували високий рівень моральної досконалості людини, хоча й використовували для цього релігійний чинник, що є важливим джерелом загальнолюдських чеснот.

Література

1. Клибанов А. Из мира религиозного сектантства. Встречи. Беседы. Наблюдения / А. И. Клибанов. – М. : Политиздат, 1974. – 255 с.
2. Новицкий О. Духоборцы. Их история и вероучение / О. Новицкий. – К. : Универ. Тип., 1882. – 282 с.
3. Никольский Н. История русской церкви: научное издание / Н. М. Никольский. – 3-е изд. – М. : Политиздат, 1985. – 448 с.
4. Ливанов Ф. Молокане и духоборцы в Украине и Новоросии (XVIII в.) / Ф. Ливанов // Вестник Европы. – СПб., 1868. – Т5. – Кн.10. – С. 674-701.
5. Бонч-Бруевич В. Животная книга духоборцев // Материалы к истории и изучению русского сектантства и раскола. – СПб. : Тип Б.М. Вольфа, 1909. – Вып. 2. – 327 с.

Березовська В.В.

*кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Ізмаїльського факультету Одеської національної морської академії*

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК БЕССАРАБІЇ ЧАСІВ РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1918-1940 РР.)

Захопивши в 1918 р. Бессарабію, правлячі кола Румунії робили все для того, щоб перетворити її на аграрний придаток румунського королівства. У селян була відібрана значна частина землі; на підприємствах – фактично відмінено 8-годинний робочий день. Румунія на той час фінансово залежала від Франції, Англії та Сполучених Штатів Америки, які, в свою чергу, конкурували в прагненні оволодіти румунським та бессарабським ринками збуту, дешевою сировиною та робочою силою [1, с. 4, 12].

Зарубіжні підприємці, після захоплення Бессарабії, мали намір вкласти свої капітали в промисловість краю. В 1918 р. німці збиралися зв'язати, в своїх інтересах, залізниці Одеси та Кишинєва з Німеччиною. 1919 р. з планами будівництва промислових підприємств і залізниць у Бессарабії виступили англійські підприємці. Тоді ж думка про будівництво залізничної дороги, яка з'єднала б Бессарабію з Італією, виникла в колах італійських монополій. Консорціум італійських капіталістів запропонував румунському уряду укласти договір про будівництво залізниці Спалато-Белград-Бухарест-Одеса за умови, якщо 80% акцій цієї дороги він залишить за собою на 99 років [2, с. 61].

У перші роки після об'єднання орендувати залізницю на 25 років намагалися США. Але американців випередили французькі та англійські підприємці. Акції залізниць Півдня Бессарабії потрапили до рук французів, які продали їх англійцям, що утворили англо-бессарабський синдикат з використання цих доріг. З 1921 по 1924 рр. Румунія, бажаючи повернути собі контроль над залізницями, намагалася відкупити акцій у англійців, що привело до величезних боргів (у декілька мільярдів лей) королівського уряду перед синдикатом. Залізниці були не єдиною сферою інтересу іноземного капіталу в регіоні. Так, металеві вироби для санітарно-технічного обладнання будинків у Бессарабії постачали англійські монополісти, телефонну техніку – американці [3, с. 198].

Проте, незважаючи на попередні гучні заяви, західні підприємці так і не наважилися вкладати капітал у промисловість Бессарабії, задовольняючись проведенням вигідних для себе торговельних операцій. В Кишинєві починали відкриватися офіси різних європейських компаній та фірми, що бажали розширити свою діяльність по всій Бессарабії.

Що ж до реального розвитку промисловості в регіоні, то за даними румунської статистики число великих промислових підприємств, що діяли в Бессарабії, зменшилася з 262 у 1919 році до 199 в 1928 р. Капіталовкладення у

велику промисловість в 1919 році становили 184 311 403 лей, у 1925 – 49 910 955 лей, а в 1926 – 22 541 835 лей [4].

У 1919 році капіталовкладення в бессарабську промисловість з боку румунського уряду становили 6,2% від загальної суми капіталовкладень. На жаль, з кожним роком ця цифра поступово зменшувалася: 1926 – 2,65%; 1927 – 1,82%. Скорочувалась чисельність дрібних підприємств. Якщо в 1919 р. в Бессарабії нараховувались 441 млин, то в 1924 їх було вже 358. За ці ж роки число маслоробних підприємств зменшилось з 117 до 84; миловарних з 37 до 12; свічкових з 4 до 2 фабрик [5, с.189]. Якщо в 1924 р. в Бессарабії налічувалося 3 консервних, 15 пивоварних, 16 суконних та 26 ливарних і механічних підприємств, то в 1928-1929 рр. в регіоні залишилося лише 1 консервний, 12 пивоварних, 15 суконних, 13 ливарних і механічних підприємств. Значно скоротилося число підприємств, що працювали на експорт (борошномельних, маслоробних, шкіряних). Підприємства харчової та легкої промисловості, що працювали на внутрішній бессарабський ринок, також приходили в хронічний занепад і закривалися в результаті зниження попиту, пов'язаного з падінням купівельної спроможності.

Ні румунські, ні західноєвропейські та американські підприємці не ввозили в Бессарабію знаряддя виробництва, сировину. У результаті цього бессарабські підприємці були змушені направити свої зусилля на розвиток дрібної сільськогосподарської промисловості. У містах і містечках почали створюватися дрібні підприємства з обробки шкір та вовни, варіння мила, виробництва домотканих сукон, рослинного масла тощо [6, с. 39].

Складне становище Бессарабії переконливо демонструє зниження капіталовкладень промислових товариств. Так, у 1923 р. в Бессарабії було 5 великих промислових товариств з капіталом у 36 795 тис. лей. В 1925 р. товариств стало 9, але капітал їх зменшився до 27 734 542 лей, а у 1927 р. зменшилися число й товариств (до 8) й капіталу (до 22 919 488 лей). В той же час на території Румунії спостерігався бурхливе збільшення кількості аналогічних товариств та розмірів їх капіталів (874 товариств з капіталом у 11 934 834 098 лей в 1923 р.; 1108 товариств з капіталом у 19 106 446 476 лей в 1925 р. та 1168 товариств з капіталом в 27 892 605 342 лей у 1927 р.). Такий стан речей негативно відзначився на розвиток фінансової сфери в регіоні. Виступаючи переважно в якості кредиторів промислових підприємств бессарабські промислові товариства не могли в повній мірі задовольнити їхній кредитний попит [7, с. 137].

Структура промислової продукції змінювалася відповідно політики румунської адміністрації. У 1926 р. продукція харчової промисловості становила 77,1% продукції всієї промисловості Бессарабії, у 1929 році – вже 88,7%. Причиною цього стало згортання шкіряного та металообробного виробництва.

«Велика депресія» спричинила серйозну економічну кризу в Румунії. Заробітну плату місяцями не видавались робітникам, багато фабрик та заводів припиняли випускати свою продукцію через відсутність попиту. Все це було характерно й для Бессарабії.

Перші позитивні зрушення в економічному житті регіону розпочалися з середині 1930-х рр. XX ст. Економічна стратегія румунського прем'єра Г. Тетереску надала значний імпульс розвитку економіки, особливо в промисловості.

Уряд підтримував митний протекціонізм, видачу кредитів новим підприємствам. Сільському господарству також була надана підтримка шляхом видачі кредитів і прийняття ряду заходів, здатних поліпшити технічне оснащення та якість продукції. Було досягнуте значне економічне зростання, в результаті чого в 1937 році рівень виробництва в Румунії в цілому підвищився на 70% в порівнянні з 1932 роком, а національний прибуток зріс на 60% [8, с. 107].

Однак, незважаючи на доволі вдалу економічну політику румунських лібералів, бессарабський край переживав кризу. До 1937 р. одна третина промислових підприємств Бессарабії була ліквідована, інша працювала із значним недовантаженням. Частка промисловості Бессарабії в обробній промисловості Румунії за період з 1925 по 1937 рр. зменшилася в чотири рази, за чисельністю робочих – у два рази. В зв'язку з загальним занепадом та ліквідацією таких галузей як текстильна, шкіряна, металообробна промисловості різко погіршилася і загальна структура бессарабської економіки. Здійснюючи свою політику, румунська влада вивозила до Румунії найбільші промислові підприємства Півдня Бессарабії. Яскравим прикладом є місто Четатя Албе, звідки було перенесено залізничне депо та майстерні, а також текстильно-суконну фабрику. В краї залишилися в основному дрібні підприємства та майстерні [9].

Таким чином, економічна політика румунської влади в Бессарабії характеризувалася фактичним придушенням промисловості краю, дискримінацією бессарабських підприємців, засиллям іноземного капіталу в різних галузях економічного життя регіону.

Література

1. Бобейко И.М. Двадцать два года героической борьбы (Из истории революционно-освободительского движения в Бессарабии в 1918-40 гг.) / И.М. Бобейко, Я.М. Копанский. – Кишинёв: Партиздат, 1966. – 43 с.
2. Дольник А. Бессарабия под властью румынских бояр (1918-1940 гг.) / А. Дольник. – М.: Госполитиздат, 1945. – 175 с.
3. Ion Stăni. Spovedaniile Basarabiei / Stăni Ion. – Ed. a 3-a, revăzută și adăugită. – Ch.: Bons Offices, 2007. – 364 p.
4. Sîrbu. Izolarea politică a României și problema Basarabiei [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://atlas.usv.ro/www/codru_net/CC11/Basarabia.pdf
5. Андрущак В.Е. История Республики Молдова. С древнейших времен до наших дней / В.Е. Андрущак, П.А. Бойко, П.П. Бирня. – изд. 2-е, перераб. и доп. – Ch.: «Eplan-Poligraf», 2002. – 360 с. [Асоціація учених Молдовы ім. Н. Милеску-Спэтару].
6. Александри Л.Н. Бессарабия и бессарабский вопрос / Л.Н. Александри. – М.: Госиздат, 1975. – 104 с.
7. Елауленко Л.С. Борьба трудящихся Бессарабии за своё освобождение и воссоединение с Советской Родиной (1918-1940 гг.) / Л.С. Елауленко. – Кишинёв: Картя молдовеняскэ, 1970. – 735 с.
8. Лунгу В.Н. Политика террора и грабежа в Бессарабии 1918-1920 гг. / В.Н. Лунгу. – Кишинёв: Картя молдовеняскэ, 1979. – 216 с.
9. Михайлова Н. «Румынский» период в истории города / Наталья Михайлова // Курьер недели. – №11. – 5 февраля 2008 г.

Бургаз Ю.В.

аспірант

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ПУТЯТИНСЬКІ НОВОВЕДЕННЯ

До 25 вересня 1861 р. студентські хвилювання не виходили за межі університету і мали винятково академічні причини. Даний студентський виступ призвів до політизації студентського руху.

Після відміни кріпосного права Олександр II під натиском незадоволеного дворянства, був змушений звільнити з уряду всіх чиновників-реформаторів. До цього складу потрапив – ліберал, міністр народної освіти Е. Ковалевський.

Його змінив консерватор граф Є. Путятін, 31 травня 1861 р., який терміново увів нові студентські правила, які згодом отримали назву «путятинських». Головним завданням він вважав наведення суворого порядку та дисципліни, як серед студентів так і серед викладачів. Заборонялися корпорації, студентські зібрання, наукові гуртки та об'єднання. Були закриті студентські каси взаємодопомоги та студентські бібліотеки. Відмінялася студентська форма, вхід до студентського корпусу лише по білетах, лекції професорів заборонялося записувати. За слухання лекцій необхідно було платити 50 руб. Свідоцтво про бідність відмінялося, а з ним відмінялися і всі пільги за сплату про навчання. Студент, який не склав один екзамен, виключався з університету. Було посилено поліцейський нагляд. Факультети ізольовувалися один від одного і розділялися коридорами які охоронялися.

Повернувшись з літніх канікул студенти були вражені новими правилами. Студентство Петербурзького університету оголосило війну «путятинским правилам» – розпочалася так звана «путятинська історія».

Хвилювання охопили всі університети окрім Дерпського. Вони відбувалися всього декілька днів, а в Петербурзькому університеті проходили майже місяць, та призвели до закриття університету і звільнення міністра освіти Є. Путятіна.

Відразу ж після відкриття університету, в ньому сформувався студентський комітет, який вирішив вести реакційну боротьбу проти нововведень. За його закликом в одній з аудиторій Петербурзького університету студенти виразили своє незадоволення новими правилами, та висунули лозунг об'єднання студентства: «нас много, больше даже, чем шпионов... Главное, бойтесь разногласий и не трусьте!» [1, с. 16]. такий заклик звучав в одній із прокламацій петербурзьких університетів.

Незадоволене петербурзьке студентство, зібралося 25 вересня на університетському подвір'ї і після бурхливих дебатів вирішили піти колоною через все місто до попечителя навчального округу генерала Г. Філіпсона, щоб особисто з ним поговорити. Близько тисячі осіб, рушили з університету по головній магістралі Петербургу – Невському проспекту – на Колокольну вулицю. До них приєдналися представники інших навчальних закладів, офіцери, випадкові перехожі. Ця хода розтягнулася майже на верству.

Вулиці Російської імперії вперше бачили подібне видовище. Незадоволення не лише студентів, але й більшої частини населення Петербургу було великим. Французи-перукарі, вибігши на вулицю і побачивши цю демонстрацію, кричали: «Revolution! Revolution!» [6].

Наступного дня розпочалися арешти бунтівників. Генерал, застосував свій досвід кавалерійської атаки по студентській колоні. В наслідок цього – головні зачинщики були заарештовані, що в свою чергу викликало нові бурхливі зібрання, особисте втручання генерал-губернатора П. Ігнатьєва, городових і навіть славного Преображенського полку.

Багато з них були відправлені до Петропавловської фортеці, більшість незабаром відпустили. Для наведення порядку декілька десятків осіб відрахували з університету [5].

12 жовтня хвилювання набули найбільшого підйому. Невдоволені студенти рвали на шматки мартикули (заліковки), засіваючи ними вулиці. Проти них, уряд на цей раз, окрім жандармів, поліції та роти Фінляндського полку, відправив преображенців під командуванням гр. Толстого. Студенти були оточені військами, триста з них заарештували і під конвоем відправили до Петропавловської фортеці, а звідти перемістили до Кронштадської.

Побиття студентів преображенцями викликало велике незадоволення не лише революційно налаштованих, але і ліберальних елементів суспільства як проти уряду, так і проти безпосереднього «примирення» полку Толстого. [6].

Наслідком цих невдоволь стало припинення лекцій, а дещо пізніше і закриття університету 20 грудні 1861 р. року (зайняття в ньому відновилися лише 1 вересня 1863 р.).

Звістка про закриття Петербурзького університету ще більше підбурила студентів.

Московські студенти провели демонстрації на Тверській та Никітській. Натопт який включав в себе лавочників та двірників, попереджений поліцією та підбурений чутками – нібито студенти разом з поміщиками хочуть відібрати землю у селян, – з великим ентузіазмом разом з військовими вчинили побоїще. Московські лавочники з великим захопленням били студентів: «с озверением тащили их за волосы в подворотню, люто колошматя, стаскивали с дорожек, сдавали полиции. Любой молодой человек, чем то напоминавший студента, т.е. имевший длинные волосы, очки, формину фуражку или просто интеллигентное обличие, вызывал у лавочников звериную ненависть». У сучасників це побоїще отримало назву: «битва под Дрезденом», тому, що все це відбувалося у стін ресторану «Дрезден» [3, с. 103].

При такій жорстокій розправі студенти намагалися уникати відкритого зіткнення з військами. Реакційна преса, накинулася на молодь, стверджуючи, що вона з кінжалами та палицею кидалася на жандармів.

Саме цю спробу жандармів та преси «роздути» цю «історію», налаштувати суспільство проти студентів відзначив професор В. Ключевський у листі до П. Гвоздева. Він переконував колегу не вірити тому, що і студенти билися з жандармами палицями та кинжалами, як це не дивно в «Московских полицейских ведомостях, я слышал, что кинжалы эти куплены полицией же в магазине и

объявлены за студенческие, а с палками ходит большая часть студентов. (Я также не исключая с этого правила)» [2, с. 232.].

Н. Олесич зазначала, в кінці виявилось, що один і той самий ніж належав кухарю, який ішов за провізією, два кинжала – грузинам, як атрибути їх національного одягу [3, с.104].

«Молодежь – порох, который взрывается от малейшей искры». Говорив професор Петербурзького університету, знаменитий ботанік А. Фаминцин, свідок студентських хвилювань. Але він стверджував, що найбільш яскравою особливістю було «полнейшее отсутствие военной силы студентов, решивших действовать сообща».

«Я сам был свидетелем этого в 1861 году, когда для устрашения студентов, державших сходку на университетском дворе, три раза направляемы были против них солдаты со штыками; при виде приближающегося войска студенты потребовали, чтобы товарищи их, имевшие при себе случайно трости, их побросали, очевидно ввиду твердой решимости избегать по принципу сопротивление силою – явление, немыслимое при уличных беспорядках политического оттенка» [4, с. 380].

Петербурзькі студенти, звертаючись до московських студентів, підтверджували це становище, вони писали: «имейте в голове одно: стрелять в нас не сумеют – из-за университета в Петербурге вспыхнет бунт...» [3, с. 104].

Під час так званої «Путятінської історії» Олександр II, перебував Лівадії, де і отримав телеграму, написану графом Путятіним, про події в столиці. Він відповів йому так: «Поступать по-отечески».

Граф вважав, що імператор порадив провчити молодь, традиційним методом, точніше відшмагати, але рідні відмовили його від цього.

Повернувшись назад імператор поклав кінець цій історії: пробачив все учасникам, випустив заарештованих студентів з в'язниці. Однак Петербурзький університет було закрито до перегляду університетського статуту, а головні зачинщики-студенти хоча і були звільнені з в'язниці, незабаром відправлені з столиці в дальні губернії під строгим наглядом поліції. Після всіх цих подій міністри були звільнені

Отже славнозвісна «путятінська історія», яка відбулася після впровадженням графом Є. Путятіним «Тимчасових правил для студентів», в певній мірі обмежили права студентів, та привели до першого в історії Російської імперії студентського хвилювання, яке було винесено з стін університету.

Література

1. Выдрин Р. Основные моменты студенческого движения в России / Р.Выдрин. – М.: Студенческий голос, 1908. – 86с.
2. Ключевский В.О. Московский университет в письмах и записках // Московский университет в воспоминаниях современников. (1755-1917). М., 1989. 432 с.
3. Олесич. Н. Господин студент императорского Санкт-Петербургского университета / Н. Я. Олесич. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1998. – 208с.

4. Ольховский Е. Петербургские истории : город и интеллигенция в минувшем столетии (1810-е-1910-е годы) / Е.Р. Ольховский ; Междунар. ассоц. содействия культуре. – СПб. : Культ-информ-пресс, 1998. – 526 с

5. Студенческие бунты изменившие мир // <http://diletant.ru/articles/>

6. Яковлева Н. Поэтические отзвуки студенческого движения начала 60-х гг.//chromeextension://oemmnndcbldboiebfnladdacbfmadadm/http://www.old.imli.ru/litnasledstvo/Tom%2025-26/27_vol25_26_Поэтические%20отзвуки.

Волошинова А.В.

аспірант

Донецького національного університету

«ВУЛИЧНИЙ ФОЛЬКЛОР» ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ БЕЗПРИТУЛЬНИКІВ

У найбільш прийнятому сенсі фольклор – це народна творчість, що продукується соціальними верствами суспільства, які не володіють кодом «високої» літератури і культури, а тому це насамперед селянські тексти і традиції. Після революції погляд на усну творчість був переглянутий у відповідності з марксистськими постулатами про класову боротьбу і про фольклор як відображення цієї боротьби.

Дослідники міського фольклору А.С. Архипова і С.Ю. Неклюдов відзначають, що в період 1920-х рр. усні міські тексти починають розумітися як спонтанні наративи, що йдуть з низу, визначаючись як мова вулиці: «вулична мова», «вуличний фольклор», «творчість вулиці», «творчість міської вулиці» [1, с. 84]. Таке розуміння фольклору включало в себе уявлення про сучасний світ певних соціальних груп, насамперед різних міських субкультур, в нашому випадку – безпритульних дітей.

Відкриття дитячого фольклору відбулося на рубежі XIX-XX століть, коли дослідники зрозуміли, що в якомусь сенсі діти схожі на тих наївних неписьменних селян, яких любили фольклористи XIX століття. У них теж є своя міфологія, вони теж неграмотні, тобто їх культура не письмова, а переважно усна. Основи наукового дослідження дитячої усної творчості були закладені в 20-ті рр. XX ст., коли утвердився і сам термін «дитячий фольклор» [2, с. 215]. Великі заслуги у вивченні дитячого фольклору, у зазначений період, належать О.І. Капіці і Г.С. Виноградову [3]. Пісенний фольклор вуличних дітей, зокрема, збирали педагоги П. Козин та М.І. Левітіна [4]. Вчені тих років розглядали дитячий фольклор не стільки сам по собі, скільки у зв'язку з дитячим побутом – загальними умовами дитячої середовища, ставлячи знак рівності між ліричним героєм пісні та її творцем або виконавцем. Таким чином, на підставі отриманих текстів, вчені як би реконструювали побут і свідомість «вуличних дітей».

Найбільш яскраве уявлення про фольклор безпритульних дає погляд на їхні пісні. Як писала Маро, «дуже цінним є побут переломлений в художній творчості

хлопців, у пісні. Безсумнівно, що вона є творчістю колективною і тому більш об'єктивною. Безсумнівно також, що вона відображає найбільш істотні моменти їхнього буття. Те, що має глибоке значення, те що врізалось в душу, те потрапило в пісню, решта, більш дрібне, відфільтрувалося» [4, с. 202].

Таким чином, метою даної статті є вивчення фольклору безпритульних дітей як джерела дослідження їх внутрішнього світу і особливостей повсякденного життя.

Субкультура безпритульних, з одного боку, стикається з культурою дитинства, другого – блатною субкультурою дорослого кримінального елементу і цей вплив яскраво виражається в діях головних героїв, їх світосприйнятті [5, с. 71]. Дитячі пісні були написані на різну тематику – печаль, біль, самотність сироти, шлях до шахрайського життя, нерозділене кохання, сімейна трагедія, разом з тим волелюбність та жага до життя.

Окрім самовираження, неповнолітні використовували пісенну творчість і в цілях заробітку грошей або їжі, виконуючи свої твори в переходах, вокзалах, вагонах потягу. Російський вчений А. Рожков виділяє таких дітей в окрему категорію правопорушників-жебраків – «співаки», для яких пісня була єдиним джерелом заробітку на вулиці [6, с.]. З цією метою, на наш погляд, автори привносили в пісенну творчість завищений відтінок трагічності, жалю та гіркоти самотнього життя.

Класична пісня безпритульника – жаліслива, сповнена розпачу та страждань.

«А в саду при долине
Там поет соловей
А я бедный на чужбине
Позабыт от людей.
Позабыт, позаброшен
С молодых, юных лет.
Я остался сиротою,
Счастья, доли мне нет...»

Безвихідь вуличного життя, несприйняття оточуючими, складне економічне становище – «Холод и голод – Он меня изнурил» малюють картину виснаженого голодом дитячого організму, яка привела до бажання покінчити з життям, знайти спокій в смерті. Вуличний романс або на мові безпритульників «соловей» був найпопулярнішим в середовищі дітей-співаків, оскільки відрізнявся особливо жалісливим текстом та музикою, що давало змогу розчулити публіку великих міст і отримати милостиню. Ймовірно, саме цю мету переслідував автор, який написав її.

Не менш улюбленою піснею неповнолітніх була «Циц ви, шкети, під вагоном», в якій відображалось життя дрібних злодюжок і жебраків, подорожуючих по республіці в пошуках їжі.

«Циц вы, шкеты под вагоном:
Вмиг кондуктор сгонит нас!
Видно нас по рожам чёрным:
Мчимся к морю сквозь Донбасс.
Свисток, гудок – я сел на ось,
И опять нас повёз паровоз.
А мы без дома, без угла,
Шатя беспризорная –

Эх, судьба моя, судьба,
Словно карта чёрная!..»

Безпритульники, як перелітні птахи, з приходом весни змінювали місце свого проживання з великих промислових міст на приморські узбережжя, які приваблювали можливістю жебракувати та обкрадати безтурботних відпочивальників. Єдиною можливістю подолати довгий шлях на море були осі коліс залізничних вагонів, які буквально обліплювали безпритульники з приходом сезону відпочинку. Пісня висвітлює картину подорожі на узбережжя Чорного моря та супутні їй пригоди – випрошування «курева» та грошей у проїжджих «Дай хоть курева немножко, что ты жидишься, сморчок!», презирливе ставлення непмана, який їхав в м'якому вагоні до дітей «Посмотри, какой чумазый, только светятся глаза!». Подорожі на осях коліс були дуже небезпечними і часто закінчувалися летальним результатом: «Ну, а где твоя сестрёнка? – Скорый поезд задавил», але це не зупиняло безпритульників на шляху до легкого заробітку. Підсумком пісні виступає відповідь на питання «ким є цей замурзаний мандрівник»: «Спросят: «Кто?», – а я не знаю; по профессии я вор. А мать моя – чужбина злая, отец мой – ветер да простор», ідентифікуючи себе зі злочинним світом та вказуючи на повне сирітство.

А ось картина, що змальовує безпритульника безпосередньо «у справі».

«Почтовый подходит,
Калитка открылась
Толпою народ повалил.
Выходят Матрена, Иван и Гаврила
Позади идет Михаил.
Быстро извозчик к барину подъехал
И хочет ему предложить.
Берданщик смело к берданке подходит
И хочет ее он стащить.
... По всем уголкам павелецкого бана
Послышалось: «ай-ай! ай-ай!
Стащили корзину,
Украли свинину,
Вон сумку понес—догоняй!»
... Бердан на чекиста взмолился,
Пятерку ему отвалил.
Горбатый чекист наш на Хитров взвалился
И нюхал он там кокаин».

Сама пісня та дії, які в ній розгортаються, були наслідуюванням блатній субкультури дорослого кримінального елемента. Крадіжка, як найбільш поширений вид злочину серед неповнолітніх, подана з усіма її атрибутами – вибір відповідного моменту, зрив злочину та можливість «дати на лапу» чекісту виступали, цілком ймовірно, відволікаючим маневром для решти хлопців з метою «взяти» інші предмети для наживи. Запозичене від блатної субкультури і негативне ставлення до органів внутрішніх справ – «Горбатий чекіст на Хитров звалився, І нюхав він там кокаїн». Пісня для міського обивателя була складна і часом не зрозуміла, оскільки в ній використовувався злочинський жаргон: «берданщик» – злодій, «бан» – вокзал, «ізметнувся» – здогадався.

Отже, дитячий «вуличний фольклор» як джерело дослідження повсякденного життя безпритульників несе цінну інформацію, оскільки був створений свідками або безпосередніми учасниками процесу, відображаючи бачення проблем існування дитини з середини.

Література

1. Архіпова А.С. Фольклор і влада в «закритому суспільстві» / А.С. Архіпова, С.Ю. Неклюдов // Новое литературное обозрение, 2010. – №101. – С. 84-108.
2. Білоусов А.Ф. Дитячий фольклор: підсумки і перспективи вивчення / А.Ф. Білоусов, В.В. Головин, Е.В. Кулешов, М.Л. Лур'є // Первый Всероссийский конгресс фольклористів. Збірник доповідей. Т.1. – М. – 2005. – С. 215-243
3. Капіца І.О. Дитячий фольклор: пісні, потішки, дражнилки, казки, ігри: вивчення, збирання, огляд матеріалу. – Прибой, 1928 г. – 222 с.; Виноградов Г.С. «Країна дітей»: Вибрані праці з етнографії дитинства. – СПб., 1999. – 550 с.
4. Левітіна М. І. (Маро). Робота з безпритульними. Практика нової роботи в СРСР / М.І. Левітіна. – Харків, 1924. – 156 с.
5. Лур'є В.Ф. Від безпритульності та хуліганства – до блатної субкультури // Фольклор і культурне середовище ГУЛАГу / уклад. В.С. Бахтін, Б.Н. Путілов. – СПб., 1994. – С.70-81.
6. Рожков А.Ю. Боротьба з безпритульністю в перше радянське десятиліття / А.Ю. Рожков // Питання історії. – 2000. – №11. – С. 134-139.

Гордійчук О.В.

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри соціальної роботи та кадрової політики

Підлубний В.М.

кандидат історичних наук

Буковинського державного фінансово-економічного університету

ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КИЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА ГРАМОТНОСТІ В ІСТОРІОГРАФІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Виникнення, становлення та діяльність Київського товариства грамотності наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. належать до маловивчених проблем. Вчені ще не змалювали цілісної картини організації, що основним своїм завданням передбачала поширення початкової освіти на території Правобережної України. Недостатньо розкрито особливості функціонування Товариства в загальному освітньому процесі того часу, його вплив на стан початкової освіти Російської імперії, складовою частиною якої була Україна.

Історія діяльності Київського товариства грамотності до цього часу не була поставлена як окрема наукова проблема і не знайшла належного висвітлення в

наукових працях. Але дане дослідження було б неможливим без наявності певної кількості праць, які так чи інакше торкаються цього питання.

Уся історична література зазначеного періоду, що торкалася цієї теми, носила офіційний характер, відображала політику царизму на освітній ниві. Це праці таких реакційних авторів, як С. Гогоцький [11], О. Ширінський-Шахматов [15] та ін. Російські історики в своїх працях про освіту в Російській імперії згадували про Україну лише побіжно. Ними замовчувалися заборонні акти царизму щодо українського народу в царині народної освіти.

Для дореволюційної літератури характерна наявність великої кількості праць, присвячених більш вузьким проблемам народної освіти: різновидам і типам шкіл, формам і методам позашкільної освіти, діяльності культурно-освітніх закладів. Так, з усіх типів шкіл, що існували в Росії в другій половині XIX – на початку XX ст. (державні, церковноприходські, земські, приватні та ін.), більшість педагогів надавали перевагу недільним школам як найбільш доступній формі навчання грамоті підлітків та дорослих. Питанням організації недільних шкіл, їх програмам, характеристиці навчальних посібників для цих закладів присвячено цілий ряд праць Х. Алчевської [2], Я. Абрамова [1], В. Вахтерова [9], Е. Вахтерової [10] та ін.

Серед представників офіційної літератури була частина чиновників, які працювали в системі освіти в Україні й більш-менш об'єктивно відображали в своїх працях становище початкової та середньої освіти. До таких дослідників можна віднести І. Барсова [5; 6; 7], Н. Мукалова [14], П. Батюшкова [8], М. Константиновича [12], Г. Фальборка [6; 7] та ін.

Безпосередньо вивченням діяльності Київського товариства грамотності у сфері народної освіти займалися самі члени організації, їх дослідження мають не тільки історіографічну цінність, а є й джерелами з даної проблеми, оскільки деякі фактичні і статистичні дані з історії функціонування Товариства, особливо за перші роки його існування, в архівних матеріалах відсутні.

Найбільш важливою серед цих досліджень є праця А. Александровського [3], написана як історичний звіт діяльності Товариства до його 15-літнього ювілею. У короткому викладі подано історію діяльності Товариства грамотності в перші роки його існування. Розкриваються питання заснування організації, висвітлюються основні напрями та методи діяльності Товариства. Проаналізовано причини і передумови припинення функціонування Київського товариства грамотності у 1889 р. Автор намагався подати історію Товариства через діяльність його окремих закладів та установ. Будучи членом організації, А. Александровський деякі події описує, посиляючись на власний досвід і спостереження, що є особливо цінним. Проте більшість фактів і цифр він бере зі щорічних звітів діяльності Товариства. Тому цю працю можна розглядати і як джерело з історії діяльності Київського товариства грамотності.

Слід також згадати його «Краткий очерк истории сооружения народного дома Киевского общества грамотности», де автор аналізує процес виникнення Київського товариства грамотності, а також робить невеликий історичний екскурс в минуле Товариства. Висвітлює причини, що спонукали організацію розпочати побудову Народного дому; розкриває процес підготовки та труднощі, які виникли з побудовою, а також проводить аналіз фінансового становища Київського

товариства грамотності під час будівельних робіт. В дослідженні використана значна кількість фактичного матеріалу, що надає йому цінності і в наш час [4].

У праці «Внешкольное образование» Є. Мединський розкриває питання проведення народних читань Київським товариством грамотності в Києві. Автор вказує на час проведення читань, їх кількість, а також на кількість слухачів [13].

В зазначений період історіографія досліджуваної теми заклала передумови для створення міцної бази з метою більш глибокої розробки зазначеної проблематики, пов'язаної зі становленням та функціонуванням Київського товариства грамотності. Значення праць даного історичного етапу для сучасного дослідження теми полягає у наявності в них фактичного, статистичного матеріалу, який не втратив свого значення і понині. У цілому наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. були зроблені лише певні кроки щодо нагромадження й узагальнення фактичного матеріалу з історії початкової освіти на Правобережній Україні, а також діяльності Товариства грамотності в зазначений період. Вони в основному мали описовий характер, часом наближаючись до джерел.

Література

1. Абрамов Я. В. Наши воскресные школы. Их прошлое и настоящее / Я. В. Абрамов. – СПб. : Тип-я Меркушева, 1900. – 351 с.
2. Алчевская Х. Д. Полгода из жизни воскресной школы (из записной тетради учительницы воскресной школы) / Х. Д. Алчевская. – СПб. : Изд-во «Русской школы», 1895. – 126 с.
3. Александровский А. Ф. До 15-ти летия Київского общества грамотности (1882 – 1897) / А. Ф. Александровський // Отчет о деятельности Киевского общества грамотности за 1897 г. – К. : Тип. С. В. Кульженко, 1898. – С. 37 – 42.
4. Александровский А. Ф. Краткий очерк истории сооружения народного дома Киевского общества грамотности / А. Ф. Александровский. – К. : Тип. М. Д. Ивановой. – 1903. – 22 с.
5. Барсов И. Школы на Волыни и Подолии в 1862 г. / И. Барсов. – СПб. : Тип. Морского мин-ва, 1864. – 156 с.
6. Барсов И. Народные школы в Юго-Западном крае, очерк их учреждения, устройства и современного состояния / И. Барсов. – К., 1864. – 103 с.
7. Барсов И. Народные школы в Юго-Западном крае, очерк их учреждения, устройства и современного состояния / И. Барсов. – К., 1864. – 103 с.
8. Батюшков П. Н. Волынь исторические судьбы Юго-Западного края / П. Н. Батюшков. – СПб., 1888. – 447 с.
9. Вахтеров В. П. Сельские воскресные школы и повторительные классы / В. П. Вахтеров. – М. : Изд-во Х. Д. Алчевской, 1896. – 48 с.
10. Вахтерова Э. О. Как открыть, организовать и вести воскресную или вечернюю школу взрослых. – М. : Изд-во И. Д. Сытина, 1917. – 54 с.;
11. Гогоцкий С. На каком языке следует обучать в сельских школах Юго-Западной России / С. Гогоцкий. – К. : Б.и., 1863. – 32 с.
12. Конастантинович М. Некоторые данные о народном образовании в Юго-Западном крае / М. Константинович. – К. : Унт-кая тип., 1874. – 57 с.
13. Медынский Е. Н. Внешкольное образование, его значение, организация и техника / Е. Н. Медынский. – М. : Наука, 1918. – 322 с.

14. Мукалов Н. Народная школа в Юго-Западном крае (историко-статистический очерк) / Н. Мукалов. – К. : Губ. тип., 1892. – 60 с.
15. Ширинский-Шахматов О. П. Отчет о поездке с педагогической целью по Волыни и Подолии / О. П. Ширинский-Шахматов. – СПб. : Б.и., 1863. – Разд. паг.
16. Фальборк Г. А. Всеобщее образование в России / Г. Фальборк. – М. : Тип И.Д. Сытина, 1908. – 212 с.
17. Фальборк Г. Народное образование в России / Г. Фальборк, В. Чарнолуский. – СПб. : Изд-во О.Н. Поповой, Б.г. – 263 с.

Даценко А.Ю.

студентка

*Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ КИРИЛО-МЕФОДІЙСЬКОГО ТОВАРИСТВА: СУТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ

На сьогодні головним питанням українців є подолання деяких розбіжностей ідеологічного характеру, щоби ще більше згуртуватися в умовах українсько-російської війни. Адже це призводить до втрати культурних цінностей нації, набутих протягом сторіч. На мою думку, одним із можливих способів вирішення проблеми є творче використання програмних засад Кирило-Мефодіївського товариства, що в XIX ст. відіграло визначну роль в історії національно-визвольного руху.

Мета роботи: проаналізувати програмні документи учасників Кирило-Мефодіївського товариства.

Наприкінці 1845 – на початку 1846 рр. виникло Кирило-Мефодіївське товариство, метою якого стало сприяння розвитку духовних сил українців. Засновниками Кирило-Мефодіївського товариства були: М. Костомаров, М. Гулак, М. Білозерський. Згодом до товариства ввійшли відомі літературні діячі Т. Шевченко та П. Куліш. Це товариство проіснувало не довго, але за цей час були написані програмні документи, які визначили основні цілі та напрямки діяльності товариства.

Зазвичай збори учасників братства відбувалися на квартирах, де проводилися цікаві наукові дискусії. Окрім того, тут обговорювалися програмні документи. Програмними документами товариства були: «Статут Слов'янського товариства св. Кирила та Мефодія», «Книга буття українського народу», «Записка», відозва «Брати українці». Так, Статут складався з двох частин: 1) «Головні ідеї» – тут представлені основні цілі; 2) «Головні правила товариства» – способи реалізації їх. Програмними документами вважаються і деякі літературні твори, автором яких був Т. Шевченко.

Означені документи, зауважимо, були пронизані ідеями українського національного відродження, слов'янської єдності, народовладдя. Окремі члени

Кирило-Мефодіївського братства проводили лекції в різних навчальних закладах, в яких вони намагалися висловити свої погляди. Перекладали різні книги українською мовою. Таким чином піклуючись про розвиток народної освіти, збирались кошти на створення народних шкіл.

Загалом документи братства свідчать про національно-державницький принцип формування слов'янської єдності. Проголошувалися ліквідація соціальної нерівності, зокрема кріпацтва, просвітництво як головний засіб досягнення мети, моральність дій та дотримання християнського віровчення: «Як все товариство в цілому, так і кожен його член повинні свої дії узгоджувати з євангельськими правилами любові, покірливості і терпіння; правило ж «Мета освячує засіб» товариство визнає безбожним» [1, с. 152, 2, с. 68]. Члени товариства хотіли об'єднати слов'янські народи, але зберегти державно-політичну самостійність кожного народу. Так, в першому пункті «Головних ідей» зазначено: «Приймаємо, що духовне і політичне поєднання слов'ян є їх призначенням, до якого вони повинні прагнути» [1, с. 150]. Окрім того, проголошувалася республіканська форма правління: «Приймаємо, що кожне слов'янське плем'я повинно мати правління народне і дотримуватись повної рівності співгромадян по їх народженню, християнським віросповіданням і стану» [1, с. 151].

Загальновідомо, що українці й раніше хотіли бути незалежними, але всі спроби закінчувалися невдачею, тому члени Кирило-Мефодіївського товариства дещо змінили методи досягнення цієї цілі. Оскільки слов'янські народи, що оточували українців, теж були поневолені, то кирило-мефодіївці хотіли об'єднання задля позбавлення гніту, як соціального, так і національного. На той час кріпацтво було основним питанням, що турбувало членів товариства. Тому в програмних документах говорилося не тільки про заборону рабства та приниження, а й про збільшення освічених людей та просвітницьку діяльність.

Загалом програмні документи були написані в дусі революції. З цього приводу український науковець Г. Я. Сергієнко зробив такі висновки: «Політична програма Кирило-Мефодіївського товариства, висловлена в ряді документів і творів, була прогресивною і в основному революційною. Найголовніші вимоги її зводилися до ліквідації кріпосництва і самодержавства, визволення і об'єднання слов'янських народів у республіканську демократію, запровадження загальної народної освіти. Однак здійснення програми ліберальна більшість кирило-мефодіївців намічала мирним шляхом. Лише найрадикальніша частина членів товариства (Шевченко, Гулак та ін.) дотримувалась революційних методів боротьби» [3, с. 207].

Аналізуючи «Книгу буття українського народу» і «Кобзаря» Т. Шевченка, можна дійти висновку, що різниця в поглядах членів одного і того ж товариства була помітною. Т. Шевченко та М. Гулак пропагували революційно-демократичні погляди. Своїми віршами Т. Шевченко закликав до боротьби за національну свободу українців. Кирило-мефодіївці хотіли створити українську державу в складі федерації слов'ян, але методи досягнення цієї мети різнилися, що привело до суперечок всередині товариства. Прибічники Шевченка хотіли об'єднання шляхом всенародного повстання, а ліберали (П. Куліш, М. Костомаров) були проти таких дій. Лібералів більше турбували питання федералізму та братерства.

Таким чином, діяльність Кирило-Мефодіївського товариства мала велике значення для початку нового етапу національного розвитку. Програмні документи товариства суттєво вплинули на погляди прогресивної частини української інтелігенції, а також сприяли пробудженню в українців національної самосвідомості.

Роботу виконано під науковим керівництвом доцента НТУУ «КПІ» С.М. Ховрича.

Література

1. Бутич, М.І. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. [Текст] / М. І. Бутич, О.О. Франко, І. І. Глизь. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. І. – 518 с.
2. Сліпушко, О. Суспільно-політичні ідеї Кирило-Мефодіївського братства у художньому просторі поезії Тараса Шевченка [Текст] / О. Сліпушко // Шевченкознавчі студії. – 2013. – № 16. – С. 66 – 74.
3. Сергієнко, Г.Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів. 1826 – 1850 [Текст] / Г. Я. Сергієнко. – К.: Наукова думка, 1971. – 300 с.

Добріян Д.М.

аспірант історичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕКСАНДРОВИЧА МУРАШКА В ГАЛЕРЕЙНО-ВИСТАВКОВОМУ ЖИТТІ КИЄВА

Олександр Олександрович Мурашко був здібним педагогом та активним громадським діячем, однак в історію він увійшов, перш за все, як талановитий художник та постійний експонент художніх вернісажів.

Виставкову діяльність Олександр Мурашко розпочав наприкінці ХІХ століття, будучи в той час учнем Іллі Рєпіна. У Києві його ім'я вперше з'явилося на VI мистецькому вернісажі Київського товариства художніх виставок, у січні 1900 року. Представлене ним полотно «Мак» (портрет Ольги Адріанівни Прахової) ознаменувало початок довгої та яскравої виставкової діяльності художника в рідному місті. Картину гідно оцінили не лише в Києві, але й у Москві: молодому митцю присудили першу премію (ім. Паніна) на щорічній виставці товариства любителів мистецтв. Саме ця робота принесла перше визнання киянину.

У 1907 році художник остаточно повернувся з Петербургу до Києва. Не припиняючи активної участі у вернісажах столичного міста, він розпочав самостійну діяльність у київському виставковому житті. Вдруге, митець продемонстрував свій талант на ювілейній виставці першого вчителя та дядька – Миколи Мурашка (14. 11. – 07. 12. 1908 рік). Маргарита Мурашко, дружина художника, у своїх неопублікованих мемуарах згадувала, що роботам Олександра Олександровича була відведена окрема зала. Майстер експонував картини:

«Карусель», «Кав'ярня», портрети Я. Станіславського, М. Мурашка, «На ковзанці» (портрет Олександри Іванівни Мурашко), «На терасі» (портрет Олександри Іванівни Мурашко), «На кормі» (портрет Жоржа Мурашка) та інші роботи.

На III виставку картин групи київських художників (05. 03. 1910 – 04. 04. 1910 рік) О. Мурашко надіслав три портрети та один етюд (малюнок вугіллям жіночої фігури) [1, с. 4]. Каталог свідчить, що це були портрети Маргарити Мурашко на Капрі, Олени Прахової за кроснами, співака Павла Андрєєва та графічне зображення Софії Філіпсон.

На початку 1911 року у міському музеї Києва відкрилася IV виставка київських художників (22. 01. 1911 – 27. 02. 1911 рік), у якій узяло участь чимало відомих митців, таких як О. Богомазов, Є. Вжеш, В. Кричевський, П. Левченко, А. Маневич, М. Пимоненко та, звісно ж, Олександр Мурашко. Митець представив на розсуд киян декілька своїх робіт: портрет В. Дитятиної, портрет професора М. Воскобойникова та декілька етюдів.

Київська критика дуже уважно поставилася до творів О. Мурашка: робила детальний їх огляд [2, с. 3-4] та репродукувала та сторінках різних видань. В цілому, роботи митця користувалися шаленою популярністю, і за тиждень функціонування виставки її відвідало більше 2-х тисяч осіб, що для київських вернісажів було серйозним досягненням.

Олександр Мурашко зчинив справжній фурор на V виставці київських художників (02. 12. 1912 – 06. 01. 1913 рр.), де він знову продемонстрував мешканцям свого міста неабиякий талант живописця. Київський вернісаж функціонував у Педагогічному музеї, а кількість його шанувальників з кожним роком все зростала, і в 1912 році досягла 5,5 тис. осіб, що в матеріальному плані становило більше 2 тис. рублів. Перлинами серед представлених картин були роботи О. Мурашка портрет пастора Юнгера та «Неділя» (в оригіналі – «Воскресный день»). Художник та художній критик Г. Бурданов так писав про 5-у імпрезу киян:»Беззаперечно, О. Мурашка варто вважати найсильнішим художником на виставці. Зал з роботами митця найбільша цінність на вернісажі киян». Далі автор пише:»Не можна не дивуватися тому факту, що роботи О. Мурашка є в королівському музеї картин в Бухаресті, в приватних руках в Англії та Америки, а в музеях Російської імперії його полотна відсутні» [3, с. 412].

Портретом пастора Юнгера кияни насолоджувалися всього декілька тижнів, оскільки з 26 грудня 1912 року ця картина експонувалася на X виставці робіт Союзу російських художників (СРХ) у Москві, а з 10 лютого до 1 березня 1913 року, у Петербурзі.

У 1913 році митець відкрив власну художню студію, саме зайнятість у школі завадила художнику взяти участь у VI (1913) VII (1915) виставках київських художників.

З початком війни актуальними стали благодійницькі імпрези, в яких полотна О. Мурашка також були представлені. Яскравим прикладом такої виставки був захід, що проходив в стінах університету Св. Володимира у 1915 році. Роботи, які виставлялися у актовій залі університету, знаходилися у приватних руках професора Г. Павлуцького та Х. Виноградської [4, с. 9, 17].

VIII вернісаж київських художників відкрився з дворічною затримкою, у 1916 році. Олександр Мурашко представив чотири роботи: «Праля», «Надвечір'я» (в оригіналі – «Къ вечеру»), а також портрет та етюд [5, с. 8].

Впродовж багатьох років художник намагався об'єднати кращі творчі сили Києва у єдину організацію мистецького характеру [6]. Тому, у 1916 році Олександр Мурашко ініціював створення Київського товариства художників (оригінальна назва – Кіевское товарищество художниковъ) [7]. 5 листопада на загальних зборах О. Мурашка обрали головою товариства. А у наступному 1917, Київське товариство художників організувало свою першу виставку (11. 03. – 09. 04.), на якій Олександр Мурашко був справжньою зіркою. Митець представив на розсуд киян десять робіт, серед яких були: «Портрет Б. В. Енні», «Сімейний портрет», «Весна 1916 р.», «Сонячний рефлекс», портрет старої, та безліч малюнків та етюдів [8, с. 12].

1917 рік був насиченим не тільки для Олександра Мурашка, але й для усієї Російської імперії. Рік війни та революції, розрухи та поневірянь, але й рік українського відродження – у листопаді постала Українська Академія мистецтв, а О. Мурашко став її почесним професором. Викладацька діяльність не є темою цього дослідження, однак варто звернути увагу на участь Олександра Мурашка у вернісажі, присвяченому відкриттю Академії. Його роботам була відведена окрема зала, де він в повній мірі зміг продемонструвати свої досягнення за багато років [9].

Востаннє Олександр Мурашко брав участь у галерейно-виставковому житті Києва у вересні-листопаді 1918 року, в якості учасника Київського товариства художників [10, с. 3]. З того часу, у мистецькому житті міста участі не брав, однак, найбільша виставка творів митця була лише попереду. На жаль, вона відбулася вже після жорстокого вбивства художника, 14 червня 1919 року [11].

Посмертну виставку портретиста було організовано у 1922 році, в приміщенні Української Академії мистецтв. Її ідейним натхненником був мистецтвознавець Федір Ернст, саме йому вдалося зібрати більше 70-ти робіт Олександра Мурашка та гідно їх презентувати. Усі полотна були поділені на 3 секції: закінчені роботи, етюди та ескізи. Імпреза 1922 року була яскравим завершенням творчої та виставкової діяльності талановитого художника Олександра Олександровича Мурашка.

Отже, участь митця у вернісажах та мистецьких об'єднаннях була активною та новаторською. З ім'ям Олександра Мурашка пов'язаний цілий ряд заходів культурно-просвітницького спрямування. Через свою творчість він поширював серед населення мистецькі здобутки та впливав на розвиток естетичних смаків киян.

Література

1. Диллетантъ. Виставка картинъ въ городскомъ музее // Кіевлянинъ. – 1910. – № 72. – 13 марта.
2. Бурдановъ Г. Виставка картинъ кіевскихъ художниковъ I // Кіевская мысль. – 1911. – № 33. – 2 февраля.
3. Бурдановъ Г. Виставка картинъ кіевскихъ художниковъ // Искусство. Живопись, графика, художественная печать. – Кіевъ, – 1912. – № 11-12.
4. Каталогъ выставки картинъ въ актовомъ зале императорскаго университета Св. Владиміра. – Кіевъ, 1915. – 17 с.

5. Каталогъ VIII-й выставки картинъ кievскихъ художниковъ. – Кіевъ, 1916. – 13 с.
6. Національний художній музей України. – Документально-архівний фонд О. Мурашка. – № 12, – Од. зб. 103. – Арк. 1.
7. Проектъ устава общества подъ названіемъ «кievское товарищество художниковъ» – Кіевъ, 1916. – 14 с.
8. Каталогъ выставки картинъ кievскаго товарищества художниковъ. – Кіевъ, 1917. – 19 с.
9. Старий В. Свято мистецтва // Нова рада. – 1917. – № 193. – 24 листопада.
10. Мистецтво. Виставка картин // Нова рада. – 1918. – № 181. – 6 жовтня (23 вересня).
11. Каталог посмертної виставки картин професора Української Академії Мистецтв Олександра Олександровича Мурашко (1875-1919). – Київ, 1922. – 7 с.

Заболотна М.В.

*аспірант кафедри нової і новітньої історії зарубіжних країн
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЗОНИ, ВІЛЬНІ ВІД ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ, ЯК ОДИН ІЗ КЛЮЧОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ РЕЖИМУ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ, ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ РОЗШИРЕННЯ

Зона вільна від ядерної зброї (ЗВЯЗ) – це частково демілітаризований і нейтралізований регіон, в якому, відповідно до міжнародних угод зацікавлених країн, сторони зобов'язуються не виробляти, не набувати, не володіти ядерною зброєю (ЯЗ) і не проводити випробувань [1, С. 83]. Вперше таку концепцію до ядерного нерозповсюдження було започатковано в 1950 рр., а з укладенням Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) 1968 р. такий регіональний підхід став додатковим елементом до режиму нерозповсюдження. Так, стаття VII ДНЯЗ затверджує право країн формувати певні зони, вільні від ядерної зброї. На сьогодні існує 5 таких зон: Латинська Америка – Договір Тлателолко (1967 р., налічує 33 держави-члени), Південно-Тихоокеанський регіон – Договір Раротонга (6.08.1985 р. відкритий для підписання, вступив у силу 11.12.1986 р., включає 13 країн), Південно-Східна Азія – Бангкокський Договір (15.12.1995 р. відкритий для підписання, 28.03.1997 р. ратифікований, на сьогодні складає 10 країн), Африка – Пеліндабський (11.04.1996 р. відкритий для підписання, 15.07.2009 р. вступив в силу, на сьогодні до нього входить 54 держави-члени), Центральна Азія – Семіпалатинський Договір (підписаний 8.09.2006 р., 21.03.2009 р. вступив в силу, охоплює 5 країн).

Кожен з цих Договорів включає протокол, який зобов'язує ядерні держави, які ратифікували і підписали домовленості, не використовувати і не погрожувати застосуванням ЯЗ проти країн-учасниць кожної з цих угод («негативні гарантії безпеки» – НГБ). Всі 5 ядерних держав дали згоду на Протокол II про НГБ

Договору Тлателолко. Окрім того, Російська Федерація, Об'єднане Королівство, Франція і Китай підписали і ратифікували Протоколи II НГБ і III до Договору Раротонга (про заборону проведення ядерних випробувань в зоні) і Протоколи I (НГБ) та II до Пеліндабського Договору (про заборону ядерних випробувань в регіоні). Сполучені Штати підписали, але не ратифікували ці домовленості. Досі не підписаним ядерними державами залишається лише відповідний протокол Бангкокського Договору. Крім того, ці домовленості перетворюють в без'ядерні зони й інші території, які обумовлюються в них: «Договір про Антарктику» (прийнятий 1959 р., вступив в силу 1961 р.), «Договір про космос» (прийнятий і вступив в силу 1967 р.), «Договір про морське дно» (прийнятий 1971 р., вступив в силу 1972 р.).

Сьогодні парламенти всіх країн світу, крім укріплення та розвитку існуючих зон вільних від ядерної зброї (ЗВЯЗ), сконцентрували свою увагу на перспективі їх розширення і розвитку безпеки без застосування ядерної зброї в нових, не менш важливих з точки зору нерозповсюдження, регіонах. Так, Б. Обама повністю підтримує ідею розширення БЗ, що сприяє нерозповсюдженню ядерної зброї, миру і безпеці. Ще в 2010 р. адміністрація президента США вирішила розширити «негативні гарантії безпеки» до кожної держави, яка не має ЯЗ, є членом ДНЯЗ і виконує свої зобов'язання. Нині найбільшу підтримку мають пропозиції по ЗВЯЗ в Північно-Східній Азії, Арктиці, на Близькому і Середньому Сході та в Європі.

Разом з тим, можливість створення таких зон глибоко ускладнюється багатолітньою кризою навколо північнокорейської ядерної програми, однак не зупиняє дій у цьому напрямку, особливо з боку зацікавлених країн регіону. Так, у лютому 2010 р. депутати парламенту Японії і Республіки Корея зустрілись в Токіо, щоб обговорити умови створення БЗ в Північно-Східній Азії. В травні цього ж року група японських і корейських парламентарів опублікувала спільну заяву про створення ЗВЯЗ в цьому регіоні, яку підтримали 86 японських парламентаріїв і 7 політичних партій та 7 парламентаріїв з трьох політичних партій Республіки Корея. В березні 2012 р. члени японського міжнародного підрозділу Парламентарів із питань ядерного нерозповсюдження і роззброєння сформували робочу групу з ціллю просування процесу створення БЗ в Північно-Східній Азії, включно зі створенням обумовленого проекту Договору такої зони і обміну думками по даному питанню з колегами-парламентаріями із шести країн-учасниць, крім Японії. Офіційно покинувши Шестисторонні переговори в 2009 р. Пхеньян неодноразово висловлював свою готовність повернутись до діалогу (в січні 2010 р., 9.01.2015р.), однак вимоги які висловлювала КНДР були неприйнятними для учасників перемовин і особливо для США. Тому для того щоб наблизити імовірність створення ЗВЯЗ в цьому регіоні, в першу чергу, необхідно знайти спосіб повернути за стіл переговорів Сполучені Штати і Північну Корею, що поки, в короткостроковій перспективі, виглядає малоімовірно.

Основною перевагою створення БЗ в Арктиці являється виключення самої можливості наявності ядерної зброї в цьому регіоні, що сприяє запобіганню напруги та недовіри між державами при вирішенні територіальних питань. В Канаді колишній депутат парламенту Ларрі Бегнелл, за особистою ініціативою, запропонував законопроект про створення Канадсько-Арктичної без'ядерної зони. Згідно цього законопроекту С-629, представленому 15.02.2011 р., під кримінальне

переслідування потрапляють: «володіння, виробництво, проведення випробувань, зберігання, транспортування і розміщення ядерної зброї в Канадсько-Арктичній зоні» [2]. Цей законопроект не було прийнято, однак ініціатива Бегнелла привернула увагу суспільства до даної проблеми.

Ситуація у сфері ядерного нерозповсюдження на Близькому і Середньому Сході (БСС) визначається переважно політикою ведучих держав – Ізраїлю, Ірану, та, в меншій мірі, Єгипту. Вплив Сирії, Алжиру та Саудівської Аравії є досить слабким і може мати вагу лише у колективному форматі разом з Єгиптом і Іраном.

Що стосується ситуації на Близькому Сході, на нашу думку, є надважливим той момент, щоб МАГАТЕ продовжувало свої зусилля у напрямку контролю розвитку ядерної програми Тегерану. Ще в 1974 р. шах Ірану виступив з ініціативою створення в регіоні без'ядерної зони, однак і досі це бажання країни не реалізовано [3, с. 29]. Такий стан речей, очевидно, став наслідком формування недовіри та підозр щодо Тегерану з боку Вашингтону, що, відповідно, довгий час характеризувалося небажанням США йти на поступки Ірану в напрямку пошуку компромісу. Із приходом до влади Б. Обама Сполучені Штати стали віддавати перевагу більш дипломатичним методам діалогу з Іраном. В листопаді 2013 р. президент країни Хасан Роухані оголосив із трибуни ООН, що Тегеран ніколи не збирався виготовляти ядерної зброї і виступає за створення на Близькому Сході зони вільної від ЯЗ. Однак на сьогодні така можливість виглядає примарно, хоча і всі країни БСС підтримують відповідну ініціативу. Суперечливим залишається і той факт, що арабські країни та Ізраїль дещо розходяться у визначеннях параметрів БЗ та порядку її створення. Так, Тель-Авів, формально не виступаючи проти такої ідеї, стверджує, що ЗВЯЗ можна створити лише за умов врегулювання всіх питань, пов'язаних з безпекою країн-учасниць, і підписання договору, який би передбачав контроль над звичайним збройним потенціалом. В цей же час, Ізраїль висуває власні вимоги без зобов'язань, з свого боку, позбутись ЯЗ. Арабські країни, в свою чергу, наполягають на тому, щоб першим кроком у процесі створення без'ядерної зони стала відмова Ізраїлю від ЯЗ або ж офіційне підтвердження Тель-Авіву того, що країна це зробить, коли буде досягнуто близько-східного врегулювання.

Не дивлячись на складність у налагодженні компромісу в цьому регіоні, варто зазначити й певні перспективи у процесі створення ЗВЯЗ на Близькому Сході, що набирає все більшої актуальності на фоні сирійського конфлікту. Обговорення питання про створення БЗ на такій важливій, з точки зору нерозповсюдження, території знайшло відображення в Заключному документі Оглядової конференції ДНЯЗ 2010 р. де наголошувалось на необхідності скликання Конференції з розгляду практичного прогресу у справі встановлення ЗВЯЗ на Близькому Сході, однак і досі дату такої зустрічі не визначено. Типова ситуація зберігається вже багато років, однак не дивлячись на функціонування спеціальної групи з контролю над зброєю та регіональною безпекою поки не видно перспектив у її вирішенні. На думку автора, ні ісламські країни, ні Ізраїль не відносяться до даної ідеї серйозно, а скоріше обігрують її у пропагандистських цілях. Тому, якщо розглядати проблему більш реалістично, то перспективи створення без'ядерної зони в БСС виглядають вкрай сумнівно. Це питання ускладнюється й тим, що створення такої

зони може базуватися тільки на ґрунті врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту та ряду суперечок між ісламськими державами.

Якщо говорити про Європу, то тут не розглядають створення без'ядерної зони, як практичної причини повістки дня. Так, ідея щодо створення тут ЗВЯЗ набула актуальності відразу після розпаду Варшавського Договору та СРСР. А реалізація рішень України та Білорусі щодо відмови ядерного спадку та, відповідно, прийняття без'ядерного статусу, дало нове дихання таким далекоглядним перспективам. На думку автора, така широкомасштабність дій зон вільних від ядерної зброї могли б перерости існуючу де-факто ситуацію у де-юре режим. Однак, «ідея» відразу зустріла складнощі на своєму шляху до реалізації. Вже в 1996 р., ключовою проблемою цього плану стало розширення НАТО на схід і можливе розміщення ЯЗ США на території нових держав-членів. У «довгий ящик» відкладено навіть питання угоди про обмеження чи повну ліквідацію тактичної ядерної зброї на континенті, що є повним анахронізмом часів «холодної війни» і являє собою досить серйозну загрозу. Зрозуміло, що подібний проект створив би низку складних проблем, оскільки на європейському континенті знаходяться три із п'яти великих ядерних держав та американські тактичні ядерні сили в якості символу їх зобов'язань в НАТО. Північно-атлантичний блок відмовляється підтримати ініціативу зі створення БЗ навіть в частині Європи, наприклад у Східній і Південно-Східній, мотивуючи це тим, що в такому випадку порушується принцип рівних стандартів безпеки членів Альянса.

Таким чином, автор приходить до висновку, що багатолітня практика створення і функціонування існуючих без'ядерних зон, нещодавне підписання Договору про ЗВЯЗ в Центральній Азії, а також ініціативи формування нових БЗ свідчать про досить високу ефективність такої форми зміцнення безпеки держав, що охоплює більшу половину країн світу. Із розпадом біполярності, в тому числі і ядерної, все інтенсивніше зростає увага до загроз регіонального рівня, що ще більше змушує держави шукати нові шляхи їх вирішення. В цьому напрямку зони вільні від ядерної зброї можуть стати тією формою колективної безпеки, яка дозволяє зменшувати небезпечні наслідки конкуруючих сторін в регіоні. Однак, не дивлячись на багато позитивних факторів, які несуть БЗ, на сьогодні ми не можемо навіть у перспективі оцінити картину світу наповнену новими ЗВЯЗ, оскільки, на нашу думку, пропозиції щодо створення таких зон в регіонах Арктики, Північно-Східної Азії, Близького Сходу та Європи поки не виглядають реалістично.

Література

1. Поддержка режима ядерного нераспространения и разоружения / Пособие для парламентариев; МПС., №19 – 2012. – С. 83.
2. Офіційний сайт Парламенту Канади, Режим доступу: <http://www.parl.gc.ca/HousePublications/Publication.aspx?Docid=4960270&file=4>.
3. Угрозы режиму нераспространения ядерного оружия на Ближнем и Среднем Востоке / Под ред. А. Арбатова, В. Наумкина; Моск. Центр Карнеги. – М., 2005. – С. 29.

Кропивко О.М.

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і політології
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

ВИРОБНИЧЕ НАВЧАННЯ ЯК СКЛADOVA ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРОФІЛЮ УРСР (1950-1970-ТІ РР.)

У 1960-1970 – х рр. в підготовці кваліфікованих спеціалістів сільського господарства значна увага приділялася набуттю в процесі навчання у середніх і вищих навчальних закладах не лише теоретичних, але і практичних навичок.

В урядових документах того періоду [1, арк. 63-69, 83] відмічалось, що існуючий рівень підготовки спеціалістів сільського господарства не відповідав поставленим завданням щодо його розвитку, зокрема наголошувалося на відсутності трудових навичок самостійної роботи у відповідних галузях механізованого сільськогосподарського виробництва. Негативну роль у цьому відіграло територіальне розміщення сільського господарства вузів і технікумів, певна частина яких територіально розміщувалася у великих містах і не мала необхідних навчально-дослідних господарств. У підпорядкуванні республіканських органів влади перебували тільки середні сільськогосподарські навчальні заклади, вузи залишалися під контролем союзних; це призводило до відсутності відповідальності з боку Рад Міністрів республік за якість і кількість підготовки спеціалістів з вищою і середньою сільського господарства освітою.

Серед пропозицій, яке подало Міністерство сільського господарства УРСР для поліпшення підготовки учнів і студентів навчальних закладів сільськогосподарського профілю – передбачити в навчальних на виробниче навчання не менше 40% навчального часу і переведення з 1959 по 1965 рр. вузів і технікумів на базу навчально-дослідних господарств (зокрема, Кримського, Львівського, Харківського сільськогосподарських інститутів, Харківською зоотехнічного інституту, Фастівського зоотехнічного технікуму, Каховського сільськогосподарського технікуму, Борзнянського технікуму плодоовочівництва, Стрийського технікуму механізації сільського господарства, Львівського технікуму плодоовочівництва, Новомосковського зооветеринарного технікуму, Ногайського сільськогосподарського технікуму, Рогатинського зоотехнічного технікуму) [1, арк. 83].

Виробниче навчання здійснювалося у формі виробничої роботи (для студентів молодших курсів вузів), виробничої практики за спеціальностями (для студентів старших курсів) і учбової практики (для учнів технікумів).

Виробнича практика визначалася як органічна частина навчального процесу, що мала на меті закріплення теоретичних і практичних знань, набутих слухачами і яка організовувалася на кращих підприємствах та в установах різних галузей народного господарства, в т.ч. колгоспах, радгоспах, МТС [2, с. 22].

Аналіз стану підготовки спеціалістів сільського господарства показує, що у 1958 р. в 127 технікумах навчалось 71163 учні; передбачалося, що до 1965 р. буде підготовлено 173 тис. чоловік, в тому числі: молодших агрономів 30,4; молодших

агрономів-плодоовочеводів 11,8.; зоотехніків 31,4; бухгалтерів для сільського господарства підприємств 36,3; техніків-механіків 35,3 тис.чол.

З 1 травня 1956 року в усіх технікумах було змінено графіки учбового процесу з тим, щоб учбова практика і чергування учнів з виконанням сільськогосподарських робіт здійснювалися впродовж усього року. Для поліпшення практичної підготовки, при зоотехнічних і ветеринарних технікумах у 1957-58 рр. організовано 49 станцій штучного осіменіння. Учні 14 сільськогосподарських технікумів, які не мали відповідних учбово-дослідних господарств, перевели на базу передових господарств колгоспів, радгоспів і науково-дослідних станцій. Технікумам було надано 576 тракторів, 657 комбайнів, 236 автомобілів, 333 металоріжучі верстати тощо на суму 69,3 млн. крб. [1, арк.17-28].

У 1957 р. було внесено зміни і доповнення в програми курсів рослинництва, плідівництва і виноградарства, овочівництва, луківництва та кормодобування, захисту рослин, агрономії, годівлі сільського господарства тварин, механізації та економіки і організації сільського господарства виробництва; починаючи з 1958-59 н.р. було максимально збільшено години на практичні заняття студентів; в усіх сільського господарства інститутах ввели учбову і виробничу практику по землеробству на зрошуваних і осушених землях [3, с. 58-59].

Водночас гостро постала проблема недостатньої бази для проведення виробничого навчання і практики. Так, в кінці 50-х рр. із 127 технікумів тільки 26 мали землі більше 300 га; 32 – від 200 до 300 га; 37 – від 100 до 200 га; 11 – до 100 га; 21 – зовсім не мали. З метою поліпшення практичної підготовки учнів технікумів, Міністерство сільського господарства подало на розгляд Ради Міністрів УРСР серед інших, пропозиції: 1) створити при технікумах навчально-дослідні господарства з кількістю землі не менше 300 га; 2) передбачити виділення асигнувань в сумі 178 млн.крб. на будівництво майстерень, ветлікарень тощо; 3) поставити перед Міністерством вищої освіти СРСР питання про внесення змін до Положення про виробничу практику учнів сільського господарства технікумів, збільшивши час на виробниче навчання на 47%.

Було запропоновано в найближчі роки здійснити переведення технікумів і вузів на базу навчально-дослідних господарств [1, арк. 25]. Також серед пропозицій – передача окремим технікумам відділень певних радгоспів, зокрема Мигейському (Миколаївська область), Новокаховському (Херсонська обл.), Мукачівському (Закарпатська обл.). Серед вузів – Харківський сільськогосподарський і Харківський інститути механізації сільського господарства було переведено в радгосп «Комуніст» з подальшим їх об'єднанням, Харківський ветеринарний – в с.Лозовеньки, об'єднавши при цьому його з Харківським зоотехнічним інститутом, Дніпропетровський – в навчально-дослідне господарство «Сухачівка», Львівський – в с.Дубляни, Одеський – в молоко радгосп, Кримський – в радгосп «Комунар».

Також для підвищення рівня теоретичної і практичної підготовки студентів пропонувалося поступово об'єднувати обласні сільськогосподарські дослідні станції з сільськогосподарськими інститутами. З 1 січня 1959 року пропонувалося об'єднати Полтавську обласну сільськогосподарську станцію з Полтавським сільськогосподарським інститутом, Одеську – з Одеським сільськогосподарським інститутом [1, арк. 86-100].

Серед пропозицій Міністерства сільського господарства УРСР щодо покращання практичної підготовки студентів сільського господарства вузів і технікумів виділяється внесення змін до навчальних планів з тим, щоб основні роботи в навчально-дослідних господарствах виконувалися силами студентів. Виробнича практика для студентів старших курсів мала складати 8-10 місяців і повинна була здійснюватися в колгоспах, радгоспах, РТС тощо з оплатою праці студентів у вигляді зарплатні (стипендія на цей період не виплачувалася).

Дана пропозиція знайшла своє відображення в «Положенні про виробничу роботу і виробничу практику студентів вищих учбових закладів СРСР». Для студентів 1 і 2 курсів вищих сільськогосподарських закладів було передбачено направлення для роботи на підприємства, в майстерні, навчально-дослідні господарства тощо за профілем обраної ними спеціальності або за профілем, наближеним до неї [4, с. 152], старших курсів – виробнича практика або робота за спеціальністю, тісно пов'язана з їх теоретичною підготовкою в вузі.

У Законі «Про зміцнення в'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (17 квітня 1959 р.) пріоритетне значення надавалося виробничому навчанню і продуктивній праці учнів на виробництві, для здобуття виробничих спеціальностей. Одним із супутніх наслідків стало зміцнення зв'язку сільських шкіл і СПТУ [5, с. 211].

Незважаючи на позитивний ефект прийнятих постанов і Закону, недостатня навчально-виробнича база гальмувала поліпшення підготовки спеціалістів сільського господарства. На початку 1970-х рр. в УРСР функціонувало 134 сільськогосподарських технікуми, з них 24 радгоспи-технікуми, що мали в середньому по 5-6 тис. га землі. Проте 32 сільськогосподарські технікуми мали незадовільну учбово-матеріальну базу [6, арк. 24-25]. Ці ж проблеми мали сільські ПТУ, яких у 1975 р. нараховувалося 213. Оптимальний розмір забезпеченості рільною землею в середньому було визначено як 178 га на 1 учбове господарство; проте у 171 СПТУ площа ріллі становила менше ніж 100 га, в 47 – від 101 до 150 га, а 16 училищ, які за профілем підготовки кадрів повинні були мати учбові господарства, зовсім їх не мали [7, арк. 36].

Таким чином, незважаючи на значну увагу державних органів влади до поліпшення практичної підготовки учнів і студентів навчальних закладів сільськогосподарського профілю, що дозволило підняти загальний професійний рівень підготовки молодих спеціалістів, проблема учбово-виробничої бази залишалася. Це стало одним із факторів, який негативно впливав на якість підготовки спеціалістів сільського господарства у 1950-1970-х рр.

Література

1. Центральний державних архів вищих органів влади (далі ЦДАВО України), Ф.Р-2, Оп. № 9, Спр. 4614
2. Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР за 1954 р. – Листопад, № 21
3. Збірники постанов і розпоряджень Уряду УРСР – Вид-во «Держполітвидав УРСР» 1957, № 11, Ст. 137.
4. Высшая школа. Сборник основных постановлений, приказов и инструкций. Ч.1 /Под ред.. Е.И.Войленко. – М.: «Высшая школа», 1965. – 431 с.

5. Калініченко Н.А. Трудова підготовка учнів сільської школи в центральному регіоні України (друга половина ХХ ст.). Дис...докт.пед.наук – К., 2008. – 526 с.
6. ЦДАВО України, Ф.Р.-2, Оп .№ 13, Спр. 5127
7. ЦДАВО України, Ф Р-2, оп. № 13, спр. 9550
8. Нікілев О.Ф. Виробнича інтелігенція українського села:творення соціальної верстви (середина 40-х – середина 60-х рр. ХХ ст.) – Д.: Вид-во Дніпропетр. Ун-ту, 2004. – 208 с.
9. О работе сельскохозяйственных учебных заведений Украинской ССР по подготовке и переподготовке сельскохозяйственных кадров за 1976-1980 гг. (методические рекомендации). – К.: Изд-во УСГА, 1981. – 281 с.

Лукашенко А.І.

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри країнознавства та міжнародного туризму
Київського міжнародного університету*

ОБРАЗ ДИЯВОЛА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ДРУГОГО Тисячоліття: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ

У першому тисячолітті історії християнства образ Диявола трансформувався з гарного падшого янгола в напівзвіра напівлюдину на зламі першого та другого тисячоліть. Проте великої небезпеки в першому тисячолітті, тієї, яку ми знаходимо в добу інквізиції, він не являв. Так, поступово друге тисячоліття перетворювалося у насаджування культу Диявола, у якому Богу відводилася другорядна роль. Так, у ХІІІ ст. монах Цезарій Хейстербахський (1200-1250 рр.) в своїх «Бесідах про чудеса» (Dialogue Miraculorum) живописує безліччю оманливих ликів Сатани: великий чоловік у чорному, красень-солдат, мавр, собака, кішка, ведмідь, бик, ягня і т.д. Так, на його думку, Він нас невідступно переслідує. Можливості його впливу розширюються: він уже може оселитися навіть у нашому кишечнику. У 70-ті рр. ХІІІ ст. Ріхальмус, абат Шентальський попереджав послушників: демони всюди, «вони оточують кожного ковпаком, щільним, без найменшої щілини». Вони переривають роздуми, наводячи на погані думки, заважають слухати молитви, вникати в їх сенс і з ними надзвичайно важко боротися. Ще в ХІІ столітті Петро Високоповажний, абат Ключійського монастиря, наводить безліч випадків нападу на ченців демонів в момент передсмертної агонії. Одного з них вдарив копитом величезний диявольський кінь. Демон, на його думку, здатний забрати небіжчика повністю: тіло і душу. Він може вселитись у мертве тіло і буде мучити живих у вигляді примари [1, с. 22]

Теологічна література майже не описує зовнішність Диявола або користується метафорами, «популярне» ж богослів'я, фольклор та образотворче мистецтво приділяють цьому велику увагу.

Так, починаючи з ХІ століття, під впливом історій, поширених у народі і в чернечому середовищі, Диявол стає нечистим створінням, напівлюдиною-

напівзвіром, чорним і рогатим, зі зморшкуватою волосатою шкірою. Цей образ з безліччю особливостей швидко стає характерним для романського, а потім готичного стилів, насамперед при оформленні храмів. Однак у чудовиськ, зображених в монастирі Святого Бенедикта на Луарі, наявна і комічна наївність перевертнів. Жахливий, страхітливий вигляд посилюється в часи пізнього середньовіччя, причому – не без допомоги художників. В епоху відродження додалася характерна для неї невгамовна фантазія, нерідко забарвлена божевіллям. Тут в образі Диявола – символ постійного неврозу, яким охоплена цивілізована людина. Страхітлива двозначність пронизує «Сад насолод» Ієроніма Босха: Диявол зображений з хвостом, щурячими лапами, з вогненным поглядом і пащею безжального звіра, з піччю замість живота. У Дюрера диявол постає у вигляді свині, перед ним йде Смерть. Це велика епоха кошмарів. Тим не менш у жаху існує й зворотний бік. Можливо, у «Саду насолод» і наявне божевілля, але разом з цим, тут закінчуються всі заборони. Все дозволено. Плотська любов тут зовсім вільна і не відає сорому. Тут дана воля вільному виливу природних інстинктів. Тому не дивно, що образ Диявола стає для світу привабливішим, ніж образ Доброго Бога. Церква зразу ж на це реагує. Тридентський Вселенський собор кодифікує зображення Диявола. Його духовне каліцтво повинно відображатися в жахливому зовнішньому фізичному вигляді. Ця програма була взята на озброєння такими художниками контрреформації, як Франциско Пачеко, який в «Мистецтві живопису» (*Arte de la pintura*) 1638 року вимагає, щоб зображення демонів «Відображало їх сутність і спосіб дії, було позбавлено всього святого, наповнене злобою, викликало жах і страх», в основному – у вигляді драконів і змії [2].

Крім того, завдяки визнанням під тортурами одержимих Дияволом теологи й автори підручників намагалися намалювати новий портрет Сатани, визнавши його безтілесним єством. І лише Кахетано, теолог початку XVI століття, приписував йому просте нетлінне тіло, здатне вільно долати матеріальні перешкоди. Тонке тіло і суцільний дух на його думку не заважають йому володіти фізичною зовнішністю, яку в 80-х рр. XVI ст. Мальдонадо описав так: «Неймовірно жахливий звір: його сила, укладена в попереку, а його гідність – у розташованому на животі пупку. Його напружений хвіст схожий на стовбур кедр. Його кістки – як труби, а хрящі – як залізні пластини. Навколо його зубів – страх. Його тіло – як чавунний щит. Він покритий лусками, які тиснуть один на одного. Він найжачився зброєю, і його неможливо схопити ні за яке місце» [3, с. 21].

Виразно відчувається, що дуалістична концепція залишалася фундаментальною, незважаючи на те, що теологи завжди намагалися затвердити думку, що Сатана може діяти тільки з дозволу Бога. Але треба сказати, що останній дозволяє йому робити майже все, що завгодно: «Немає такої влади на землі, яка могла б зрівнятися з його владою», – писав Мальдонадо. Наділений величезним знанням, він має інформацію про минуле, сьогодення і майбутнє, а також посвячений у таємниці потойбічного світу. У «Підручнику захисту» (*Manuel d'Egidius*) XV ст. наведено список питань, які йому можна задавати. Тут же йдеться про те, що Він великий ілюзіоніст, який може обманювати наші почуття, змушуючи зникати і з'являтися предмети. У його силах повертати молодість, посилювати чи послаблювати пам'ять, розум, приймати будь-який вигляд, у тому числі – померлих, а також робить людину безсилою. Амбруаз Паре,

найвизначніший учений, був переконаний в останньому: «Існують чаклуни, чародії, отруйники, шкідники, лиходії, хитруни, обманщики, які договором пов'язали свою долю з демонами, котрі стали для них рабами і васалами, тонкими диявольськими таємними засобами розбещуючи тіло, гублячи розум, життя і здоров'я людей і інших істот». Жан Таксиль у «Трактаті про епілепсію» (Traite de l'Epilepsie) 1602 і П'єр Пігре розповідають про демонічні захворювання. Згідно з деякими авторами, наприклад, Жаном Боденом, Диявол може умертвити худобу, зіпсувати урожай, спалити будинки, призвести до перемоги або поразки в битві, допомогти отримати звання, створити золото або срібло, перетворити людей на тварин, а також – позбавити здібностей, підштовхнути до самогубства. Демони, яким відомі всі таємниці природи, можуть ефективно використовувати це знання. Згідно з теологом дель Ріо, «через зміни або мутації об'єктів вони часто творять чудеса, але нам невідомі. Оскільки вони бачать субстанції всіх існуючих в природі речей, вони знають їх особливі властивості та найзручніший час для їх застосування. І, нарешті, вони не знають нічого штучного і не володіють ремеслами» [4].

Отже, у період першої та другої третини другого тисячоліття спостерігалася мутація образу Диявола в уявленнях християн а, отже, в мистецтві та схоластиці. Так, Церква маніпулюючи Його постаттю змушувала коритися своїй владі народні маси. Тому, чим страшніший Диявол, тим більше страху і тим міцніше «стояла на ногах» Церква. Образ Бога, фактично, відходить на другий план.

Література

1. Роббинс Р. Х. Энциклопедия колдовства и демонологии / Р.Х. Роббинс. – М., 1996. – 228с.
2. ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового запада / Жан ле Гофф. – М.: Прогрес, 1992. – С.72-93;118-141
3. Цит за: Минуа Ж. Дьявол / Жорж Минуа. – М.:Астрель, 2004. – 42с.
4. Делюмо Жан. Ужасы на Западе / Делюмо Жан. – М.: Голос, 1994. – С.18-34; С. 52-81;126-145.

Мілютін С.Ю.

аспірант

*Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка*

ОСОБИСТІСТЬ ЛЬВА III ІСАВРА В ІСТОРІЇ ВІЗАНТІЇ

Історія Візантії знає багато особистостей, які отримали від своїх сучасників, а разом з тим і від дослідників пізніших епох неоднозначну оцінку, серед них яскраво виділяється постать Льва III Ісавра.

Починаючи з правління Юстиніана II у державі точилася боротьба за владу, що із часом переросла в громадянську війну. Імператори у столиці швидко

змінювалися, в свою чергу, агресивні сусіди відчувши послаблення Візантії, періодично здійснювали рейдерські набіги на територію імперії з метою отримання легкої наживи. Нестабільність імператорської влади викликала ряд проблем у провінціях, зокрема ослаблення торгівельних відносин, погіршення сполучення між містами, а головне посилення відцентрованих сил, що призвело до збільшення ролі місцевих лідерів, котрі повинні були виконувати адміністративні функції, а натомість почали боротися за владу, інколи не гребуючи підтримкою мусульман.

У 715 р. візантійський трон зайняв Феодосій III, він усе своє життя був рядовим чиновником й ніколи не готував себе до того, щоб зайняти імператорський престол. Феодосій III був благочестивим, але відверто слабким правителем, зважаючи на це окремі стратегі не визнали його легітимним й почали готуватися до державного перевороту, серед них яскраво виділявся стратег фемі Анатолік, – Лев Ісавр [1, с. 437].

Опозиційно налаштований щодо імператора Лев Ісавр зробив висновок, що Феодосій III не може вирішити проблеми із якими зіткнулася держава й сам запланував зайняти імператорський трон. Для реалізації такого амбітного плану претендент уклав приватний договір із стратегом фемі Арменіак, – Артаваздом. Згодом союз було скріплено шлюбом – Лев видав за нього свою дочку Анну в обмін на це Артавазд відмовлявся від претензій на трон та надавав своєму тестю військову підтримку [1, с. 438].

Крім того, Лев Ісавр вправно маніпулював арабськими полководцями Масламою та Сулейманом, котрі діяли на території імперії. Араби звичайно підозрювали візантійця у тому, що Лев Ісавр використовує їх у своїх меркантильних цілях, але нічого не зробили для того, щоб змінити ситуацію на свою користь, так як взаємна неприязнь Маслами та Сулеймана була сильнішою ніж бажання захопити незахищені землі Візантії. У результаті вмілих маніпуляцій та дипломатичної гнучкості Лев Ісавр зумів зберегти місто Аморій під владою Візантії, чим збільшив свою популярність у середовищі простих солдат.

Коли активність арабів дещо зменшилася, Лев Ісавр вирішив почати наступну фазу в боротьбі за імператорський трон, він зайняв місто Нікомідію де взяв у полон сина Феодосія III, з яким той розділив владу, після цього Лев Ісавр направив посланців до столиці із пропозицією до Феодосія III відмовитися від трону. Імператор розуміючи усю складність ситуації не збирався погіршувати своє становище і швидко погодився на пропозицію претендента. Посередником між імператором та Львом Ісавром виступив Константинопольський патріарх св. Герман, через якого Лев гарантував безпеку імператору та його сину. Після отримання цього повідомлення Феодосій III разом із сином добровільно склали імператорські повноваження й постриглися у монахи. 17 березня 717 р. Лев Ісавр був проголошений новим імператором Візантії [1, с. 443].

Відразу після приходу до влади Лев III зіткнувся із новими труднощами. Халіф Сулейман зібрав величезну армію та взяв в облогу столицю. Новий імператор потрапив у важку ситуацію: сформувати армію за короткий проміжок часу після довгої міжусобної боротьби було ледве можливо, крім того, через дезорієнтацію адміністративно-податкової системи казна була порожня, а надіятися на підтримку сусідів-християн було марним сподіванням. Незважаючи

на тактичну та стратегічну перевагу противника, імператор не збирався легко здаватися та почав підготовку до облоги. Лев III використав географічні умови та фортифікаційні споруди у боротьбі проти переважаючих сил противника, крім того, імператор переманив на свою сторону окремі болгарські племена, які також долучилися до боротьби проти мусульман. На морі араби зіткнулися із значними труднощами, греки використовували гнучку тактику, швидко переходячи із оборони в атаку і навпаки, що призводило до дестабілізації арабського флоту та невиправданих втрат.

Облога Константинополя прийняла затяжний характер. Йдучи у похід кожен воїн взяв із собою лише 2 кг зерна, це пояснюється тим, що араби планували компенсувати надлишок провіанту за рахунок захопленої території, але цього разу перевірена тактика дала збій [4, с. 86].

Як результат в арабському таборі почався голод, що викликав поширення епідемії тифу та чуми. Після смерті Сулеймана пост головнокомандувача отримав Маслама, він розумів усю безперспективність облоги у таких умовах й запропонував відвести війська від Константинополя, але його переконали обіцянками, що підкріплення та поставка провізії буде налагоджена найближчим часом. Маслама повіривши халіфу та бажаючи прославитися вирішив продовжити облогу візантійської столиці. Тим часом арабські фуражири, які намагалися компенсувати нестачу продовольства зазнавали втрат на теренах Фракії від болгар і в Малій Азії від ефективних дій візантійської кавалерії.

Восени 718 р. Маслама нарешті дочекався підкріплення, до нього направлявся флот Софіана у складі 300 кораблів, вони везли харчі для арабської армії. Кораблі зупинилися біля берегів Віфінії. Згодом прибув другий флот, що прямував із Африки. Об'єднавшись вони вирушили на візантійську столицю, ця армада за найскромнішими підрахунками налічувала 660 кораблів. Розвідка греків традиційно спрацювала ефективно і Лев III відправив на зустріч арабській флотилії швидкохідні бойові кораблі із «грецьким вогнем». Під час бою важкі арабські кораблі втратили бойовий порядок при спробі знищити маневрені військово-морські одиниці греків, які виманювали на себе противника, а потім атакували арабів із флангів закидаючи їх «грецьким вогнем». У результаті здійсненої операції арабський флот був повністю розгромлений. Кораблі, що не були потоплені візантійцями, як трофеї разом із продовольством були відправлені до столиці.

Деморалізовані араби спробували подолати нестачу провізії грабуючи навколишні території, але зазнавали постійних нападів з боку лівійських розбійників із, якими Лев III налагодив тісні зв'язки. 15 серпня 718 р. Маслама був змушений зняти облогу і вирушити до Дамаску, арабська армія втратила можливість проводити активні бойові дії, але незважаючи на це окремі грецькі загони переслідували мусульман аж до Лівійського нагір'я. Рештки арабського флоту відправилися до берегів Африки, але досягнути пункту призначення судилося далеко не всім. Арабський флот потрапив у величезний шторм у результаті, якого мусульмани втратили практично всі свої кораблі, за найбільш скромними підрахунками у той день стихія забрала життя понад 40 тисяч мусульман. Різниця у втратах настільки приголомшила арабів, що ті довгий час не наважувалися на активні бойові дії проти Візантії.

Лев III увійшов в історію Візантії не тільки, як один із найкращих її полководців, але й як реформатор в економічній та юридичній сфері. З одного боку імператор полегшив життя населення різко зменшивши окремі види податків, а з іншого монополізував у руках держави ряд фінансових операцій. Імператор поставив собі за мету змусити платити податки усіх тих чиє майно було внесено у майновий кадастр, це звичайно не додало йому популярності у середовищі аристократії, невдоволення якої інколи переростало у збройні виступи проти імператорської влади.

Крім того, Лев III став автором збірника законів «Еклоги», вона якісно відрізнялася від попередніх законодавчих збірників. Якщо законодавство Юстиніана було написано у дусі класичного римського права то всі законодавчі положення «Еклоги» апелюють до Священного Писання [2, с. 23]. Ця візантійська пам'ятка законодавства, як стверджує А. Величко заперечує популярну тезу щодо імператорів-іконоборців, як реформаторів церкви та носіїв світських ідей [2, с. 24].

Найбільше запитань особистість Льва III Ісавра викликає у плані політики імператора в сфері християнської обрядовості, як відомо саме Лев III видав іконоборський едикт, що розпочав довгу боротьбу між прихильниками та противниками вшанування ікон. У дослідників на сьогодні немає однозначної відповіді щодо мотивів, якими керувався імператор у цьому складному богословсько-доктринальному питанні. Одні дослідники називають імператора містиком, інші раціоналістом, треті реформатором, четверті ідеологом цезарепапізму, а в радянській історичній науці було прийнято вважати, що головним мотивом Льва III у боротьбі проти вшанування ікон стало бажання позбавити церкву впливу в сфері управління державою та послабити роль монастирського землеволодіння.

Як би там не було, безсумнівно, Лев III був видатною особистістю в історії Візантії. Його втручання у релігійну сферу було обумовлене об'єктивними обставинами. Імператор чудово розумів, що культ вшанування ікон набирає загрозливих форм, у вшануванні образів він бачив прояви ідолопоклонства та відхід від християнських канонів. Шарль Діль, стосовно представників ісаврійської династії зробив висновок: «Це були люди благочестиві, віруючі, освічені у богословському плані, які щиро турбувалися про очищення церкви від того, що здавалося їм ідолопоклонством» [3, с. 58].

Література

1. Величко А. М. История Византийских императоров. От Юстиниана I до Феодосия III / А. М. Величко. – М.: Вече, 2012. – 448 с.
2. Величко А. М. История Византийских императоров. От Льва III до Михаила III / А. М. Величко. – М.: Вече, 2012. – 416 с.
3. Диль Ш. История Византийской империи / Ш. Диль. – М.: Государственное издательство иностранной литературы, 1948. – 158 с.
4. Кеннеди Х. Великие арабские завоевания / Х. Кеннеди. – М.: АСТ, 2010. – 105 с.

Нітченко А.Г.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри правового регулювання економіки
Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій
Чернігівського національного технологічного університету*

НАРАДА З РЕФОРМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ І УПРАВЛІННЯ 1917 Р. ТА ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ КОМІСАРІВ ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ

У лютому 1917 р. з поваленням монархії, закінчився короткий період ліберального реформаторства й до влади прийшов Тимчасовий уряд, який фактично і зосередив у своїх руках вищу законодавчу та виконавчу владу. На жаль, Українська Центральна Рада, утворена після повалення самодержавства, ще була занадто слабкою щоб консолідувати українське суспільство та зайняти місце цементуючого прошарку в системі влади. На всі українські губернії була поширена влада центральних міністерств Тимчасового уряду.

У складі Міністерства внутрішніх справ був створений Відділ у справах місцевого управління, який здійснював керування діяльністю органів місцевої адміністрації. З ним активно співпрацювала Особлива нарада по реформі місцевого самоврядування, метою якої стало вироблення нових основ місцевого управління, а на ділі – прагнення зберегти старий державний апарат.

До перших заходів Тимчасового уряду в сфері реформування органів місцевої адміністрації слід віднести запровадження на губернському та повітовому рівні інституту комісарів. Згідно урядової телеграми, від 5 березня 1917 р., від виконання обов'язків усувалися губернатори, віце-губернатори та повітові предводителі дворянства. Управління губерніями покладалося на голів губернських земських управ, котрі отримали статус губернських комісарів Тимчасового уряду, із збереженням за ними керівництва управами. Функції та повноваження губернських комісарів мало чим відрізнялися від функцій та повноважень колишніх губернаторів, у той час, як повітові комісари були абсолютно новою ланкою в структурі управління, так як попередників не мали.

Запровадивши інститут комісарів Тимчасовий уряд не розробив положення яке б регламентувало межі їхньої діяльності. Чим ускладнив становище комісарів, так як їх функції дублювалися іншими посадовими особами. До того ж, місцева громадськість, яка намагалася брати участь в управлінні через виконавчі комітети громадських організацій, була незадоволена спробою центру нав'язати їй адміністраторів зверху. І вже в березні-квітні 1917 р. почалося масове переобрання призначених урядових комісарів місцевими комітетами. Під тиском суспільства Тимчасовий уряд приймає компромісний циркуляр, відповідно до якого призначених комісарів можна було змінювати на осіб, що користувалися довірою місцевого населення [1, л .2]. Це рішення значно ускладнило статус комісарів у вертикалі місцевого управління і стало на перешкоді створення жорсткої вертикалі державної влади на місцях.

Не дочекавшись від уряду конструктивних дій по визначенню структури вищої губернської влади на місцях губернські комісари зібралися на квітневий з'їзд, з метою обговорення наболівших питань і насамперед визначення їхнього правового статусу. Більшість присутніх на з'їзді проголосувала за необхідність розробити для них особливі тимчасові правила.

Прийняте 6-го травня «Тимчасове положення про губернських та повітових комісарів» [2, л. 10зв – 12зв.] виявилось найбільшим несправданим сподіванням комісарів. За ними закріплювалися лише наглядові функції і номінальна влада. Від темпер, яким би не було ставлення комісарів до уряду, вони були змушені враховувати та реалізовувати інтереси виконавчих комітетів громадських організацій. Питання про межі їхніх повноважень залишалося невизначеним і дискусійним. Але затвердження положення, яке б остаточно визначило юридичний статус комісарів, постійно відкладалося. Адже під час урядових криз уряд змушений був займатися вирішенням винятково політичних питань. Серпневий з'їзд губернських комісарів піддав жорсткій критиці діяльність уряду, що не сприяла встановленню міцної адміністративної влади на місцях. І тільки наприкінці серпня при Міністерстві внутрішніх справ під головуванням В. Гуревича відбулася нарада з реформи місцевого самоврядування і управління, яка була присвячена затвердженню положення, що визначило б правовий статус комісарів [3, л. 4–6].

В ході роботи наради було розглянуто проект постанови. Постатейне обговорення проекту викликало жваву полеміку стосовно визначення правового статусу комісарів. Так, на думку частини учасників наради: представника Виконавчого Комітету Ради солдатських та робітничих депутатів Шапіра (б.і.), Петроградського міського голови Г.І. Шрейдера та інших, у поняття «представник Тимчасового уряду» було вкладено занадто багато змісту і тим самим «комісару присвоюється значення органа активного управління» [3, л. 4]. У такому разі нагляд за законністю діяльності органів місцевого управління та контроль за діяльністю комісарів повинні здійснювати Міністерство юстиції. На їхню думку, не залежно від того, як буде вирішено питання нагляду та підпорядкування, функції активного управління комісарів, після завершення реформи місцевого управління, повинні були «відпасти». Тому вони пропонували передати ці функції органам місцевого самоврядування та громадським організаціям. Шапіро, Шрейдер та інші, також виступали проти надання комісарам права нагляду та ревізії за станом та діяльністю губернських і повітових урядових установ. Вони наполягали передати органам самоврядування права подання відомостей та звітів про стан губерній. На що В.Я. Гуревич та інші члени наради заявили, що все місцеве управління не може бути передано органам місцевого самоврядування, що «жоден уряд, поки він існує, не може допустити своєї непоінформованості про хід справ на місцях», і тому відомості та звіти повинні надсилатись уряду безпосередньо підпорядкованими органами [3, л. 5]. В підсумку нарада прийняла «Проект постанови», який офіційно визначив права та обов'язки губернських та повітових комісарів [4, л. 8 –14; 5, арк. 1]. Згідно з «Проектом...», основними органами місцевого управління визнавались губернські та повітові комісари, які призначались та звільнялись урядом. На посаду губернських комісарів рекомендувалося призначати осіб, які отримали вищу освіту, переважно

юридичну. За відсутності такого кандидата – особу що мала відповідний службовий досвід. При цьому кандидат на посаду не повинен був мати судимості чи перебувати під слідством. Цим вимогам мали відповідати також повітові комісари та помічники (заступники) комісарів усіх рівнів.

До комісарів остаточно переходили повноваження їхніх попередників. Насамперед, це головування в усіх присутствіях, комітетах та різних комісіях, наприклад, у справах про примусове відчуження нерухомого майна, в повітових по військовій повинності присутствіях, в адміністративному присутствії повітового з'їзду, оціночних комісіях та розпорядчих комітетах тощо. На губернських комісарів покладался нагляд за законністю дій місцевого самоврядування, губернських та повітових продовольчих комітетів та земельних комітетів; за виконанням рішень судів у адміністративних справах тощо. На повітових комісарів крім цього покладался нагляд за законністю дій та постанов сільських громадських управлінь та їхніх посадових осіб. Оскарження незаконних дій комісарів пропонувалося здійснювати у першому департаменті Правлячого сенату.

19 вересня 1917 р. була затверджена, а 25 вересня опублікована, знову ж таки тимчасова постанова уряду: «Про затвердження Тимчасового положення про губернських та повітових комісарів» [5, арк.6]. Її основу склав проаналізований вище «Проект...». Зазначена постанова лише формально завершила конструювання цього державного інституту. Проект створення сильної виконавчої влади так і не був реалізований урядом. Відсутність політичної волі у цьому питанні призвела до втрати ним контролю над перефірією.

Наприкінці жовтня 1917 р. в Петрограді стався більшовицький переворот, внаслідок якого Тимчасовий уряд було повалено. Незабаром інститут комісарів розділив його долю. 8 січня 1918 р. постановою Народного Секретаріату Української республіки посади комісарів були скасовані [6, арк. 8].

Література

1. Российский государственный архив социально-политической истории (далее – РГАСПИ), ф. 8309, оп. 1, д. 4, 6 л.
2. Государственный архив Российской Федерации, ф. 1788, оп. 2, д. 32, 139 л.
3. РГАСПИ, ф. 8309, оп. 1, д. 3, 6 л.
4. РГАСПИ, ф. 8309, оп. 1, д. 2, 116 л.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2241, оп. 1, спр. 20, 36 арк.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 1, оп. 1, спр. 3, 39 арк.

Оліцький В.О.

*аспірант кафедри історії і політології
гуманітарно-педагогічного факультету*

Національного університету біоресурсів і природокористування України

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА СУМЩИНІ У 20-ТІ РР. ХХ СТ.

Сьогодні в історичній науці актуальною залишається проблема репресій 1920 – 30-х рр., важливою складовою яких є переслідування православної церкви. Попри те, що піком репресій в СРСР була друга половина 1930-х рр., перші спроби придушити невдоволених та зменшити вплив церкви у суспільстві сягають 1920-х рр. Саме в цей період розробляються і починають втілюватись у життя шляхи та сценарії переслідування церкви, які в 1930-х рр. лише удосконалюються та піднімуться на новий рівень. Незважаючи на значну кількість історичних досліджень з даного питання, залишається ряд невирішених проблем, зокрема регіональний аспект проблематики. Крім того варто відзначити, що питання репресій проти православної церкви на Сумщині у 20-ті рр. ХХ ст. не було об'єктом окремого історичного дослідження.

Частково та фрагментарно дана проблема представлена у роботах О. Сотника [5], А. Чугай, В. Анацького [6] та інших краєзнавців. У книзі «Реабілітовані історією. Сумська область» вступна стаття дає уявлення загальної картини репресій в області, формування та функціонування каральних органів [4].

Із встановленням у 1920 р. в Україні радянської влади починаються репресії проти незадоволених, у тому числі духовенства. На репресивну політику Сумщини на початку 1920-х рр. впливав той факт, що вона постійно перебувала у зоні бойових дій військ Денікіна, Директорії, тому боротьба з так званими петлюрівськими та білогвардійськими елементами, проявами політичного бандитизму набула значного розмаху [4, с.13]. Так, влітку 1921 р. за підозрою у бандитизмі заарештовано священика с. Басівка М.О. Гонтаровського. Йому інкримінується співпраця із денікінцями під час окупації села та заява, що він визнає лише владу адмірала О. Колчака. 4 серпня 1921 р. Військова рада при Роменському повітовому виконкомі приймає рішення застосувати що до нього вищу міру покарання, проте із незрозумілих причин вирок не було виконано. У грудні 1921 р. помічником уповноваженого в слідчих справах справу переглянуто, 5 грудня рішення про застосування вищої міри покарання скасовано [1].

Радянська влада всіма можливими шляхами намагається обмежити вплив ідеологічно ворожих елементів у державі. Відповідно до Положення про вибори до міських рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів від 6 липня 1921 р. служителі церкви разом із підприємцями, заможними селянами, торговцями були позбавлені виборчих прав. Серед 824 осіб позбавлених виборчих прав у 1922 р. по Конотопському уїзду священнослужителів було 38; а із 1309 позбавлених виборчих прав у 1927 р. в м. Суми священиків – 51. Таким чином, релігійні діячі не могли представляти свої інтереси та інтереси вірних церкви у радянських органах влади.

З метою ліквідації церкви держава застосовує проти неї будь-які приводи. Так був використаний і голод 1921 – 1923 рр. 2 січня 1922 р. Президія ВЦВК приймає постанову «Про ліквідацію церковного майна», а 23 лютого – постанову про вилучення церковних цінностей. Вона приймається ніби то з метою допомоги голодуючим, але як зазначає В.О. Пашенко вилучення цінностей було самоціллю більшовиків, адже замість цінностей заборонялося вносити грошовий еквівалент, та і до виконання постанови приступили з певним зволіканням. Так, у Ромнах (сучасна Сумська область) вилучення коштовностей починається 16 травня 1922 р. [3, с. 234 – 237]. Незважаючи на зволікання із виконанням постанови результати набули більшовицького розмаху. Лише із Софроніївської пустині вилучено близько 1 кг. золота, 208 кг. срібла, 14 алмазів та 21 діамант; з Глинської пустині – понад 160 кг. Срібла; з Молчанського монастиря понад 32 кг. срібла [4, с. 19]. Значно меншими були успіхи більшовиків при вилученні майна із приходських церков. Акції по вилученню церковного майна в Україні припиняються влітку 1922 р. Про, головним результатом цієї акції була не втрата церквою своїх реліквій. Ці акції поклали початок нових обвинувачень проти духовенства – приховування та протидія вилученню церковного майна. За визначення дослідників А. Чугай та В. Анацький, на початку 1920-х рр. це було найпоширенішим звинуваченням проти духовенства на Сумщині [6, с. 9]. У 1923 р. двічі заарештовується настоятель Покровської церкви м. Білопілля Г.Ф. Ружицький. Вперше звинувачується в участі у контрреволюційній організації, вдруге – у вчиненні безпорядку прихожанами пов'язаного із прибуттям на приход священика-оновлення та приховуванні церковних цінностей. Проте, цього разу за рішенням прокурора справа знову була закрита [2]. 17 листопада 1925 р. із «Спішно. Таємно» за підписом начальника адміністративного відділу НКВС УРСР Невського та заступника завідуючого відділом культів Саратова постанова про перереєстрацію статутів релігійних організацій [5, с. 53]. В ході компанії за вказівкою НКВС УСРР проводиться негласний облік всіх служителів культу. В анкети вносилися дані про походження священиків, освіту, соціальний стан, службу в армії: до революції та після і тощо. Таким чином, каральні органи офіційно отримують всі дані про релігійних діячів. Їх не гласно ставлять на облік внутрішні органи, увага до церкви посилюється.

Наступним етапом побудови комуністичного суспільства, що болісно відбився на становищі церкви стала політика по нагромадженню коштів на індустріалізацію країни. Починається кампанія по вилученню церковних дзвонів та їх переплавки. Ця кампанія супроводжувалася руйнуванням дзвіниць. Проте, якщо віруючі терпляче ставилися до вилучення церковних цінностей, терпіти руйнування храмів не вистачало сил. Обурення інколи виливалися у відкриті виступи. Один із них відбувся у с. Берюх (нині Рудневе) Путивльського району. Але незадоволення і виступи штовхали радянську владу не до компромісу, а до більш радикальних дій. Вина за невдоволення віруючих покладається не на радянських активістів та їх антирелігійні методи, а на священиків. Так, в інформаційному повідомленні до ЦК КПб(У) від 20 грудня 1929 р. секретар Глухівського партійного комітету виступ в с. Берюх назвав контрреволюційним, під керівництвом антирадянських та ворожих елементів села. До таких елементів він відніс духівництво та куркулів. Причину ж виступу він вбачав у недостатній роботі серед бідноти та відсутності чіткої директиви з боку Путивльського РПК в

справі проведення антирелігійної роботи на селі, а також Берюхівського партосередку при втіленні в життя гасла про зняття та передачу церковних дзвонів на індустріалізацію [4, с. 20]. Таким чином ми бачимо, що влада використовує будь-які приводи для посилення антирелігійної політики. Не останнє місце в цьому процесі відіграють місцеві політичні функціонери.

З кінця 1920-х рр. на Сумщині священиків починають звинувачувати у контрреволюційній агітації та антирадянській діяльності. Так, у 1927 р. втретє заарештовано священика Г.Ф. Ружицького. Цього разу він звинувачується в тому, що організовує куркульський та антирадянський елемент, проводить антирадянську агітацію прикриваючись релігійною діяльністю. Проте цього разу справа також закривається [2]. Проте ми бачимо, що тиск на церкву посилюється, злочини, які інкримінуються священикам стають тяжчими. Влада намагається перекласти на плечі духовництва свої невдачі у проведенні політики колективізації. Їх звинувачують у зв'язках та підтримці куркулів. Таким чином, священики, а відповідно і церква стають одним із головних ворогів влади.

В наслідок такої цілеспрямованої політики органів ДПУ по виявленню прихованих ворогів серед віруючих та духовенства на Сумщині, за даними редакційної колегії «Реабілітовані історією» за період 1925 – 1928 рр. кількість релігійних громад, лише у нашому краї зменшилася у десятки разів [4, с. 21].

Отже, 1920-ті рр. на Сумщині – це період наростання репресій радянської влади, чільне місце серед яких посідає переслідування православної церкви. В цей час на Сумщині репресивна політика щодо церкви проходить від вилучення церковних цінностей до зняття дзвонів та руйнування культових споруд. У переслідування священиків основне місце займають арешти. Особливістю 20-х рр. є те, що вданий період незважаючи на арешти не виносяться смертні вироки. Майже всі кримінальні справи закриваються до суду, священики звільняються. В цей час арешт був не покаранням, а способом залякати, зламати священнослужителя, змусити його припинити або обмежити релігійну діяльність. Обвинувачення еволюціонують від звинувачення в бандитизмі до контрреволюційної діяльності. В цей час виробляється система та сценарій знищення церкви і духовництва, які будуть поставлені на рейки вже у 1930-ті рр.

Література

1. Управління МВС України в Сумській області ф. 6, спр. СО-5904 Гонтаровский М.А. – 144 арк.
2. Управління МВС України в Сумській області ф.7 Спр 119 Ружицкий Г.Ф. – 61 арк.
3. Пащенко В.О. Більшовики і православна церква. Війна замість співпраці / В.О. Пащенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2011. – випуск 31. – С. 228 – 239
4. Реабілітовані історією. Сумська область: у 3 т. – Т. 1. – Суми: ТОВ «Мрія – 1», 2005. – 756 с.
5. Сотник О. Репресії проти православної церкви на Сумщині Випуск 1 / О. Сотник. – Суми: Собор, 2005. – 116 с.
6. Чугай А. Мученики за віру / А. Чугай, В. Анацький. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2005. – 80 с.

Поливач М.А.

аспірант

Національного університету біоресурсів та природокористування України

НАЩАДКИ ОДНОГО З РОДОНАЧАЛЬНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЗООТЕХНІЇ – ПШЕНИЧНОГО ПАВЛА ДМИТРОВИЧА

Народився Павло Дмитрович 12 листопада 1903 р. в слободі Савиці Ізюмського повіту Харківської губернії в сім'ї робітника – помер в Києві 1 травня 1985 р. У 1914 р. закінчив Савинську земську початкову школи, після якої з 1915 по 1918 рр. працював учнем і підручним слюсаря в Ізюмських головних майстернях Південно-Донецької залізниці. Однак потяг до знань не залишала юнака і він в 1920 р., закінчує Савинське вище початкове училище, в 1923 р. – Харківську зоотехнічну профшколу, а в 1926 р. Харківський зоотехнічний інститут, де «на підставі положення про інститут, затвердженого ВУЦВК і РНК УРСР, – громадянину Пшеничному Павлу Дмитровичу надається кваліфікація агроном-зоотехнік...» [2, арк. 9].

По закінченню вузу в 1926 р. і до виходу на пенсію в 1978 р., Павло Дмитрович пов'язує своє життя з науковим пошуком і розробкою основних проблем тваринництва. Він був активним громадським діячем, організатором і керівником багатьох з'їздів і конференцій з тваринництва. Приділяючи велику увагу поширенню знань з тваринництва, часто виступав з доповідями і лекціями на всесоюзних, республіканських, обласних і районних нарадах, семінарах та конференціях [5, с. 160].

Працюючи в багатьох науково-дослідних і навчальних установах, П.Д. Пшеничний створив оригінальний метод спрямованого виховання і стимуляції розвитку функції харчування та обміну речовин у молодняку сільськогосподарських тварин і спосіб підвищення коефіцієнта корисної дії кормів. Ним було проведено дослідження вікової мінливості видових і господарсько-корисних ознак у тварин під впливом різних рівнів годівлі та формування продуктивності сільськогосподарських тварин в онтогенезі. Більшість його праць випереджали час і знаходили визнання як у себе на батьківщині, так і за кордоном. Результати наукових досліджень Павла Дмитровича представлені більш ніж в 280 публікаціях (підручники, монографії, статті тощо) [5, с. 158].

Будучи талановитим науковцем, наказами ВАСГНІЛ (Всесоюзна академія сільськогосподарських наук імені В. І. Леніна) П. Д. Пшеничний протягом життя багато разів змінював місце роботи, тим самим примножуючи наукові здобутки по всьому тодішньому СРСР. Обирався ректором різних вузів, а саме: Башкирського СГІ в м. Уфа (1941-1943 рр.) та першим ректором Української сільськогосподарської академії (УСГА) (з жовтня 1954 р. по березень 1957 р.).

Павло Дмитрович був одружений на випускниці Харківського зоотехнічного інституту (сучасна Харківська державна зооветеринарна академія) – Ганні Яківні Тицькій (14 лютого 1904 р. – 23 вересня 1988 р.), яка за словами її внучки Галини Дмитрівни, – повністю присвятила своє життя Павлу Дмитровичу Пшеничному і у всьому його підтримувала. Ганна Яківна була родом з селища Котельва в

минулому Харківської губернії, сучасне селище міського типу в Полтавській області, адміністративний центр Котелевського району [6]. Працювала зоотехніком на дослідній станції Терезине, в навчгоспі (навчальне господарство) «Малівка» Башкірського сільськогосподарського інституту, лаборантом на кафедрі Харківського сільськогосподарського інституту [1].

Після Другої світової війни в 1947 р. перестала працювати через хворобу доньки Валерії. Остання захворіла на туберкульоз. По смерті була кремова та поміщена в колумбарій разом з Павлом Дмитровичем та їх домробітницею Наташею [3].

В Павла Дмитровича було четверо дітей, проте, двоє синів рано померли. Приблизно в 1928–1929 рр. в родині Пшеничних народжується син Анатолій, який помер не доживши і до року. Інший син – Фелікс, який народився приблизно в 1935–1936 рр. – помер від менінгіту в Уфі. У період 1930–1932 рр. – народжуються дві доньки Енгеліна та Валерія.

Старша донька Павла Дмитровича – Енгеліна Павлівна (лагідно – Ліна) народилася в 21 березня 1930 р. Закінчила Харківським державним університетом (сучасний – Харківський національний університет імені Василя Назаровича Каразіна). Там же захистила кандидатську дисертацію та отримала ступінь кандидата біологічних наук.

В 1955 р. вийшла заміж за юриста – Юрія Михайловича Грошевого. У наступному 1956 р. в сім'ї народжується син Павло, саме на внука, як на майбутнього зоотехніка покладав великі надії Павло Дмитрович. Коли Павлу виповнилося три роки батьки розвелися [3].

Згодом, в 1963 р. Ліна Павлівна переїхала до Києва і до виходу на пенсію працювала в Українському науково-дослідному інституті м'ясо-молочної промисловості «УкрНДІм'ясомолпром» (просп. Возз'єднання, 15) [1].

Єдиний рідний син Павло рано помер, будучи ще студентом III курсу зоотехнічного факультету НУБіП України. Ця подія дуже підкосила здоров'я Павла Дмитровича Пшеничного. Це в подальшому стане приводом до інсульту вченого.

Не розчарувавшись в житті, за два роки після смерті Павла, Ліна Павлівна бере з дитячого будинку спочатку дворічного Андрія, а згодом і дворічного Льоню. Діти дуже любили свою названу маму, хоча доля обох склалася не найкраще [3]. Як розповідає – студентка П.Д. Пшеничного – Шульженко Дарина Іванівна, – Ліна Павлівна, також, дуже любила хлопців, але вони росли неслухняними та лінивими. Вищі заклади обоє не закінчували. Старший – Андрій полюбляв випивати та рано помер у віці 24 р. молодший – Льоня – закінчив технікум при заводі «Арсенал» і отримав фах електрика. На даний час проживає в Дарницькому районі міста Києва. Безробітний.

Молодша донька академіка – Валерія Павлівна народилася 9 червня 1932 р. В 1957 р. закінчила Сільськогосподарську академію імені К. А. Тімірязєва в Москві (сучасний Федеральна державна бюджетна освітня установа вищої професійної освіти «Російський державний аграрний університет – Московська сільськогосподарська академія імені К. А. Тімірязєва»). Навчилася на агрономічному факультеті та по закінченні навчання, яке тривало 5 р., отримала фах птаховода-зоотехніка.

Будучи студенткою познайомилася із своїм майбутнім чоловіком, також птаховодом-зоотехніком – Дмитром Івановичем Шмільовим. Одружившись, в 1957 р. народжує донька Галину, а згодом, в 1961 р. – доньку Світлану. Обое дівчат народилися в Києві [3].

В 1958 р., після того, як Дмитро Іванович закінчив вуз, молода родина переїжджає під Харків, на роботу, в радгосп «Бірки» (наразі Бірки – село в Україні, в Зміївському районі Харківської області). Там, з 1938 р. розміщувалася Українська науково-дослідна станція птахівництва [4].

Проживши під Харковом майже 10 р., в 1967 р. родина Шмільових переїздить до Кам'янець-Подільська, Хмельницької обл. Саме тут внучки Павла Дмитровича Галина та Світлана отримали середню початкову освіту закінчивши ЗШ № 13. Згодом, в 1975 р., Галина Дмитрівна поступає в Київський інститут народного господарства (КІНГ, а з 2010 р. – Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана») на спеціальність «Планування народного господарства» (економіст), який закінчила в 1979 р. По розподіленні Галина потрапила на завод НІ «Гідроприборів» на якому пропрацювала з 1979 по 1984 рр. економістом в плановому відділі.

Будучи ще студенткою, Галина вийшла заміж у 1978 р. за свого однокласника – Сергія Борисовича Хромоногова (взяла прізвище чоловіка). Сергій Борисович народився в сім'ї воєнного, родом з Миргорода. З 1992 р. і до тепер працює проректором у ВНЗ «Національна академія управління» [7].

Будучи здібним економістом Галину Дмитрівну взяли на роботу в Укр Колгоспну оздоровницю при Міністерстві сільського господарства на посаду провідного економіста. На цій посаді вона пропрацювала з 1985 по 1992 рр. А з 1992 р. і до тепер, внучка Павла Дмитровича працює в Нацбанку.

14 грудня 1994 р. в Галини та Сергія народжується син Михайло, який закінчив гімназію «Домінант» та в 2012 р. поступив в КНУ ім. Т.Г. Шевченка на факультет географії, кафедра країнознавства та туризму [3].

Сестра Галини Дмитрівни – Світлана, закінчила в 1985 р. економічний факультет Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту (з 2004 р. – Подільський державний аграрно-технічний університет [9]).

В 1980 р. Світлана вийшла заміж за товариша сестри Галини – Харламова Миколу Валентиновича, військового льотчика. За два роки в родині народився син Павло (22 серпня 1982 р.), названий на честь видатного прадіда. В 2002 р. родина переїхала до Києва. Наразі Світлана та Микола Харламові є приватними підприємцями. Вони в 1991 р. створили компанію «Штемпельно-граверних майстерень Харламова», Київ ДРУКУ, ШТАМПИ (м. Київ; виготовлення печаток і штампів [10]).

Закінчивши Кам'янець-Подільську гімназію, їх син Павло, поступає в 1998 р. у НУБіП України на економічний факультет, кафедра фінансів і кредиту.

Наразі працює вільним журналістом з економічних питань. Має досвід викладання, ведення тренінгів та консультування у напрямку медіа-комунікацій [8]. Одружений, має сина Антона.

Підсумовуючи вище сказане, варто зазначити, що рід Пшеничних складається з талановитих та розумних людей. Хоч не всі з нащадків Павла Дмитровича пішли

по його стопам, обираючи фах агронома, проте, кожен з них протягом життя прагнув само вдосконалитися та є фахівцями своєї справи.

Література

1. Архів кафедри годівлі – ВП НУБіП України. Спогади І.М. Березюк.
2. Архів матеріалів – ВП НУБіП України, ф. особова справа Пшеничного П.Д.
3. Історія мого роду : [інтерв'ю з внучкою П.Д. Пшеничного Галини Дмитрівни Хромоногової / спілкувалася Марія Поливач] // Київ. Ресторан «Здоровеньки Були». – 2015. – 15 лютого.
4. История Института птицеводства [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://avianua.com/index.php/glavnaya/ob-institute> – Назва з екрану.
5. Колектив кафедри годівлі сільськогосподарських тварин і технології кормів ім. М.Д. Пшеничного. До 100-річчя від дня народження Академіка Павла Дмитровича Пшеничного // Аграрна наука і освіта. – 2004. том 5.– № 1-2. – с. 158.
6. Котельва (сmt) [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Котельва_\(сmt\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Котельва_(сmt)) – Назва з екрану.
7. Национальная академия управления [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kiev.vgorode.ua/reference/vuzy/57005-natsyonalnaia-akademyia-upravleniya> – Назва з екрану.
8. Павел Харламов (pavel_freelance) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://freelance.ru/pavel_freelance – Назва з екрану.
9. ПДАТУ. Історія [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pdatu.edu.ua/characterization-of-pdatu/history.html> – Назва з екрану.
10. Чи не печатальное // БІЗНЕС – новини України (82052) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://business-x.biz/chi-ne-pechatalnoe-biznes-novini-ukra%D1%97ni-82052/> – Назва з екрану.

Пуйда Р.Б.

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу*

ІСТОРІЯ ВИДОБУТКУ НАФТИ НА ПРИКАРПАТТІ У ПОВОЄННІ РОКИ

Окупанти пограбували майже всі підприємства нафтогазової промисловості Прикарпаття. В Станіславській (тепер Івано-Франківській) області повністю зруйнували наземні споруди нафтопромислів і 72 свердловини. Зокрема в Надвірнянському районі було знищено всі свердловини, а устаткування нафтопереробного заводу вивезено до Німеччини.

В листопаді 1944 року почали працювати нафтопромисли на Станіславщині, видобуток нафти тут досяг 80% довоєнного рівня.

Відбудовані нафтопереробні заводи Прикарпаття в листопаді передали військам Першого Українського фронту 2,5 тис. т бензину і 2,7 тис. т газу. У травні 1945 р. уряд України вжив ряд заходів по відбудові і дальшому розвитку

народного господарства Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Рівненської, Волинської і Чернівецької областей. Ці заходи передбачали, зокрема, відбудову і розвиток нафтогазової промисловості Галичини, на що було виділено 100 млн. крб.

Велику допомогу галицьким нафтовикам було надано кадрами спеціалістів. Тільки в 1945 р. на Прикарпатті прибуло 169 спеціалістів-нафтовиків, 60 випускників вузів і технікумів і 565 випускників ремісничих училищ. Вони допомогли відбудувати нафтопереробні заводи в Дрогобичі, Надвірні. Спеціалісти, які прибули на Прикарпаття із Баку, Грозного та інших міст в 1944-1945 рр., допомогли галицьким нафтовикам здійснити корінну реконструкцію буріння і видобутку нафти. Зокрема, було встановлено верстати обертового буріння свердловин.

Розгорнулась підготовка висококваліфікованих спеціалістів-нафтовиків на місцях. У 1945 р. було відкрито нафтовий факультет при Львівському політехнічному інституті, в 1963 р. почав функціонувати філіал цього інституту у Івано-Франківську. А в 1967 р. було відкрито Івано-Франківський інститут нафти і газу, який став одним із провідних вузів України.

Завдяки зусиллям прикарпатських нафтовиків рівень видобутку нафти швидко зростає. Цьому сприяло впровадження нової техніки, технології, зокрема заходів штучного впливу на при вибійну зону свердловин, повсюдна електрифікація виробничих процесів. З 1947 р. широкому масштабі впроваджується газоповітряна репресія. До 1956 р. всі нагнітальні свердловини було переведено на закачку повітря. Це сприяло видобутку нафти. Тільки в Бориславі кількість додатково видобутої нафти досягала 12 тис. т на рік. На нафтопромислах почали працювати потужні бульдозери, трубоукладачі, автотракторні і електричні крани. З 1959 р. впроваджується обертове турбінне буріння свердловин. До 1965 р. турбінним методом було пройдено половину метражу буріння. Розгортання широкої геологічної розвідки в Карпатському регіоні дало можливість відкрити нові родовища нафти і газу: в Долині, Рожнятеві, Биткові, Бориславі, Дашаві.

У 1953 р. на базі Битківського нафтопромислу і Надвірнянської нафто розвідки створено Битківську контору буріння, а в 1957 р. нафтовидобувне управління «Надвірна нафтогаз». Помітним для трудівників Прикарпаття було відзначення 100-річчя з дня заснування Надвірнянського нафтопромислу. В 1967 р. на честь цієї дати в Надвірній було споруджено пам'ятник «100 років Надвірнянської нафти».

Вдосконалюється далі система управління нафтогазовою промисловістю краю. В 1969 р. на базі Солотвинської контори буріння створено Івано-Франківське УБР, яке з 1978 р. перейшло на вахтово-експедиційний метод організації праці.

Будуються нові підприємства нафтогазової промисловості. В Надвірнянському районі було споруджено шість газолінових заводів. В Дрогобичі на місці ремонтно-механічної майстерності виріс машинобудівний завод. В 1947-1948 рр. було побудовано газопровід Дашава – Київ, 513 км завдовжки, на той час найпотужніший в Європі.

У середині 60-х років видобуток нафти на Прикарпатті досяг максимуму. Потім почалось зниження видобутку як нафти, так і газу. Це зниження – закономірний процес, властивий кожному нафтовому регіону. Починаючи з 1966 р. нафтовики Галичини вирішують завдання гальмування темпів зниження нафтовидобутку. Разом із вченими Всесоюзного науково-дослідного інституту та Івано-Франківського інституту нафти і газу вони розробили метод заводнення, циклічного витіснення водою нафти із нафтоносних шарів.

На основі нової теорії утворення нафтоносних пластів Прикарпаття, застосовуючи нову техніку, технологію, зокрема глибинне буріння, нафтовики Прикарпаття досягли значного економічного ефекту. Їх практика підтвердила висновки вчених, що нафтоносні пласти Прикарпаття далеко не вичерпані, що нафта тут є на великих глибинах. У 1970-1976 рр. на Прикарпатті було випробувано 26 надглибоких свердловин. У трьох із них одержано притік нафти 200-300 т на добу.

На Прикарпатті було побудовано ряд нових підприємств нафтогазової промисловості. Відкриття високопродуктивних і значних за запасами вуглеводнів Долинського і Північнодолинського родовищ та їх інтенсивне розбурювання із середини 1950-х років висунули Долинський нафтопромисловий район на перше місце в Україні за обсягами видобутку нафти і супутнього газу. Вже у 1956 р. видобуток нафти і тут становив 51,1% загального обсягу на Прикарпатті, газу – 48%.

Видобуток нафти різко збільшився від 165,5 тис. т у 1955 р. до 1015,5 тис. т у 1959 р. У подальшому темпи нарощування видобутку нафти становили в середньому 300 тис. т/рік до 1962 р, коли було видобуто 1992 тис. т і досягнуто рівня 1909 р. загалом у Східному регіоні Прикарпаття. На цьому рівні видобуток нафти утримувався до 1967 р., після чого знизився до 1,8 млн. т у 1972 р.

Незважаючи на введення в розробку Струтинського, Спаського та інших малих за запасами родовищ, видобуток нафти в районі має тенденцію до постійного плавного падіння. В 1980 р. він дорівнював 1,1 млн. т, протягом 1980-1984 рр. падіння видобутку становило в середньому 100 тис. т/рік, після чого темпи зниження, в основному, не перевищували 50 тис. т, у 1989 р. видобуток дорівнював 525 тис. т нафти.

Унаслідок того що основні родовища вступили на завершальну стадію розробки, відбори нафти в районі постійно знижуються – до 414,1 тис. т у 1991 р., 313,3 тис. т у 1998 р.

Видобуток супутнього газу в Долинському районі має аналогічну картину. До 1955 р. ця величина становила 10 – 20 млн. м³/рік. Починаючи з 1956 р. відбори газу різко збільшилися від 97 млн. до 335,3 млн. м³ у 1958 р. Застосування режиму розчиненого газу зумовило високі газові фактори багатьох експлуатаційних свердловин Долинського родовища, видобуток нафтового газу різко збільшився і в 1962 – 1968 рр. становив 950 – 1200 млн. м³ у подальшому відбори газу поступово знижувалися. Максимального видобутку було досягнуто у 1962 – 1963рр. – 1021 і 1205 млн. м³ відповідно. У 1964 – 1969 рр. видобуток супутнього газу коливався в межах 910 – 995 млн. м³/рік, а в 1970 р. знизився до 794,8 млн. м³ з тенденцією постійного падіння нафти.

Пошук нових нафтових родовищ, інтенсифікація видобутку нафти й надалі залишаються головним у діяльності трудових колективів нафтовиків Прикарпаття.

Література

1. Історія міст і сіл Української РСР в 26 томах. – Івано-Франківська область / Голова редколегії О.О.Чернов. – К: Інститут Історії Академії наук УРСР, 1971. – С. 435.
2. Економічний часопис, № 8. – 1998.
3. Економічний часопис, № 1 – 1999.
4. Музичко І.І. Нафта і газ України, ВАТ «Укрнафта», Київ. – 1997. Вісник НАН України.
5. Шпак О.Г. Нафта та нафтопродукти. К. : Ясон – К. – 2000. – С. 370.
6. Гах Й.М. Нафтовий комплекс Прикарпаття. – Київ «Наукова думка». – 1994.

Рибачук О.М.

студентка магістратури

Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв

ФУНКЦІОНАЛЬНА СУТНІСТЬ І ВЛАСТИВОСТІ ДОКУМЕНТАЦІЇ КАФЕДРИ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Змістовна структура документів кафедри вищого навчального закладу визначається, передусім, профілем її діяльності, спрямованої на створення навчальної, наукової, методичної та, в певній мірі, управлінської документації, яка містить інформацію, розраховану на студентів, науково-педагогічних працівників. У зв'язку з цим важливим питанням є визначення функцій, властивостей та ознак документації кафедри.

В узагальненому вигляді основоположною функцією документації кафедри є інформаційно-освітня, тобто здатність документа задовольняти на якісному і об'ємному рівні потреби кафедри як базового структурного підрозділу вузу, в інформації. Зауважу, що звідси випливає кумулятивна функція кафедрального документа, що передбачає накопичення й упорядкування інформації з метою її зберігання. Стосовно внутрішніх документів кафедри-це підготовка навчальних видань(підручники, навчальні посібники, програмно-методичні видання, навчальні плани, тексти лекцій, конспекти лекцій), а також різновидів навчальних видань(наочний навчальний посібник, довідник, хрестоматія, методичні рекомендації, практикуми).

Виходячи з цього документація кафедри відповідно до жанрової спрямованості документів, їх видів характеризується конкретними та спеціальними функціями, тобто функція того чи іншого документа визначається його відношенням до виду навчального чи суто наукового документа. Це може бути навчальна, навчально-довідкова, навчально-методична, навчально-допоміжна функції. Однак, хоча названі функції вказують на мету, роль та призначення документа кафедри, вона не є однопорядковою, а може виконувати інші функції.

Такий підхід свідчить про те, що конкретні та спеціальні функції документа не є особливістю окремих видів навчальних документів кафедри, тобто кожний

кафедральний документ може бути поліфункціональним. Це вказує на те, що конкретні та спеціальні функції документа кафедри поглинаються більш головними, загальними функціями, такими як інформаційна, соціальна, комунікаційна, культурна, управлінська.

Інформаційна функція, приміром, спрямована на фіксацію інформації, яка є причиною складання кожного документа кафедри. Документ будь-якого виду є джерелом інформації, знань. Він створюється для накопичення, передачі інформації у часі та просторі, багаторазовому звертанні до неї.

Соціальна функція документа кафедри засвідчує те, що продукований документ у науково-навчальному вимірі є соціально значущим об'єктом, його поява зумовлена потребою кафедри як основного структурного підрозділу вузу, він регламентує здійснення трудової освітнянської діяльності колективу кафедри.

Комунікаційна функція вказує на те, що документ не лише інформує, але й інтегрує наукову свідомість у викладацькому, студентському середовищі, оскільки комунікація сприяє подоланню бар'єрів: мовних, часових, семантичних, психологічних, методичних, організаційних. Комунікація є смисловим аспектом науково-навчальної взаємодії, однією з найважливіших характеристик наукової діяльності кафедри, адже за її допомогою передаються адресату споживчої інформації знання. У певному значенні(залежно від контексту вживання) поняття знання та інформація взаємопов'язані, змістовно вони визначають інформаційно-комунікаційний процес. Щодо документної інформації кафедри-це поняття використовується переважно в контексті форми існування і цілеспрямованого руху знань.

Культурна функція документа засвідчує те, що документ є не лише предметом навчально-наукового характеру, але є також предметом матеріальної культури, виступає засобом закріплення знань, ідей, культурно-науково-освітнянської традиції, її закріплення та передачі наступним споживачам. Такий документ у певному значенні є основою дослідження тієї чи іншої проблеми в розвитку, від малодосліджених форм до вищих. Документ, як зазначає професор М. С. Слободяник, слугує для подальшого розвитку діяльності, сприяє розвитку нового знання, а , отже, появи нового документа.

Управлінська, або регулятивна функція кафедрального документа, спрямована на реалізацію заданих норм і розпоряджень, на організаційне забезпечення управління діяльністю колективом кафедри. Це, зокрема, такі зовнішні кафедральні документознавчі матеріали як ухвали Вченої Ради вузу, накази ректора, розпорядження ректора і проректорів, інструктивні листи і загальновузівські положення щодо організації і забезпечення навчального процесу, розпорядження декана(директора інституту) тощо. У такому вимірі документ є інструментом управління, оскільки цією функцією наділений комплекс управлінських документів(розпорядчих, організаційних, кадрових, планових, звітних, довідкових), що спеціально створюються для реалізації завдань управління. Разом з тим, було б не вірно зводити управлінську функцію документа лише до його розпорядчих настанов, оскільки кожний розпорядчий документ, що стосується діяльності кафедри, тісно пов'язаний з його пізнавальною функцією, він також має певну виховну спрямованість, здійснює вплив на споживача інформації, яким є викладач, науковий співробітник, студент. Саме тому мова

розпорядчої документації відзначається особливою точністю формулювань і високою культурою.

Можна виділити також обліково-статистичну функцію кафедральної документації, яка дозволяє визначити кількісно-якісну характеристику навчальної, науково-дослідницької діяльності колективу з метою аналізу і контролю.

З функціонально-сутнісними характеристиками документів корелюються властивості, що визначають відношення документа до тих чи інших складових системи соціальної комунікації. З цієї точки зору документ визначається такими властивостями як знаковість, відображення розумової діяльності людини(діяльнісний характер документа), збереження змісту і матеріальної форми документа при його використанні, доступність у використанні, структурність як вияв тісних зв'язків між елементами документа(матеріальна, інформаційна, знакова(текстуальна складова), що свідчить про цілісність документа. Безперечно, що ці властивості документа не визначені у всій повноті, оскільки роль тієї чи іншої властивості документа різна залежно від його цільового призначення, каналу передачі інформації, її ефективності та кінцевої мети.

З функціями та властивостями документа, які є його сутнісними характеристиками, пов'язані його ознаки, оскільки саме з них вони витікають. Такими ознаками є наявність в документі науково-навчальної інформації, призначеність документа в якості матеріального об'єкта для зберігання, передавання чи використання інформації в просторі і часі, і, нарешті, цінність, достовірність та актуальність. Важливою ознакою документа є також фіксованість інформації, оскільки така ознака не лише тісно пов'язана з властивостями документа, але й самі властивості є наслідком фіксованості інформації. Це означає, що будь-який документ може існувати лише в стані фіксації інформації незалежно від мови, алфавіту, системи знаків, що наносяться будь-якими способами на будь-які носії. Однак сам носій, який використаний для фіксації документної інформації, має граничний термін тривалості, а відтак-збереження інформації. У цьому випадку засобом та умовою довготривалого зберігання інформації є час від часу копіювання(реплікація) документів кафедри, що уможливлює збереження зафіксованої в них інформації. Ознакою документа є також завершеність повідомлення, хоча така вимога в науковій діяльності є досить умовною і відносною, адже інформація, викладена в навчальному, науковому документі, може бути не завершеною, а існувати в якості постановки проблеми.

Як висновок, можна зазначити, що комплексне вивчення специфіки документації кафедри вищого навчального закладу сприятиме її вдосконаленню та ефективності функціонування, уніфікації документознавчої термінології.

Симоненко І.В.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії та історії України

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ПРАКТИЧНА ПІДГОТОВКА ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНИХ КАДРІВ ДЛЯ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Інтенсивний розвиток промисловості України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. вимагав значної кількості кваліфікованих інженерно-технічних кадрів, яких на той час у промисловості відчувалась гостра нестача. Брак власних технічних спеціалістів компенсували іноземці. Нерідко на підприємствах і рудниках управлінські функції здійснювали самі фабриканти, а на інженерні посади призначались техніки. З розвитком важкої промисловості на Півдні України потреба в інженерно-технічних кадрах інтелігенції постійно зростала. Попит на висококваліфікованих спеціалістів сприяв розвитку системи освіти. Вища і середня спеціальна школа стали джерелом відтворення кадрів інженерно-технічної інтелігенції. Низький рівень розвитку спеціальної освіти не давав можливості задовольнити потреби постійно зростаючого виробництва у кваліфікованих спеціалістах.

До заснування спеціальних навчальних закладів в Україні, інженерно-технічні кадри для промисловості готувалися в Москві та Петербурзі. Підготовку кадрів інженерно-технічної інтелігенції здійснювали вищі технічні навчальні заклади, зокрема такі інститути: Гірничий і Технологічний у Петербурзі, Московське вище технічне училище та ін. В навчальних закладах приділялась значна увага практичній підготовці студентів.

При виникненні найстаріших вищих технічних навчальних закладів (ВТНЗ), коли вони були ще середніми навчальними закладами і готували майстрів, ці навчальні заклади були обладнані багатими на ті часи майстернями. З перетворенням цих навчальних закладів у вищі застаріле обладнання було замінено новим. Майстерні перетворювались в добре обладнані механічні та хімічні лабораторії. Було відкрито ряд нових лабораторій.

Розвиток машинної промисловості у другій половині ХІХ ст. ставив нові вимоги до системи підготовки кадрів. Це змушувало передових діячів професійної освіти шукати шляхів вирішення проблеми більш раціональної організації виробничого навчання. У 1868 р. група викладачів Московського вищого технічного училища під керівництвом інженера Д.К.Советкіна запропонувала спрямувати навчання не на виготовлення виробів, а на засвоєння прийомів та операцій, з яких складається той чи інший виробничий процес.

Упровадження операційної системи стало визначною подією в історії професійно-технічної освіти. Вона означала перехід у виробничому навчанні від кустарно-ремісничої методики до методики індустріальної. Операційна система Д.К. Советкіна справила значний вплив на розвиток професійно-технічної освіти в усіх цивілізованих країнах світу [1, с. 190].

На рубежі XIX-XX ст. в Російській імперії, у тому числі й на Україні, з'являються нові центри з підготовки інженерно-технічних кадрів – Харківський технологічний (1885 р.) і Київський політехнічний інститути (1898 р.), Політехнічний інститут у Петербурзі (1902 р.), Вище гірниче училище у Катеринославі (1899 р.) та ін.

У відкритих ВТНЗ було добре поставлене викладання: поряд з лекціями, на високому рівні проводилися семінарські, лабораторні і практичні заняття. При інститутах існували учбово-допоміжні підрозділи – лабораторії, майстерні, кабінети, музеї, бібліотеки. У цих підрозділах майбутні інженери підвищували рівень своєї практичної підготовки, працювали на станках, користувалися різними приладами, інструментами.

Наприклад, в Київському політехнічному інституті на практичні та лабораторні заняття було відведено майже половину всіх навчальних годин. Для підвищення рівня практичної підготовки майбутніх інженерів, для того, щоб студенти вміли самостійно працювати на станках, користуватися різними приборами, інструментами, в інституті проводили заняття в механічних майстернях.

Д.І. Менделєєв, який побував в інституті у 1903 р., у доповідній записці міністру фінансів написав: «Я бачив більшість кращих лабораторій Західної Європи, не кажучи вже про російські лабораторії вищих навчальних закладів, і вважаю, що лабораторії, кабінети і майстерні Київського політехнікуму вирізняються з поміж усього мною баченого не лише сучасністю і багатством обладнання, а й різноманітними вдосконаленнями пристосувань, призначених для студентських занять, що особливо заслуговує на увагу» [2, с. 159].

Проте в деяких навчальних закладах через брак фінансування рівень матеріальної забезпеченості учбово-допоміжних підрозділів був невисоким. Це негативно впливало на якість підготовки спеціалістів.

Для кращої практичної підготовки студенти ВТНЗ здійснювали екскурсії та проходили практику на рудниках, шахтах, заводах і фабриках, залізницях. Вони набували досвіду, знайомились з ходом виробництва, готувались до майбутньої виробничої діяльності.

Під час літніх канікул або осінню студенти Харківського технологічного інституту направлялись для проходження практики на залізниці: Балтійську, Псково-Ризьку, Катерининську, Забайкальську, Миколаєвську, Пермську. Майбутні інженери проходили практику на таких заводах: Олександрівському, Дніпровському, Дружківському, Краматорському, Юзівському та ін. Обов'язково після закінчення практики студенти мали здати звіти по практиці [3, с. 45-46].

В Катеринославському вищому гірничому училищі особлива увага зверталась на проведення учбових і виробничих практик, екскурсій на рудники і заводи. Практиками та екскурсіями керували професори. Літні практичні заняття на рудниках і заводах проводились у достатньо великому обсязі. Студенти, ще навчаючись в училищі, набували завдяки літнім практикам добрі навички роботи на рудниках і заводах. На практиці майбутні інженери мали змогу ознайомитись з організацією роботи підприємств. Екскурсії і практики проводились в Донецькому, Криворізькому і Нікопольському басейнах. Студенти гірничого відділення проходили практику на рудниках Катеринославського

гірничопромислового товариства, Російсько-Донецького товариства, Товариства Південно-Російської кам'яновугільної промисловості та ін. Студенти заводського відділення відвідали такі заводи: Петровський Російсько-Бельгійського металургійного товариства, Сулинський Новоросійського товариства, Юр'ївський Донецько-Юр'ївського металургійного товариства та ін. [4, с. 5].

Окрім вищих технічних навчальних закладів кадри інженерно-технічних працівників випускалися середніми спеціальними навчальними закладами (це були кадри середньої кваліфікації). В Україні до 1900 р. не було середніх технічних навчальних закладів, які готували спеціалістів для промисловості. Найстаріші в Україні технічні навчальні заклади – Лисичанська штейгерська школа (1872 р.) і Горлівське гірниче училище С.С.Полякова (1876 р.) відносились до нижчих технічних навчальних закладів, хоча і давали своїм вихованцям достатню підготовку для виконання на виробництві обов'язків середнього технічного персоналу.

В Лисичанській штейгерській школі щоденно, окрім теоретичних, проводились і практичні заняття в теслярській, кузні або в шкільній навчальній штольні. У період літніх канікул (червень – вересень) учні 2-4-х класів проходили практику на казенних і приватних шахтах, зокрема, на добре обладнаній шахті «Дагмара» [5, с. 189].

В Горлівському гірничому училищі ім.С.С.Полякова під час літніх канікул учні працювали на шахтах, улаштовуючись туди самостійно.

На початку ХХ ст. в Україні відкрили такі середні технічні навчальні заклади: семикласне механіко-технічне училище в Олександрівську, нормальне чотирьохкласне механіко-технічне училище в Миколаєві та ін. Напередодні 1917 р. в Україні діяло 18 середніх технічних навчальних закладів, які щорічно випускали 300-350 спеціалістів.

Таким чином, випускники технічних навчальних закладів були висококваліфікованими спеціалістами, які, окрім теоретичних знань, мали добру практичну підготовку. Знання цих інженерів і техніків знайшли своє застосування в промисловості України.

Література

1. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (Х – поч. ХХ ст.): Нариси / [ред. кол. Ярмаченко М.Д. та ін.]. – К.: Рад. шк., 1991. – 381 с.
2. Менделеев Д.И. Сочинения: в 25 т. / Д.И.Менделеев. – Л.-М.: АН СССР, 1952. – Т.23: Народное просвещение и высшее образование. – 1952. – 387 с.
3. Отчет Харьковского технологического института за 1904 г. // Известия Харьковского технологического института. – 1906. – С.45-46.
4. Отчет о состоянии и действиях Екатеринославского высшего горного училища за 1904 г. // Известия Екатеринославского высшего горного училища. – 1905. – Вып.1. – С. 5.
5. История технического развития угольной промышленности Донбасса в 2 т. / [гл. ред. Щербань А.Н.; отв. ред. Шухардин С.В.]. – К.: Наукова думка, 1969. – Т. 1. – 1969. – 654 с.

Циганенко Л.Ф.

*доктор історичних наук, професор,
декан факультету української філології та історії
Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

РОЛЬ ДВОРЯНСТВА В РОЗВИТКУ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В БЕССАРАБІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Питання жіночої освіти в Російській імперії ХІХ – початку ХХ ст. вирішувалися непросто, і в цьому відношенні жінкам дворянського походження пощастило більше, ніж їх товаришкам з інших верств. Загальнодержавним переконанням була впевненість, що освіта потрібна лише дворянкам, а відтак в державі створювалися закриті станові жіночі освітньо-виховні заклади у вигляді інститутів шляхетних дівчат, повний курс навчання в яких тривав 12 років (з 6 до 18 років) [1, с. 458-462]. Навчальна програма передбачала вивчення Закону Божого, іноземних мов, російської мови, арифметики, географії, історії, а в старших класах фізики, архітектури, геральдики. «Навчання вищим наукам не входить в план виховання дворянок: воно надається чоловічій статі. ... Необхідно щоб розум їх був достатньо освіченим для виконання з часом ... їх природних обов'язків. ... Ніщо настільки не небезпечно для молодих дівчат, як різнобічне виховання», – вказувалося в Статуті шляхетних дівчат (м. Одеса) [2, с. 17]. А відтак, багато уваги в закладах цього типу приділялося господарчій та естетичній підготовці шляхетних дівчат, яких навчали веденню домашнього господарства, рукоділлю, танцям, співам, грі на фортепіано тощо.

Перші жіночі навчальні заклади були відкриті в Москві та Санкт-Петербурзі. На Півдні України 1828 р. в Одесі було відкрито інститут шляхетних дівчат. В цілому, за рівнем організації закладів жіночої освіти, Одеса займала третє місце після Петербурга та Москви. Окрім Інституту шляхетних дівчат імператора Миколи І, тут діяло ще 16 жіночих гімназій, з яких лише 2 були громадськими, решта – приватні. Серед приватних освітніх жіночих закладів Одеси ми можемо назвати жіночі гімназії О. Піллер, фон-Гирш-Брамм, О. Малько та інші. Одним із старіших середніх освітніх закладів Херсона була І-а Маріїнсько-Олександрівська жіноча гімназія. Її засновницями стали дворянки – сестри Гозадінови [3, с. 3-4], які на власні кошти купили в місті відповідний будинок та 21 травня 1855 р. з дозволу міністра народної освіти шляхетний пансіон прийняв перших сорок вихованок – дівчат дворянського походження.

Фінансове становище жіночих освітніх закладів підтримувалося за рахунок різних надходжень: плати за навчання, міських та державних видатків. Не останню роль в цьому питанні відігравали пожертвування, які надходили в двоякому вигляді: або від приватних меценатів, або від збору з концертів, спектаклів, дитячих вечорів тощо. Як приклад можна навести пожертвування, що були зроблені попечителькою Херсонської жіночої гімназії Олександрєю Карнович в 1868-1879 рр. в сумі 1 491 руб. На ниві благодійної допомоги жіночим закладам освіти на Півдні України відзначилися також Тетяна Старинкевич, Ганна Абаза, Ганна Ерделі.

Розвивалася, хоча й повільно, справа організації жіночої освіти в Бессарабській губернії. В 1864 р. за допомогою знайомих і родичів дворянка Любов Олександрівна Белюгова відкриває приватну гімназію для дівчат усіх станів та віросповідань. До числа обов'язкових предметів входили російська мова, історія, географія, арифметика, фізика, німецька мова, рукоділля. Гімназія складалася з підготовчого та двох перших класів, де навчалося усього 15 дівчат, причому 9 з них не платили за навчання. Заробітна платня вчительок була мінімальною – 25 коп. сріблом. Але господиня гімназії вірила в успіх. Щорічно зростаючи, гімназія Белюгової стала рентабельною лише на п'ятий рік. 19 дівчат з понад ста учениць навчалися тут безкоштовно. Фінансування гімназії відбувалося з двох джерел: щорічний внесок в 1 500 руб. з 10% капіталу бессарабського дворянства та особисті внески дворянки Белюгової. З 1870 р. бюджет гімназії завдяки фінансовій підтримці з боку місцевого дворянства зріс до 4 400 руб. Незадовго до смерті Любов Олександрівна передала навчальний заклад під юрисдикцію Бессарабського земства. Пізніше педагогічна рада гімназії заснувала стипендію імені Любові Белюгової. Всім своїм життям Л.О. Белюгова, за її ж словами, намагалася «... показати юним провінціалкам, ким в суспільстві може бути жінка!» [4, с. 197]. З архівних даних відомо, що в 1878 р. в регіоні діяло 4 жіночих середніх навчальних заклади, в яких навчалося 920 дівчат переважно дворянського походження.

З ім'ям місцевої аристократки пов'язана й поява в Бессарабській губернії не лише першого змішаного навчального закладу, а й першого дитячого садочка. Баронеса Юлія фон-Гейкінг народилась в 1858 р. Після закінчення Смольного інституту шляхетних дівчат повернулася до Кишинева. В 1892 р. в центрі міста баронеса фон Гейкінг відкрила під патронатом великої княгині Ксенії Олександрівни (рідної сестри імператора Миколи II) приватне змішане училище з дитячим садочком. Училище готувало хлопців та дівчат до вступу до гімназій, військових корпусів, жіночих інститутів тощо. До садочка брали малят з 4,5 років. Юлія Петрівна не обмежувала свою діяльність лише обов'язками засновниці та директриси закладу. Як звичайна вчителька вона вела уроки з чистописання, французької та німецької мов. Пізніше цей заклад було реорганізовано в Кишинівську жіночу прогімназію.

На початку ХХ ст. кількість жіночих навчальних закладів у Бессарабській губернії значно збільшилася. Жіночі гімназії діяли в Кишиневі, Акермані, Ізмаїлі, Оргеєві, Сороках; прогімназії відповідно в Акермані, Бендерах, Болграді, Оргеєві. Досить значною була кількість приватних жіночих навчальних закладів. Лише в Кишиневі діяло 8 таких закладів: Л. Белюгової, Ю. Гейкінг, А. Гольденберг, княгині Дадіані, С. Наговської, З. Ремізової, С. Скаморовського, М. Фідлер. В повітових містах губернії – приватні прогімназія, гімназія М. Геншке, О.Форі в Бельцях; гімназія Бойко в Бендерах.

Один з документів з фондів Національного архіву Республіки Молдова дозволяє нам проілюструвати сам процес відкриття жіночих закладів в регіоні. З 1884 по 1894 рр. в Бельцях (повітове місто Бессарабської губернії) існувало приватне жіноче 4-х класне училище II-го розряду, яке утримувала пані Негруш. Однак мала кількість учениць та брак коштів призвели до його закриття. Тоді з ініціативи інспектора народних училищ 3-го району Бессарабської губернії

колезького асесора Івана Антоновича Марандича педагогічний колектив узявся за відкриття в місті жіночої гімназії. Після вирішення та погодження всіх формальних питань, 5 вересня 1894 р. було відкрито Бельцьку жіночу гімназію, директоркою якої стала Августина Чуднохівська – вчителька французької та німецької мов цього ж закладу. Перші кілька років вчителі працювали без оплати, лише на ентузіазмі, не вистачало коштів на господарчі потреби, відчувався брак підручників та наочних матеріалів. Однак незважаючи на всі труднощі, завдяки наполегливості місцевої дворянської спільноти, жіноча гімназія існувала, поступово збільшуючи кількість учениць і класів. Серед благодійників закладу значилися бессарабські дворяни І.Є. Катаржи, А.Є. Крупенська, Г.Н. Титинева, М.М. Катаказі, І.К. Скорделі та інші.

Не залишалися поза увагою дворян Бессарабії і народні освітні заклади, в яких мали змогу навчатися як хлопці, так і дівчатка. З метою підтримки та популяризації благодійницької діяльності в єпархіях, Святійший Синод 13 травня 1870 р. видав розпорядження щодо благословення осіб, що пожертвували на користь церковнопарафіяльних шкіл певну суму. Серед інших ми зустрічаємо прізвища дворян: Є. Стоянова, Г. Катаказі, дворянок О. Кассо, К. Кочу, С. Руссо та інших. [5, с. 117]. «Кишинівські єпархіальні відомості» неодноразово згадували на своїх сторінках князя Стурдзу, який пожертвував на потреби Кишинівського єпархіального жіночого училища 300 руб. І цей перелік ми можемо продовжувати ще довго.

Таким чином, благодійна діяльність дворянства Бессарабської губернії в галузі жіночої освіти в другій половині XIX – на початку XX ст. була націлена на збереження панівних позицій вищого стану та вдосконалення системи освіти дворянської молоді. Цю проблему дворянське суспільство намагалося вирішити шляхом залучення як приватних капіталів, так і державних субсидій. Разом з тим, дворянство реально оцінювало потреби держави в освічених людях, що сприяло зростанню уваги з його боку до освітніх закладів іншого типу – церковнопарафіяльних училищ, шкіл грамоти, училищ. Аристократи Бессарабської губернії не лише фінансово підтримували рівень розвитку жіночої освіти в регіоні, а й самі безпосередньо були учасниками цього процесу, доволі часто виступаючи в ролі керівників закладів, вчителів та викладачів. Почесними попечителями всіх жіночих освітніх закладів у регіоні був губернатор, який контролював питання матеріального утримання та перспектив розвитку закладу.

Література

1. Правила для избрания воспитанниц в Одесский институт благородных девиц от городов Бессарабской области// ПЗЗРІ. Зібрання II. – Т. V (1830). – № 4167. – 04.12.1830. – С. 458-462.
2. Скальковский А.А. Материалы для истории образования в Одессе / Аполлон Александрович Скальковский. – [Одесса : б.и.]. – [1859]. – 23 с. – Отд. оттиск из «Южного сборника». – 1859. – № 4.
3. Преображенский А. Историческая записка Херсонской Мариинской женской гимназии с 1867 г. по 1 января 1881 г. – Херсон : Типография Л.Горбунова и А. Чулакова, 1882. – 96 с.

4. Тарнакин В. Бессарабские истории / Историко-краеведческие журналистские расследования / Владимир Тарнакин, Татьяна Соловьева. – Кишинев : Pontos, 2011 (F.E.-P. «Tipogr.Central»)). – 300 с.

5. Єрич Т. Становлення жіночої освіти в Бессарабії / Т. Єрич // Методологічні аспекти розвитку історико-правової освіти на сучасному етапі. – Євпаторія, 2013. – С. 115-118.

Шорсткіна О.Ф.

аспірант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО В КОНТЕКСТІ ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНОГО РУХУ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛИСТУВАННЯ М. ДРАГОМАНОВА З ГАЛИЦЬКОЮ МОЛОДДЮ НА ПОЧАТКУ 1870-Х РР.

Традиційно в духовному житті бездержавних націй з літературою були пов'язані основоположні питання національного буття. Починаючи з кінця XVIII сторіччя, українське національне відродження, не будучи винятком з-поміж інших слов'янських, розгорталось за романтичною моделлю, в якій мова, а за нею й словесна творчість як головна етнодиференціююча ознака, перебрала на себе в «тілі» культури системно-організуючу функцію [3, с. 17].

Варто зазначити, що М. Драгоманов, хоч і не був автором художніх творів, багато в чому спричинився до формування літературних орієнтацій письменників-галичан Івана Франка та Михайла Павлика. Беззаперечним був вплив мислителя на кристалізацію поглядів на літературу також трьох інших представників молодого покоління місцевої інтелігенції – науковців і громадських діячів М. Бучинського, Є. Желехівського та В. Навроцького, з якими він листувався впродовж 1870-х рр. [9, с. 71].

Драгоманівська концепція національної літератури була тісно пов'язана з його суспільно-політичними ідеями взагалі та теорією національних рухів зокрема. Спостерігаючи за становленням модерного письменства у провідних країнах Європи, а саме Німеччині та Франції, вчений висловлював переконання, що «повстання нових, чистонародних, демократичних літератур лежить у духові нашого поступового часу», відповідно, українська література «мусить виступати во ім'я демократизму і поступових ідей віку», а також «розвиватися на міцній, реальній основі», йти «знизу вгору». Виходячи з цього, він вважав, що галицькі письменники у своїй творчості повинні керуватися двома підґрунтями – «хлопським» та «новоевропейським» [6, с. 107, 125].

Як зазначають дослідники, погляди мислителя були зумовлені тими змінами, що сталися в духовному житті європейських народів упродовж другої половини XIX століття. Літературна атмосфера окресленої доби характеризувалася занепадом романтизму як провідної в попередні десятиріччя течії у творчості письменників і народженням широкої прозової форми (повісті та роману) з

глибокими соціальними конфліктами та виразною проекцією на існуючу дійсність. В літературі безконкурентно запанував новий напрям – реалізм, пов'язаний з іменами Е. Золя, Ч. Діккенса та ін. Реальні студії суспільного життя, документалізм, наукові екскурси стають основою літературних творів [5, с. 217]. Цілком очевидно, що українське письменство не могло залишатися осторонь цих процесів; найкращі перспективи його розвитку М. Драгоманов вбачав у слідуванні в руслі сучасних тенденцій, «духу епохи».

Тому системі літературних поглядів ученого притаманні увага до соціальних проблем, підхід до аналізу художніх творів як до дзеркала життя суспільства. Він послідовно добивався того, щоб принципи реалізму, або «натуральної школи», були сприйняті письменством Галичини й стали там домінуючими. Наприкінці 1872 р. М. Драгоманов писав Володимирі Навроцькому (1847–1882) – економісту, статистику та публіцисту, співорганізатору студентських громад у Галичині – про неможливість боротьби «за народню літературу, за літературу широку на народній підставі», якщо народовці у другій половині XIX століття друкують «нікому не потрібні переливки з пустого в порожнє» [6, с. 102]. Письменницька справа, за логікою мислителя, неодмінно повинна була мати спільні з науковою діяльністю ознаки, а саме глибоке осмислення обсервованих проблем, детальне ознайомлення з їх контекстом тощо [1, с. 11].

Галичани цілком резонно намагалися звернути увагу М. Драгоманова на ті складні обставини, за яких відбувався літературний розвиток регіону, на той факт, що галицьке модерне письменство перебуває на етапі свого становлення. У січні 1873 р. В. Навроцький писав до М. Драгоманова: «Літературі нашій белетристичній справді не достає живих предметів, але це фаза переходова, яка буває у кожній літературі, хоч би й у німецькій... Так як жодна література, що тільки народившись, навіть народів політично самостійних, а не то приголомшених цензурою, не стала зараз у своїм зеніті, так і літературі нашій даймо трохи часу подуріти». Цей же діяч вказував на об'єктивні перешкоди на шляху до появи належного рівня критичних оглядів у «стисненій матеріальним убожеством літературі». У візії ж М. Драгоманова літературна критика належала до «елементарних речей», без яких не може обійтися жодне письменство [2, с. 252–253, 257].

Аналогічні за змістом думки з приводу непростой ситуації в літературному житті Галичини висловив лексикограф і фольклорист, активний член «Просвіти» Євген Желехівський (1844–1885) в листі до М. Драгоманова від 11 лютого 1873 р.: «Мертвеччину й одсталість в нашій українській сучасній літературі добачаєте і причини тому подаєте Ви дійсні. Є то, відай, переходова доба в розвою слабого, а ще гнобленого то ляхами, то москалями організму» [4, арк. 168].

Заслуговує на увагу також літературна дискусія, що розгорнулася у 1871–1872 рр. між М. Драгомановим та Мелітоном Бучинським (1847–1903) – фольклористом, етнографом, громадсько-освітнім діячем, згодом станіславівським адвокатом – і стосувалася оцінки тих чи інших відомих письменників, значення їх творів. Один із таких прикладів – це полеміка навколо постаті Миколи Гоголя. М. Драгоманов закликав молодих галичан цінувати спадщину останнього, адже М. Гоголь «показав себе як великий живописець люду й минулого України, а ще важніше, що він усюди zostався українцем по духу» [7, с. 42]. М. Бучинський же

дотримувався інших поглядів. Головним критерієм для нього виступало те, що М. Гоголь писав російською мовою, «мовою колонізаторів», тому він називав цього письменника «чужим добром», «втраченим» для української словесності, оскільки саме мова є ознакою приналежності літератури, так само, як і народів. «Гоголя маю на перший взір, – писав М. Бучинський, – одним із тих гермафродитів національних, що, без мислі зібравши в собі талант народний, без мислі перебрали його та продали до чужого табору» [7, с. 144, 126].

Характерно, що ту ж позицію захищав Є. Желехівський. Він запитував М. Драгоманова: «Який маємо ми, русини, *безпосередній* пожиток для нашої *літератури* [виділення Є. Желехівського. – *О. III.*] з писань [М.] Гоголя, з більшої половини [творчої спадщини] [Є.] Гребінки і других таких? Сумну згадку нашого вікового яничарства! Скорше вже погодитися можна з російським писанням [М.] Костомарова як спеціаліста-історика. [В інших] потішитися можна хіба тим, що причинилися для [розвитку] нашої етнографії...» [4, арк. 167 зв.–168].

Між учасниками листування виникали неузгодження й щодо інших питань літературного життя. Так, Є. Желехівський, ознайомившись із працею М. Драгоманова «Література російська, великоруська, українська і галицька» (1873 р.), зауважив, що не може збагнути здійсненого в ній поділу письменства, хоча тут-таки застеріг автора про свою недостатню обізнаність у творчості російських літераторів [4, арк. 167 зв.].

Отже, М. Драгоманов, вважаючи літературний процес у функціональному сенсі сконденсованим вираженням найважливіших інтелектуальних і ментальних ідей своєї доби, сприймав письменство крізь призму соціопрагматичних характеристик [1, с. 9]. Учений виступав прихильником застосування літературних здібностей насамперед в інтересах суспільної справи. Красному письменству відводилася не властива власне художній літературі роль замітника вільної преси та повноцінної національної школи. Письменник мав одночасно виступати і громадським лідером, організатором, виразником передових ідей [8, с. 236].

Викладений матеріал свідчить про те, що інтелектуали краю не приймали беззастережно ідеї М. Драгоманова, а відстоювали власне бачення багатьох проблем. Проте, незважаючи на дискусійні моменти, інтелігенція Галичини в цілому підтримувала прагнення М. Драгоманова. Є. Желехівський, зокрема, так висловив свій погляд: «Література жива має бути вірним відбиттям смаку, тенденцій, привичок, світогляду сучасних людей» [4, арк. 168 зв.].

Література

1. Голобородько Я. Інтелектуальні портали Михайла Драгоманова / Ярослав Голобородько // Слово і час. – 2011. – № 9. – С. 3–15.
2. З листування М. Драгоманова з В. Навроцьким // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1923. – Кн. 3. – С. 349–259.
3. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / Оксана Забужко. – Київ: Факт, 2009. – 156 с.
4. Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України, Відділ рукописних фондів і текстології. – Ф. 3 (Франко І.Я.). – Спр. 4230. – 196 арк.

5. Костюк Г. Михайло Драгоманів і українська літературна критика // Літературно-мистецькі перехрестя (паралелі) / Григорій Костюк. – Вашингтон – Київ: [Б. в.], 2002. – С. 215–220.

6. Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким (З початків соціалістичного руху в Галичині) // За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1927. – Кн. 1. – С. 83–153.

7. Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським (1871–1877). – Львів: Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1910 (Збірник філологічної секції НТШ; Т. XIII). – 353 с.

8. Круглашов А. Драма інтелектуала: Політичні ідеї Михайла Драгоманова / Анатолій Круглашов. – Чернівці: Прут, 2001. – 487 с.

9. Куца О. Михайло Драгоманов і розвиток української літератури у другій половині XIX століття / Ольга Куца. – Тернопіль: Підручники й посібники, 1995. – 224 с.

Шпак Д.О.

*кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРІОДИЗАЦІЮ ТА НАПРЯМИ ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (ІІ ПОЛ. 1950-Х – 1980-ТІ РР. XX СТ.)

На думку Б. Захарова [1, с. 28-57] та Л. Ведмідь [2, с. 51-52], опозиційний рух складається з кількох напрямків: національно-орієнтованого, релігійного, політичного, руху етнічних меншин, руху за соціально-економічні права. Національно-орієнтований рух у свою чергу можна поділити на самостійницький та національно-культурницький, правозахисний. Самостійницька течія українського опозиційного руху представлена національно-визвольним рухом підпільних груп та організацій, національно-культурницька – рухом шестидесятників, а правозахисна – Українською Гельсінською групою. В історії українського національно-орієнтованого руху простежуються два етапи розвитку. Якщо на першому етапі (друга половина 1950-х – середина 1960-х рр.) протести здебільшого носили анонімний характер, здійснювались у вигляді розповсюдження листівок, національної символіки, то на другому (з середини 1960-х – 1970-ті рр.) – надзвичайно важливим у діяльності руху опору стало вироблення легальних форм боротьби [3, с. 193].

Б. Захаров виділяє в українському національному русі дві течії: політичну та культурницьку, які згодом сприяли появі єдиного дисидентського руху – правозахисного. Перша виникла на засадах ОУН-УПА і була поширена переважно на території Західної України. Їй був притаманний підпільний характер методів боротьби. Інша – рух за національні та культурні права українського народу – набув поширення на всій території України, і мав прояви на Півдні України. Культурницький рух, або так званий рух «шестидесятників», пройшов еволюцію

від творчого інакомислення до дисидентства. На кінець 1970-х рр. в українському опозиційному русі виникла тенденція до поєднання з національним рухом та на його платформі усіх інших рухів.

Важливим питанням є проблема хронології опозиційного руху на території України. Панівних точок зору є дві – перша доводить, що поява опозиційного руху пов'язана з епохою деєталінізації і починається з середини 50-х або початку 60-х рр. XX ст. Її підтримують більшість сучасних українських і зарубіжних дослідників. Друга базується на тому, що опозиція радянській владі існувала з її появи на території України і хронологічно відповідає початку 20-х рр. XX ст. Р. Медведєв писав, що «безліч надзвичайно опозиційних течій існували, наприклад, у 20-ті рр. XX ст.: і «ліва», і «права» середпартійні опозиції були лише однією з форм подібних течій, хоча саме про ці опозиції є найбільше літератури. Чимало опозиційних течій існувало і в першій половині 30-х рр. XX ст., хоча в цей період вони виникали як конспіративні. Та й сталінський терор не стільки знищував дисидентів, скільки породжував їх, хоча він і був спрямований в 1936-1952 рр., головним чином, проти цілком лояльних членів партії і громадян радянської держави. Різні форми як «правої», так і «лівої» опозиції існували в усі роки хрущовського «великого десятиріччя». У одних людей і груп викликали злобу і ненависть ті заходи щодо деєталінізації, які проводив М. Хрущов, у інших викликали протест такі, наприклад, події, як польські та угорські, або непослідовність та обмеженість викриття сталінських злочинів» [4, с. 239].

Ю. Лукін вказує, що «в будь-якому суспільстві є не лише ті, що схвалюють офіційну політику, індиферентні, конформісти, але і не згодні, інакомислячі, які виступають проти пануючої релігії, ідеології, існуючої політичної системи, способу життя. Прикладів тому в історії дуже багато. Протестантизм, різні реформаційні течії в історії християнства, розкол в російській православній церкві в XVII ст., антифеодальні виступи, геліоцентризм Коперника, Бруно, Галілея. Це протести робітників, страйки, мітинги, антивоєнні, екологічні та інші акції в XX ст.» [5, с. 3]. Точка зору Ю. Лукіна відповідає першому значенню слова «дисидент» і тому має право на існування.

Ю. Литвин, у свою чергу вважає, що дисидентство «існувало й існує в кожній країні, але, на відміну від демократичних країн, у тоталітарних воно існує поза законом, тобто не має ні фактичного, ні юридичного права на існування та суспільне самовизнання» [6, с. 364]. На думку О. Бажана важливою є спроба Ю. Литвина з'ясувати витоки українського дисидентства, які беруть свої першопочатки з української козацької держави, самовідданої боротьби народу проти соціального, національного та релігійного поневолення, знаходять органічне продовження в творчості Т. Шевченка, в державотворчих традиціях української національно-демократичної революції 1917-1920 рр.

Стосовно України, можна сказати, що на її території не припинялася боротьба проти існуючого ладу. Вона носила активний і пасивний характер у різні часи існування тоталітарної системи. Одним із її проявів був опозиційний рух другої половини 50-х – середини 80-х рр. XX ст. Сприяли поширенню опозиційних настроїв серед населення утиски в суспільному та духовному житті, бездержавний статус Української РСР, а також поступове згортання процесу деєталінізації. Серед зовнішніх чинників О. Бажан називає світовий процес деколонізації, який

припадає на 1950-1960-ті рр., антикомуністичні виступи та розкол в країнах так званого «соціалістичного табору»: Чехословаччині, Польщі, НДР, Угорщині, а також активізацію правозахисного руху, чому сприяло прийняття Загальної Декларації прав людини 1948 р. Український опозиційний рух не був однорідним. «Хтось прийшов до нього, тому що його нудило від несправедливості взагалі у країні. Хтось прийшов, тому що його образили на заводі... Для мене (С. Глузмана – авт.) тим рухом, який призвів до того, що я сів, була психіатрія. Я був закоханий у свою майбутню професію, я тільки починав, і коли дізнався про зловживання з політичною метою, здійснив свій вчинок... Так, це були не тисячі, це були десятки людей, але, проте, це був феномен опору злу, який закінчувався втратою здоров'я і навіть життя» [7].

У сучасних історичних дослідженнях не існує й єдиної періодизації опозиційного руху в Україні. Найбільш універсальною, на наш погляд, є періодизація опублікована в ґрунтовному нарисі Б. Захарова і використана у дисертаційному дослідженні Л. Ведмідь: *перший етап* – зародження дисидентського руху, хронологічно охоплює період середини 1950-х – початку 1960-х рр.; *другий етап* – рух шестдесятників, який тривав із 1950-х до 1972 р.; *третій етап* – гельсінський рух, хронологічно відповідав середині 1976 – початку 1980-х рр.; *четвертий етап* – «затишок перед бурею», що тривав протягом початку 1980-х – 1987 рр.

Ми ж, використовуючи досвід попередників, вважаємо за необхідне подати власний варіант періодизації опозиційного руху на Півдні України, схематично яку б можна було зобразити у вигляді синусоїди:

- перший етап (друга половина 50-х – середина 60-х рр. ХХ ст.) – поява антирадянських настроїв та їх прояви у розмовах, плітках, стихійних виявах невдоволення існуючою системою влади;
- другий етап (друга половина 60-х – кінець 70-х рр. ХХ ст.) – участь представників Півдня України в організованому опозиційному русі шестдесятників, гельсінському русі, русі етнічних меншин та заходах релігійного інакомислення; створення нечисленних місцевих організацій;
- третій етап (з початку – до середини 80-х рр. ХХ ст.) – окремі прояви опозиційного руху.

Стосовно ж напрямів опозиційної боротьби на Півдні Української РСР, то ми виділяємо наступні: *Прояви боротьби за національну ідею; Антирадянський рух; Шестидесятництво і правозахисний рух; Опозиційний рух етнічних меншин; Релігійний нонконформізм.*

Звичайно, було б невірним штучно ізолювати вказані напрямки інакомислення. В практиці опозиційного руху досліджуваного періоду вони нерідко виступали зі спільних позицій, єдиною згуртованою силою.

Таким чином, вивчення опозиційного руху на Півдні УРСР 50-х – 80-х рр. ХХ ст. слід проводити в межах трьох визначених етапів, використовуючи напрацювання вітчизняних і зарубіжних дослідників. Рух опору на Півдні України мав давні історичні корені у вигляді повстанських рухів, активного та пасивного спротиву існуючій тоталітарній владі. В середині 50-х рр. ХХ ст. під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів сформувався новий тип опозиційного руху, який

проявився у вигляді проявів боротьби за українську національну ідею, антирадянського руху, шестидесятництва, правозахисного руху, руху етнічних меншин та релігійного руху.

Література

1. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987 роки) / Борис Захаров. – Харків : Фоліо, 2003. – 154 с.
2. Ведмідь Л. А. Історіографія опозиційного руху в Україні другої половини 50-х – середини 80-х років XX століття) : дис. канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Людмила Анатоліївна Ведмідь. – К., 2005. – 191 с.
3. Бажан О.Г. Опозиційний рух в Україні в умовах системної кризи СРСР / Олег Григорович Бажан // Історія України: Маловідомі імена, події, факти : Зб. статей. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – Випуск 31. – С. 189–199.
4. Медведев Р. А. Личность и эпоха. Политический портрет Л. И. Брежнева / Рой Александрович Медведев. – М. : Новости, 1991. – Кн. 1. – 336 с.
5. Лукин Ю. Ф. Из истории сопротивления тоталитаризма в СССР (20-80-е годы) / Юрий Федорович Лукин. – М. : МГУ, 1992. – 204 с.
6. Литвин Ю. Т. Правозахисний рух на Україні, його засади та перспективи / Юрій Тимофійович Литвин // Українська суспільно-політична думка в 20 ст. Документи і матеріали. – Торонто-Балтимор, 1983. – Т. 3. – С. 364–365.
7. Трофімова Н. Моральна претензія Семена Глузмана / Наталія Трофімова // День. – 2003. – 11 липня.

Артеменко О.В.

*аспірант кафедри глобалістики,
євроінтеграції та управління національною безпекою
Національної академії державного управління при Президентові України*

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК СКЛADOVA ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

Для будь-якої країни її соціально-економічний розвиток базується на збалансованому функціонуванні господарського комплексу, коли гармонічно поєднуються забезпечення зростаючих матеріальних і духовних потреб населення, раціональне та екологічнобезпечне господарювання й високоефективне використання природних ресурсів, підтримуються на належному рівні сприятливі для здоров'я людини природно-екологічні умови життєдіяльності, збереження та відтворення якості довкілля і природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва.

Пріоритетом державної політики розвинутих країнах світу у питанні вирішення еколого-техногенних проблем є дієве законодавство, яке жорстко регламентує захист об'єктів природного середовища, наявність комплексних природоохоронних програм, діяльність впливових політичних партій, громадських організацій, які борються за охорону навколишнього середовища на міжнародному та державних рівнях. Вирішення проблем у цій сфері знаходиться в центрі уваги провідних міжнародних організацій.

В Україні ситуація у сфері безпечного природокористування залишається досить складною, про що свідчать довгострокові тенденції до погіршення екологічних параметрів навколишнього середовища, поширення деструктивних процесів природних об'єктів, що зумовлює значні матеріальні втрати, негативно впливає на продуктивність основних життєзабезпечуючих природних ресурсів та стан здоров'я населення. І хоч в Україні сформовані основи державної політики в еколого-техногенній сфері, зокрема, закладені інституційні основи, створена нормативно-правова база з урахуванням міжнародних стандартів та потреб сьогодення, підписана значна кількість міжнародних угод щодо природоохоронної діяльності, однак загалом екологічно чистою в Україні вважається лише 6 % її території [6].

В Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [3] відмічено, що «антропогенне і техногенне навантаження на навколишнє природне середовище в Україні у кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу».

Загрозами національній безпеці України в екологічній сфері окрім значного антропогенного порушення життєзабезпечуючих систем і техногенної перевантаженості території України, зростання ризиків еколого-техногенного

характеру, на нашу думку, є також нераціональне використання природних ресурсів, що призводить до виснаження та погіршення їх якості.

Спираючись на досвід розвинених країн ми дійшли висновку, що необхідними умовами успішної реалізації державної політики щодо безпечного природокористування на міжнародному, регіональному та державному рівнях є, зокрема, комплексний аналіз критеріїв забезпечення збалансованого природовикористання і відтворення а також моніторинг характеру змін та динаміка процесів в екологічній сфері для своєчасне визначення найбільш вагомих загроз і ризиків. Усе це є важливою передумовою прийняття ефективних управлінських рішень у системі забезпечення як екологічної безпеки, так і національної безпеки в цілому.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4] передбачено створення державної системи моніторингу та проведення спостережень за станом навколишнього середовища, рівнем його забруднення в Україні.

На сьогодні функції і задачі спостережень та інформаційного забезпечення державної системи моніторингу довілля виконують 8 суб'єктів: Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство інфраструктури України, Державна служба з надзвичайних ситуацій України, Державна екологічна інспекція України, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство земельних ресурсів України. Кожний із цих суб'єктів здійснює моніторинг тих складових довілля, які є провідними природними ресурсами (грунти, вода, лісові насадження, мінеральна сировина, тощо).

Однак єдиного підходу до комплексної оцінки стану навколишнього середовища під впливом збільшення антропогенного навантаження на екосистеми в Україні не існує. Слід також відмітити, що у затвердженому КМУ переліку критеріїв економічної та продовольчої безпеки екологічна складова відсутня. Хоч остання, на нашу думку, має враховуватись у вищезгаданих оцінках складових національної безпеки, враховуючи аномальний рівень використання стратегічних природних ресурсів.

Зважаючи на значну складність екологічної ситуації та нагальність вирішення проблем у цій сфері, вкрай необхідно розробити та запровадити практику оцінки рівня екологічної безпеки в системі національної безпеки держави шляхом моніторингу динаміки змін відповідних показників її складових, набір яких пропонується виходячи з наступних міркувань:

1. Атмосферне повітря є життєво важливим компонентом навколишнього середовища, від якості якого у вирішальній мірі залежить здоров'я населення, в першу чергу міст та селищ, де зосереджено до 70 % населення та основна частина шкідливих виробництв країни [6].

2. Україна володіє потужним землересурсним потенціалом. Проте, щороку в Україні відбувається утворення більше однієї тисячі гектарів порушених земель, що втратили свою господарську та екологічну цінність через порушення ґрунтового покриву внаслідок виробничої діяльності людини або дії природних чинників.

3. Водні ресурси України доволі обмежені. Проте їх використання є неефективним та нераціональним, наслідком чого стало масштабне зарегулювання рік, що обумовило техногенні порушення 70-80% руслового стоку та підпір ґрунтових вод і регіональне підтоплення земель. Відбувається значне геохімічне забруднення водозабірних ландшафтів важкими металами, продуктами переробки нафти, залишками мінеральних добрив. Щороку у поверхневій водній об'єкти країни скидаються великі обсяги недостатньо очищених комунально-побутових і промислових стічних вод, що є наслідком значних обсягів таких відходів та неефективності систем очищення води. Забруднення води викликає деградацію річок, водосховищ, озерних систем і погіршення якості води та негативно впливає на здоров'я людей.

4. Здатність до відтворення природних ресурсів (водних, земельних, повітряних, біорізноманіття) значною мірою залежить від лісистості території. Нині загальна площа лісового фонду України складає 10,6 млн. гектарів, лісистість території становить близько 16%, що не відповідає науково обґрунтованим нормативам (22-24%) [1]. Ліси зазнають великої шкоди від інтенсивної їх експлуатації, гинуть від промислових викидів, внаслідок недбалого відведення земель під вирубки, для різноманітного будівництва.

Отже, у підсумку до вищенаведеного, можна стверджувати, що серед екологічних проблем, які генерують загрози у сфері національної безпеки є процеси утворення значних обсягів відходів виробництва та споживання (щороку в Україні утворюється більше 400 млн. т. відходів виробничого та побутового характеру [5]), недостатньо ефективний рівень їх вторинного використання, переробки та утилізації.

І наостанок, безумовним є те, що оцінка природокористування та процесів, що відбуваються в природному середовищі на усіх рівнях є важливою компонентою у формуванні та реалізації державної політики. Втім, на нашу думку, існуюча в Україні система моніторингу докільля не забезпечує проведення систематичних і обґрунтованих оцінок гранично допустимих змін природних екосистем та техногенних навантажень на них і характеру основних джерел загроз екологічній безпеці та потребує кардинального удосконалення, оскільки комплексна оцінка стану екологічної безпеки в аспекті національної безпеки держави в Україні не здійснюється. З цією метою, зважаючи на актуальність та складність проблеми, вважається за доцільне створення робочої групи з залученням провідних співробітників та експертів вищезгаданих державних органів для координації діяльності з питань розробки методологічних засад оцінювання стану національної безпеки та формування засад адекватної загрозам та ризикам державної політики в екологічній сфері.

Література

1. Земельний фонд України станом на 1 січня 2013 року та динаміка його змін в порівнянні з даними на 1 січня 2012 року / Державне агентство земельних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://land.gov.ua/zvitnist/statystyka/104693-zemelnyi-fond-ukrainy-stanom-na-1-sichnia-2013-roku-ta-dynamika-ioho-zmin-v-porivnianni-z-danymy-na-1-sichnia-2012-rokiv.html>

2. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки : Закон України від 21.09.2000 р. № 1989–III [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

3. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 року N 2818-VI [Електронний ресурс]: – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>

4. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 26.06.1991 р. № 1268-XII із змінами, станом на 28.12.2014 р. [Електронний ресурс]: – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

5. Статистична інформація / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

6. Урбанизация и загрязнение воздуха в городах – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldbank.org/depweb/beyond/wrru/wnr_10.pdf

Весельська Л.А.

*кандидат наук з державного управління, доцент кафедри глобалістики,
євроінтеграції та управління національною безпекою
Національної академії державного управління при Президентові України*

БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ, СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Життя людини в усі часи було небезпечним. Від самого народження її підстерігають численні небезпеки існуванню і добробуту: голод, хвороби, хижі тварини, природні стихії, техногенні катастрофи. Але найбільшою небезпекою для людей завжди була і залишається сама людина, якій притаманні заздрість, ненависть, агресивність та інші негативні пристрасті і мотиви поведінки, що породжують війни, вбивства, розкрадання, інші злочини, асоціальні та антигуманні дії. І оскільки люди, як і будь-які інші живі істоти, не залишаються байдужими до існуючих і можливим небезпек, потреба в безпеці насамперед належить до числа базових мотиваційних механізмів людської життєдіяльності.

Щодо еволюційного розвитку людства, то його історичний досвід виявив ряд закономірностей, що характеризують функцію безпеки [1; 2]:

- соціальний прогрес не усуває і не скасовує небезпеки існуванню особи, суспільства, держави;

- зростання могутності людей над природою супроводжується і збільшенням масштабу загроз людству;

- диференціація суспільства і ускладнення його організації розширює і спектр соціальних небезпек;

- соціальні загрози не є незмінними і модифікуються разом з розвитком суспільства;

– системи безпеки є невід’ємним атрибутом складних соціальних систем і організацій;

– недооцінка або ігнорування проблем безпеки на всіх рівнях соціальної організації не тільки обертається тими чи іншими втратами, але, в кінцевому рахунку, неминуче веде до падіння життєздатності (конкурентоспроможності) і навіть загибелі відповідних її елементів (суб’єктів).

Буквально дослівно безпека означає відсутність небезпеки. Подібне уявлення ще називають безпекою у вузькому значенні цього слова. В практичному плані таке значення має досить умовний характер, оскільки в реальному житті ситуації з повною відсутністю загроз зустрічаються доволі рідко.

Більш реалістичним є широке значення безпеки, що впливає з фактичної взаємодії індивідів і соціальних об’єктів з численними обставинами і факторами, що мають на них негативний і деструктивний вплив. Запобігання, ослаблення, нейтралізація цих впливів, що завдають шкоди існуванню, благополуччю, нормальному функціонуванню людей, соціальних об’єктів, а також підтриманню їхньої життєдіяльності на рівні не нижче гранично допустимих значень і дає уявлення про безпеку в більш широкому розумінні.

Розглянемо безпеку як соціальну функцію. Щодо держави, то на відповідні органи безпеки покладається обов’язок у вигляді відповідної функції або повноважень, прав і обов’язків здійснювати спеціальні дії і заходи щодо захисту членів суспільства, їх власності, природних і соціальних об’єктів від різних небезпек.

Т. Гоббс (1588-1679) писав, що «безпека народу – заняття держави». Внаслідок панування у суспільстві ворожнечі та взаємної недовіри людей «немає більш розумного для людини способу убезпечити своє життя, ніж прийняття запобіжних заходів, тобто силою або хитрістю тримати у вузді всіх, кого вона може, до того часу, поки не переконається, що немає іншої сили, досить значною, щоб бути для неї небезпечною» [3, с. 315].

І в сучасних умовах основним суб’єктом забезпечення безпеки є держава, яка здійснює функції у цій галузі через органи законодавчої, виконавчої та судової влади. У системі виконавчої влади нашої країни головним органом, що реалізує функції безпеки, є Служба безпеки України. Разом з тим не можна не дійти висновку щодо недоопрацьованості і недиференційованості сил і засобів забезпечення національної безпеки України, з точки зору розподілу між ними функцій і завдань безпеки.

Теза про «необхідність посилення ролі держави» червоною ниткою проходить через всю Стратегію національної безпеки України, але, по суті, залишається загальною фразою. Якщо взяти такий орган виконавчої влади, як Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, то із усіх, віднесених до його компетенції, питань в прямій постановці немає жодного, присвяченого завданням економічної безпеки країни, не кажучи вже про економічну безпеку бізнесу та особистості громадян!

Відсутність чіткого розподілу сил і засобів за видами національної безпеки, закріплення за ними конкретних функцій і повноважень, персональної відповідальності за забезпечення безпеки в дорученій сфері – основна причина

неефективності «системи забезпечення національної безпеки». Що ж собою являють система безпеки і система забезпечення національної безпеки?

З точки зору заходів протидії загрозам багатьом соціальним об'єктам безпеку демонструє складний, багатокомпонентний склад, що передбачає системну організацію. Щодо українського суспільства, систему безпеки утворюють органи законодавчої, виконавчої та судової влади, державні, громадські та інші організації та об'єднання, громадяни, які беруть участь у забезпеченні безпеки відповідно до закону, а також законодавство, що регламентує відносини у сфері безпеки. А основу системи забезпечення національної безпеки складають органи, сили і засоби забезпечення національної безпеки, здійснюють заходи політичного, правового, організаційного, економічного, військового та іншого характеру, спрямовані на забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави.

У проекті нової Стратегії національної безпеки України, нажаль, відсутні перелік цих органів, сил і засобів. Немає жодної конкретизації цих органів, сил і засобів, а також зв'язку їх функцій із загрозами національній безпеці у соціальній сфері, синхронізації з напрямками і завданнями забезпечення певних видів безпеки. Якщо з військовими погрозами більш менш все ясно, і їх протидії служать Збройні Сили та інші війська, сили і засоби військової організації держави, то щодо інших загроз такої ясності немає. Багато чого треба домислювати, припускати, вгадувати.

Загрози національній безпеці соціального характеру виписані у Стратегії як «Економічна криза, зниження рівня життя населення» [4], зокрема: «низькотехнологічна, олігархічна модель економічного розвитку України, деформована економічна політика, фактично спрямована на привласнення суспільних ресурсів, надмірна залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішнього ринку в сукупності створили передумови для глибокої економічної кризи. Безробіття, бідність, соціальна несправедливість породжують протестні настрої в суспільстві та використовуються зовнішніми і внутрішніми силами для соціально-економічної та політичної дестабілізації в Україні. Збройний конфлікт на території держави, ризики подальшого загострення політичної, економічної та інформаційної війни проти України критично загрожують її економічній безпеці, ускладнюють відновлення економічного зростання та довіри іноземних інвесторів».

Які сили і засоби, наприклад, задіюються державою і суспільством для забезпечення економічної безпеки країни та вітчизняного бізнесу? На наш погляд, будь-яка система будується і функціонує на певній нормативно-правовій основі, що додає їй цілісний характер. Нажаль, доводиться констатувати, що кожен черговий стратегічний документ у галузі національної безпеки все більше зосереджує увагу на насущних проблемах зовнішньополітичної ситуації в державі, залишаючи поза увагою головну цінність будь-якої держави – людину.

Література

1. Зеркалов Д.В. Социальная безопасность и права человека. [Монография] / Д. В. Зеркалов. – К. : Основа, 2013. – 673с.
2. Козер Л. Функции социального конфликта / Л. Козер. – М. : Изд-во «Идея-пресс», 2000. – 52с.

3. Кулачинський М.М. До питання про особливості політичного вчення Томаса Гоббса // Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2001. – Вип. 11. – С. 315.

4. Нова редакція Стратегії національної безпеки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1758/>

Єрмолаєв Д.І.

*аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції
та управління національною безпекою*

Національної академії державного управління при Президентові України

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ВИЩИХ ПОСАДОВИХ ОСІБ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Діяльність спеціальних служб держав, які раніше входили до складу СРСР, значною мірою детермінована їхнім цивілізаційним вибором та системою цінностей, яку вони сповідують. Так, структура, завдання та функції спеціальних служб, закріплені у багатьох пострадянських країнах, які входять в зону безпосереднього впливу Росії мають значну схожість. Зокрема, у Законі Республіки Білорусь «Про державну охорону» від 8 травня 2009 р. зазначаються наступні напрямки діяльності: прогнозування, попередження, виявлення і припинення загроз безпеки охоронюваних осіб та охоронюваних об'єктів; забезпечення безпеки осіб, що охороняються; забезпечення безпеки охоронюваних об'єктів; здійснення в межах своєї компетенції боротьби з тероризмом; попередження, виявлення і припинення злочинів та інших правопорушень на охоронюваних об'єктах, в місцях перебування осіб, які охороняються, в тому числі на трасах проїзду; здійснення координації діяльності державних органів та інших організацій, що беруть участь у забезпеченні безпеки охоронюваних осіб та охоронюваних об'єктів.

Слід звернути увагу на незначний перелік посадових осіб, що підлягають державній охороні (Президент, Прем'єр-міністр, Голова Ради Республіки Національних зборів, Голова Палати представників Національних зборів, Голова Ради республіки, голови іноземних держав, урядів, а також особи, що визначені Президентом) [1].

Значна увага охороні та повноваженням першої особи приділено у Положенні про Службу державної охорони Республіки Казахстан, де п. 15 зазначено, що її місія – забезпечення безпеки Першого Президента Республіки Казахстан – Лідера Нації, інших осіб і об'єктів, що охороняються, а також організація і координація питань забезпечення безпеки осіб, що підлягають охороні [2]. Значна частка цього документу утаємничена.

І майже зовсім закрыта для доступу інформація про Служби безпеки Президента Киргизстану та Узбекистану. Експерти й досі сперечаються кому вони підпорядковані. А в Таджикистані змістовні складові охорони Президента

прописані у спеціальному Законі Республіки Таджикистан від 4 листопада 1995 р. № 204 «Про забезпечення, обслуговування і охорону Президента Республіки Таджикистан», де, комплексно розглядаються питання захисту його життя, здоров'я, свободи, честі і гідності, тривалість робочого часу, забезпечення житлом і державною дачею, транспортом, медичним і пенсійним забезпеченням тощо. Сама охорона президента описана загальними фразами – забезпечення його безпеки здійснюється за допомогою надання особистої охорони, спеціальних засобів зв'язку, транспортного, побутового і медичного обслуговування, підтримання громадського порядку та проведення охоронних та інших спеціальних захисних заходів у місцях його перебування, а також встановленого режиму в будинках, будівлях, спорудах та на прилеглих до них територіях, що знаходяться у віданні Апарату Президента.

На весь період повноважень Президента він і члени його сім'ї обслуговуються спеціально виділеним персоналом з числа співробітників Державного комітету з національної безпеки Республіки Таджикистан [3].

Не менш лаконічним з огляду на особливості охорони глави держави виглядає Закон Туркменістану «Про Президента Туркменістану», де зазначено, що охорона Президента Туркменістану покладається на Службу безпеки Президента Туркменістану, а також, що охороні підлягають дружина (чоловік) Президента Туркменістану та інші спільно проживаючі з Президентом Туркменістану члени родини [4].

Дещо по-іншому побудована система охорони вищих посадових осіб в балтійських республіках, які раніше входили до складу СРСР. Комплексно забезпечується силами поліції охорона перших осіб Естонії. Тривалий час цим займалася Охоронна поліція Естонії – самостійна структура при Міністерстві внутрішніх справ. У 2012 р. внаслідок поліцейської реформи а Департамент охороною поліції перестав існувати. Охорона керівників держави перейшла до Департаменту кримінальної поліції (Keskriminaalpolitsei), підрозділів з безпеки дорожнього руху (Liiklusjärelvalvepolitsei), спецпідрозділу по боротьбі із заворушеннями (Märulipolitsei), спецпідрозділу поліції швидкого реагування (politsei kiirreageerimisgrupp), департамент поліції і прикордонної охорони, Бюро з охорони громадського порядку. Всі ці сили плюс прикомандировані з регіонів традиційно забезпечують безпеку лідерів держави та високих гостей [5].

У складі МВС знаходиться і Департамент охорони керівництва Литовської Республіки. Він складається з двох потужних підрозділів, один з яких забезпечує безпосередню та мобільну охорону перших осіб держави, а другий опікується питаннями підготовки особового складу, електронним захистом інформації, логістикою тощо.

Відтак ми можемо бачити, що країни, які знаходяться у зоні впливу Росії, мають схожі системи охорони вищих посадових осіб. Вони характеризуються непрозорістю та утаємничують дуже багато речей, які не прийнято робити таємницею в розвинутих країнах. На противагу їм балтійські республіки адаптуються до західних моделей, зокрема, покладаючи функції охорони вищих посадових осіб на поліцію. Така система прийнята в таких країнах, як Бельгія, Великобританія, Швеція, Данія та багатьох інших.

Література

1. Закон Республики Беларусь «О государственной охране» от 8 мая 2009 г. № 16-3 – [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.tamby.info/zakon/zakon-16_2009.htm
2. Указ Президента Республики Казахстан от 4 мая 2014 года №814 «Об утверждении Положения о Службе государственной охраны Республики Казахстан – [Електронний ресурс] – Режим доступу – <http://www.nomad.su/?a=3-201405230031>
3. Закон Республики Таджикистан от 4 ноября 1995 года №204 «Об обеспечении, обслуживании и охране Президента Республики Таджикистан» года – [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2182
4. Закон Туркменистана «О Президенте Туркменистана» – [Електронний ресурс] – Режим доступу – <http://www.turkmenbusiness.org/content/zakon-turkmenistana-o-prezidente-turkmenistana>
5. Белтадзе Г. Все президентское Охранное отделение / Гоча Белтадзе // Дилетант – 7 сентября 2014 – [Електронний ресурс] – Режим доступу – <http://diletant.ru/blogs/38595/9036/>

Кіслов Д.В.

кандидат політичних наук, доцент, докторант

Національної академії державного управління при Президентові України

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ДРЕЙФ ТА СОЦІАЛЬНЕ УЩЕМЛЕННЯ ЯК ЧИННИКИ КРИЗОВИХ ЯВИЩ І РЕВОЛЮЦІЙ

Системні кризи та радикальні соціально-політичні зміни, що продовжують лихоманити національні та регіональні соціуми в наш час, відповідають закономірностям та циклічностям, які мають давні історичні аналогії, що у достатній мірі теоретично досліджені в минулому.

У сучасній науці представлені різні концепції та підходи щодо інтерпретації кризових, трансформаційних та революційних подій. Найбільш чіткими та популярними виступають три з них: теорія соціальних конфліктів; функціоналізм та соціально-психологічна школа. Але не одна з них і, навіть, спроби їх синтезу не враховують усього розмаїття причин та приводів, що ведуть до виникнення вищезгаданих жорстких феноменів конфліктної історії людства. Тому при оцінці та аналізі кризових ситуацій сьогодення варто виокремити той набір вже визнаних факторів, що здається найбільш адекватним подіям сучасності.

Видатним соціологом ХХ сторіччя Питиримом Сорокіним майже сто років тому були визначені «ущемлення», що незмінно ведуть до радикальних змін, хоча всі елементи «причинного ланцюга, що прямує в цілому в безкрайність минулого і зникає у безкрайності майбутнього», з'ясувати й визначити як повну сукупність

умов конкретних подій – не можливо. Отже наведемо лише деяку вибірку цих ущемлень, які характерні сучасній дійсності [1, с. 373, 374].

По-перше, це ущемлення потреби у раціональному та необхідних ліках.

По-друге, це ущемлення рефлексу індивідуального самозбереження через незрозумілі репресії, погроми, несанкціоновані вбивства, кроваві війни, теракти тощо.

По-третє, це ущемлення групового самозбереження через загрози життю та безпеці існування членам сім'ї, близьким та друзям, співробітникам і єдиновірцям тощо.

По-четверте, це ущемлення можливості мати чи утримувати необхідні приміщення, одяг, речі побуту, тепло тощо у мінімальних розмірах та вимірах.

По-п'яте, це ущемлення необхідності продовження роду через завищені (не підйомні) мінімальні витрати на утримання дітей, їх забезпечення, навчання тощо.

По-шосте, це ущемлення інстинкту власності через різке зубожіння мас, відсутність реальної власності при наявності дуже великих багатств у інших осіб та швидких темпів їх збагачення.

По-сьоме, це ущемлення інстинктів самовисловлювання, власного достоїнства через образи, недооцінку чи постійне й несправедливе ігнорування їх заслуг, досягнень, здобутків тощо, з одного боку, при штучному показовому (завищеному) оцінюванні менш (достойних) осіб – з іншого боку.

До цих об'єктивних факторів ущемлення значних контингентів населення додаються ще й агресивність окремих категорій та груп, що завжди тяжіють до радикалізму. Саме ці верстви виступають запальною та безкомпромісною силою повстань, революцій тощо. Для них діють дещо інші фактори ущемлення.

По-восьме, це ущемлення рефлексів боротьби та жорсткої конкуренції.

По-дев'яте, це ущемлення креативності за межами сталих норм і традиційної моралі суспільства.

До цього переліку ще додаються прояви негативних інстинктів, пошуку пригод, не правових засобів підвищення адреналіну тощо.

По-десяте, це прояви інстинктів агресії та «дражливості».

По-одинадцять, це кумулятивний прояв тяжіння до пригод і необмежених розваг.

По-дванадцять, це потяг до необмеженої свободи і не правових дій, що різко посилюється безкарністю проявів насилля та його героїзації й міфологізації засобами масової інформації.

Сукупність вище перелічених та інших ущемлень відбувається на фоні цивілізаційних дрейфів країн, де такий дрейф є найбільш кардинальним чи більш жорстким. Будь-яка комбінація суттєвих ущемлень або найбільш сильні з них можуть привести до соціальних заворушень, жорстких протистоянь, революцій та воєн.

Центром цивілізаційного тяжіння є, насамперед, Євроатлантична глобальна цивілізаційна система, яка включає не тільки США, Канаду, ЄС, а і частину населення тих країн світу, що знаходяться під впливом їх розвитку, наприклад, держав, які є членами Співдружності на чолі з Великою Британією або членами франкомовних країн. Іншим штучним об'єктом формування виступає Євразійська цивілізаційна система, яку формує Росія із деяких країн колишнього СРСР

(теперішніх СНД). Це також Азійсько-Тихоокеанська цивілізаційна система, де в лідери висунувся Китай. Це ісламський світ як система, що перебуває у бурхливому розвитку та у боротьбі протиріч між внутрішніми і зовнішніми спрямуваннями та впливами [2, с. 153, 154].

Усі цивілізаційні системи як більш потужні, так і ті, що поки не набрали достатнього потенціалу, але дуже швидко просуваються в цьому напрямку є, одночасно, відкритими та прихованими гравцями світової політико-економічної арени. Такі старі прийоми, як «стримування» та «противаги» відносно конкурентів, наприклад, введення країн у локальні кризи, що відбулись у свій час в Індонезії, Туреччині, Японії, Південній Кореї, Бразилії, Аргентині, Росії та у деяких інших країнах вже не спрацьовують за зразками минулих фінансових схем. Виникнення сучасних кризових явищ переорієнтувалося у зворотному напрямі – на США (які вийшли з успіхом з кризи 2008–2009 роки) та Європу (яка поки що не змогла в цілому подолати всі наслідки цієї кризи). Реальний післякризовий стан різних частин Євroatлантичної цивілізації дозволяє більш успішним нав'язувати іншим своє бачення і свої методи та шляхи розбудови нового світового порядку, у тому числі, темпів і засобів цивілізаційних дрейфів країн перехідних (трансформаційних) систем.

Отже, поєднання наслідків зовнішніх міжцивілізаційних зіткнень та внутрішніх соціально-економічних і політико-психологічних ущемлень може виступати факторами розвитку кризових явищ, руйнування стабільності державних систем на довгий або невизначений період.

Ресурсно-силовий розподіл можливостей основних гравців світової політичної арени обумовлює рівень та напругу боротьби за новий світовий порядок та прискорює цивілізаційний дрейф країн [3, 4]. Але тільки через співробітництво та знаходження, навіть, тимчасових тактично-оперативних компромісів і встановлення загальноновизнаних стратегічних цілей світової спільноти можливо пройти друге десятиріччя XXI сторіччя без більш-менш катастрофічних для нашої країни та всього людства втрат. Розуміння цього вже є – залишилося знайти методологію компромісного порозуміння.

Література

1. Сорокин П. А. Социология революции / П. А. Сорокин ; [сост., автор коммент. В. В. Сапов, автор вступ. ст. А. Н. Медушевский]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 552 с. – (Библиотека отечественной общественной мысли с древнейших времен до начала XX века).
2. Кіслов Д. В. Інформаційні війни : монографія / Д. В. Кіслов. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – 300 с.
3. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство / Збигнев Бжезинский ; [пер. с англ.]. – М. : Междунар. отношения, 2007. – 288 с.
4. Уткин А. И. Новый мировой порядок / А. И. Уткин. – М. : Алгоритм, Эксмо, 2006. – 640 с. – (Серия «Политический бестселлер»).

Коліжак В.В.

*аспірант кафедри глобалістики,
євроінтеграції та управління національною безпекою
Національної академії державного управління при Президентові України*

НАГАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Констатація того очевидного факту, що Воєнна організація держави перебуває у стані глибокої кризи і потребує рішучого втручання з метою його подолання, пролунали ще п'ятнадцять років тому. Така оцінка обумовлювалася її надлишковою структурою і чисельністю, обтяжливостю для економіки держави, необґрунтованими диспропорціями в розвитку силових структур, незадовільним станом озброєння і військової техніки, низькою боєздатністю військових формувань [1].

У прийнятій у 2007 р. Стратегії національної безпеки України в низці зазначених викликів та загроз акцентувалася увага на «невідповідність сектору безпеки України потребам суспільства». Визначальним чинником, який «ставить під загрозу можливість виконання ... завдань оборони держави», виділено «критичний стан озброєння та військової техніки, низький рівень забезпечення та підготовки Збройних Сил України» [2].

Проте, через п'ять років у Стратегічному оборонному бюлетені, введеному в дію Указом Президента України від 29 грудня 2012 р. знов стверджувалося, що Воєнна організація держави в існуючій конфігурації вже не в змозі виконувати в повній мірі завдання у сферах національної безпеки і оборони держави, покладені на неї законодавством України. За таких умов передбачалося реорганізувати Воєнну організацію держави в сектор безпеки і оборони України, законодавчо закріпити, чітко визначити механізм його функціонування в мирний час і у кризових ситуаціях. На думку керівників держави, це дасть змогу більш ефективно та своєчасно здійснювати заходи щодо коригування пріоритетів державної політики у сферах національної безпеки і оборони, оптимально об'єднати військові та невійськові можливості всіх складових системи національної безпеки для запобігання і нейтралізації існуючих та потенційних воєнних загроз, а також підтримувати оборонний потенціал держави на рівні, що гарантує воєнну безпеку України [3].

Про незадовільний стан сектору безпеки і оборони вказували іноземні фахівці. Зокрема, відомий англійський експерт Дж. Шерр ще у 2004 р. відзначав такі його характерні риси:

- радянська спадщина деформувала український безпековий сектор, а пострадянська реальність ще більше поглибила кризу;
- незважаючи на те, що зміцнення громадянського суспільства було оголошено серед 9 пріоритетів національної безпеки, воно не було реалізоване;
- нестача фінансів призвела до «приватизації» державних інструментів примусу кримінальними та бізнес структурами;

– існує нагальна потреба у змінах, які не вимагають інвестицій (деполітизація силових структур, проведення швидких і прозорих реформ, посилення демократичної звітності тощо);

– мінімізація корупції та підвищення життєвих стандартів військовослужбовців та членів їх сімей [4].

Події в Криму та на Донбасі у 2014 – 2015 рр. ще раз переконали у тому, що попередні заяви та попередження стосовно недоліків у системі забезпечення національної безпеки були марними. Реальні реформи сектору безпеки і оборони довгий час замінялися гучним деклараціям. Як свідчить світова практика конкретні кроки зміцнення сектору безпеки повинні передбачати:

1. Радикальну трансформацію військових і безпекових структур у системний спосіб.

2. Інституціоналізацію нових процедур і процесів відбору та навчання з метою професіоналізації та модернізації сил, посилення їх можливостей та переорієнтації на повагу до захисту прав в свобод людини.

3. Реформування юридичної системи та системи покарання, перетворення їх на незалежні та підзвітні громадянському суспільству структури.

4. Прискорення культурної трансформації, особливо тих груп (етнічних, релігійних, жінок тощо) які раніше були виключені з діяльності сектору безпеки і оборони [5].

Саме відсутність прогресу у цих питаннях змусили ЄС 22 липня 2014 р. започаткувати місію в Україні з метою реформування цивільного сектору безпеки. А вже 17 листопада 2014 р. Міністр закордонних справ України Павло Клімкін та високий представник ЄС із зовнішньої та безпекової політики Федеріка Могеріні підписали угоду щодо статусу Консультативної місії ЄС з реформування українського безпекового сектору.

Керівник місії ЄС Кальман Міжеї перед церемонією підписання заявив журналістам, що правоохоронний сектор перебуває в такому стані, коли його перебудова є складнішою, ніж створення з нуля. Він відмовився прогнозувати, яким буде результат діяльності дорадчої місії ЄС, але висловив необхідність досягти критичного рівня змін, який створив би відчутну різницю (із нині існуючою ситуацією у безпековому секторі). Відтак, підписана Угода містить 19 статей та визначає правовий порядок розгортання Місії та її функціонування. [6].

Слід також брати до уваги, що проведення національної реформи сектору безпеки і оборони проводиться за незвичних умов. В першу чергу це стосується значної інтернаціоналізації конфлікту на сході країни, де беруть участь такі впливові суб'єкти світової політики як Росія, США, ЄС, ОБСЄ та інші. По-друге, необхідність значного підвищення бойових спроможностей сектору безпеки і оборони накладається на суттєве погіршення економічної ситуації в країні, що утруднює цей процес.

Водночас радикального покращання потребує ефективність міжвідомчої взаємодії основних складових сектору безпеки і оборони, де провідну роль повинна відігравати Рада національної безпеки і оборони України.

Величезне значення має забезпечення легітимності і справедливості у суспільстві. Це стосується не тільки всебічного розслідування злочинів попередньої влади, подій на майдані у лютому 2014 р., в Одесі 2 травня 2014 р.

забезпечення об'єктивного люстраційного процесу, проведення виваженої регіональної політики тощо.

Література

1. Воєнна реформа в Україні: старт чи черговий фальстарт? // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 1. – С. 2-39.
2. Указ Президента України № 105/2007 «Про Стратегію національної безпеки України» від 12 лютого 2007 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?nreg=105%2F2007&myid=4/UMfPEGznhhAZB.ZiTuFSn9HI4R2s80msh8Ie6>
3. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від «29» «грудня» 2012 року № 771/2012 «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»– [Електронний ресурс] – Режим доступу – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/2012/page1-4>
4. Sherr J. Transforming the Security Sector in Ukraine: What are the Constraints? What is Possible? / James Sherr // Central & Eastern Europe Series – April 2004. – 10 pp.
5. Anderlini S.N. and Conaway C.P. Security Sector Reform / Sanam Naraghi Anderlini and Camille Pampell Conaway // Security issues – 2005. – P. 31 – 40.
6. ЄС: Сектор безпеки України необхідно розбудувати з нуля чи й гірше / Українська правда – 17 листопада 2014. – [Електронний ресурс] – Режим доступу – <http://www.pravda.com.ua/news/2014/11/17/7044449/>

Мовчан П.П.

аспірант

Національної академії державного управління при Президентіві України

ПИТАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Європейці почали пошуки власної ідентичності відносно нещодавно. Як справедливо зазначає видатний французький історик Ж. ле Гофф у книзі «Народження Європи», її образ виник лише у XVIII ст. (прикметник *europeen* – «європейський» у французькій мові з'явилося в 1721 р., а вираз *à l'europeenne* – «по-європейськи» – у 1816 р.) [1, с. 6]. Це ніякою мірою не схоже на лінійний процес і не дає підстави стверджувати, що ідея єдиної Європи була підспудно закладена в її історії чи географії.

У своєму дослідженні історичних витоків європейської ідеї Жан-Батіст Дюрозель вказує на такі чотири типи єдності Європи в історії:

- єдність на основі спільної ідеології (середньовічна «Християнська республіка»);
- єдність через силу (Європа Наполеона і Гітлера);

– єдність у різноманітності («концерт» європейських держав на базі принципу монархічної легітимності та, пізніше, принципу національного самовизначення);

– єдність через взаємну згоду (проекти «Сполучених Штатів Європи» XIX–XX ст.) [2, с. 7].

Європейська інтеграція стала невід’ємною частиною процесу об’єднання, що активно розпочався після закінчення Другої світової війни, внаслідок якої європейська цивілізація опинилася на межі катастрофи. Європейський континент був ареною найжорстокіших протистоянь. У першій половині XX ст. Європа стала епіцентром двох світових воєн, що забрали десятки мільйонів людських життів, перетворили на пустелю великі території європейських країн.

Інтеграційні процеси на континенті розпочиналися в умовах «холодної війни», гострого протистояння між капіталізмом і соціалізмом. Під їхнім впливом створювалися й розвивалися два типи інтеграції: західний і східний. Західна інтеграція здійснювалася під егідою США, за їхньої економічної («план Маршалла») та воєнної підтримки (НАТО). Стосовно цілей США державний секретар Дж. Маршалл підкреслював, що американська політика спрямована не проти будь-якої країни чи доктрини, а проти голоду, бідності, хаосу з метою відродження економіки в усьому світі.

Ініціатором східної інтеграції був Радянський Союз, який відігравав провідну роль у створенні й діяльності Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) і Організації Варшавського договору (ОВД).

Сьогодні ми зупинимося на досягненнях західного вектору інтеграції, зародженні питань, що стосуються європейської ідентичності. Як відомо, на Копенгагенському саміті 14 і 15 грудня 1973 р. голови держав і урядів дев’яти держав-членів розширеного Європейського співтовариства підтвердили свою рішучість ввести поняття Європейська ідентичність у їх загальних зовнішніх зв’язках. Відтак вперше в офіційному документі було підтверджені наміри заявити про таке поняття і, як було заявлено у офіційній декларації, це дозволить їм домогтися більш чіткого визначення їх відносин з іншими країнами, своїх обов’язків і місця, яке вони займають у міжнародних справах.

Учасники Копенгагенського саміту вирішили, що визначення європейської ідентичності дозволить країнам-учасникам:

– переосмислити спільну спадщину, інтереси і особливі зобов’язання, а також ступінь єдності, що досягнута в рамках Співтовариства;

– оцінити рівень взаємних дій 9 країн Співтовариства стосовно інших країн світу і обов’язки, що випливають з цього;

– взяти до уваги динамічний характер європейського об’єднання.

Разом з повагою до різноманітності національних культур учасники саміту виступили за збереження та розвиток базових європейських принципів: репрезентативної демократії, верховенства права, соціальної справедливості європейського, а також необхідності досягнення економічного прогресу і поваги до прав людини. Саме це повинно становити фундамент європейської ідентичності [3, с. 118].

Було також підкреслено, що різноманітність культур повинна зберігатися в межах спільної європейської цивілізації, де особливого значення набувають відданість загальним принципам і цінностям, а також посилення конвергенції у стилі та образу життя.

Заслуговує на увагу також те, що країни учасниці констатували важливу роль, яку відігравали вони к минулому поодиночі у міжнародних справах, але дуже важливі і вкрай складні сучасні питання утруднюють їх вирішення самотужки. Таким чином розвиток міжнародного життя, наявність незначної кількості впливових зовнішньополітичних акторів змушує країни Європи об'єднуватися і говорити з однакових позицій, що дозволить зайняти гідне місце на міжнародній арені. Ці процеси також повинні працювати на зміцнення європейської ідентичності.

Друга частина Декларації Копенгагенського саміту від 14 грудня 1973 р. повністю присвячена стосункам європейської ідентичності з іншим світом. При цьому особливо наголошується на зміцненні єдності, розвитку гармонійних та конструктивних відносин з іншими країнами. А для цього необхідно посилювати співробітництво щодо досягнення єдиних узгоджених позицій з міжнародних питань.

Серед пріоритетних напрямків міжнародної співпраці зазначені країни Європи, Близького Сходу, Африки, а також США, Канада та Японія, Організація з економічного співробітництва та розвитку.

Після Копенгагенського саміту пройшло 19 років до офіційного проголошення у Маастрихтському Договорі 1992 р. концепції громадянства Європейського Союзу. Як зазначено у ст. 8 (1) Договору, встановлюється громадянство Союзу. Кожна персона, яка належить до країни– члена ЄС є громадянином Союзу [4]. Ядром громадянства ЄС виступає свобода пересування і проживання.

Відповідно до Шенгенської Угоди 1985 р., та наступної Шенгенської Конвенції 1990 р. контроль за кордонами між європейськими країнами-учасниками було скасовано. Сьогодні шенгенська зона включає більшість країн ЄС, а також такі країни як Швейцарія, Ісландія і Норвегія, що стало символом європейської інтеграції і сприяє свободі пересування.

Сьогодні на шляху до безвізового режиму з країнами Європи знаходиться Україна. Серед 6 країн Східного партнерства Європейського Союзу Республіка Молдова вже отримала таке право. Як зазначають експерти, після саміту ЄС у Ризі (травень 2015 р.) Київ може розраховувати на прискорення процедур, пов'язаних зі скасуванням віз. Це буде вагомим кроком до посилення співпраці з країнами ЄС та реалізації стратегічного курсу України на євроінтеграцію

Література

1. Гофф Ж. ле. Рождение Европы. / Жак ле Гофф. – М.: АСТ, 2011. – 348 с.
2. Європейський Союз: Підручник / Колектив авторів. Заг. ред. Пошедіна О.І. – К. : НАОУ, 2006. – 402 с.
3. Bulletin of the European Communities. December 1973, No 12. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities. «Declaration on European Identity». – P. 118-122.
4. Maastricht Treaty 1992. – [Електронний ресурс] – Режим доступу – <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html>

Новіков В.В.

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри загальноправових дисциплін

Харківського національного університету внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАГРОЗ ГРОМАДСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Динаміка зростання соціально-економічних, екологічних, культурно-психологічних, правових проблем в Україні за останні роки актуалізувала необхідність проведення аналізу рівня стану і забезпеченості безпеки особи в державі.

Реформування українського суспільства в 90-і рр. XX ст в значній мірі загостило соціальні проблеми населення, що в першу чергу позначилося на найуразливіших його категоріях. З'явилися нові соціальні групи і нові соціальні відносини, змінилася соціально-економічна система, сталася зміна ціннісно-сміслових орієнтирів в інститутах соціалізації.

Зниження рівня і якості життя населення, наростання процесів деформації сім'ї, руйнування традиційних етико-етичних принципів, соціальних зв'язків, погіршення здоров'я людей, збільшення дитячої смертності, недостатнє фінансування соціальної сфери – все це призвело до зниження рівня захищеності людей. Подібні явища свідчать про глибоку дестабілізацію суспільства, про негативні процеси, що набувають національного масштабу і представляють загрозу громадській безпеці.

У цій ситуації особливе значення мають дослідження загроз громадській безпеці, які допоможуть дати соціологічну характеристику позитивних і негативних сторін змін, що відбуваються в українському суспільстві.

Загроза – вираження певного виду небезпеки, що характеризує можливість нанесення об'єктам громадської безпеки збитку. Громадській безпеці можуть загрожувати дії (бездіяльність), факти, події, наслідки яких можуть спричинити: зниження рівня безпеки людини і громадянина; утиск прав, свобод і законних інтересів особи; загибель, спричинення шкоди здоров'ю людей; нанесення матеріального і іншого збитку особи, суспільству і державі [1, с. 10-16].

Існують різні види загроз громадській безпеці. Розглянемо ті, які за певних умов можуть з'явитися або є чинниками нанесення збитку об'єктам громадської безпеки.

1. Реальну загрозу громадській безпеці представляють криміногенні чинники. Динаміка злочинності свідчить про її високий рівень, який загрожує громадській безпеці. На жаль, в спеціальній літературі, злочинність зазвичай розглядається як чинник, що впливає на стан громадського порядку. Тим часом багато видів злочинів перш за все загрожують безпеці людини і громадянина, суспільства і держави.

2. Загрозу громадській безпеці представляє збільшена байдужість суспільства до пияцтва, політика держави, що виражається у відміні державної монополії на виробництво і реалізацію етилового спирту і горілки, а також ввезенні їх з-за

кордону. В результаті зросла питома вага злочинів, здійснених особами, що знаходилися під впливом алкогольного сп'яніння.

3. Загрозу громадській безпеці представляє «прозорість» Державного кордону України з державами, що входять до СНД, недосконалість пограничного і митного контролю, що сприяють проникненню до України з-за кордону кримінального елементу, зброї, наркотиків і тому подібне.

4. До загроз громадській безпеці належить: незаконна діяльність політичних партій, рухів, громадських організацій, релігійних і інших об'єднань; політичний екстремізм і тероризм; проведення несанкціонованих масових заходів (демонстрацій, мітингів, маніфестацій, пікетування, блокування, страйки та ін.); дії, направлені на створення передумов для групових і масових порушень громадського порядку, непокоря властям та ін. Шкода громадській безпеці може бути завдана в результаті помилок в національній політиці, насадженні ідей націоналізму і сепаратизму, порушення прав, свобод і національних інтересів тих або інших народів, провокації і підтримки міжетнічних і міжконфесійних конфліктів [2, с. 76].

5. Громадській безпеці загрожують дорожньо-транспортні випадки, аварії, катастрофи, випуск на лінію несправних транспортних засобів, управління транспортними засобами в стані сп'яніння. Дорожньо-транспортні випадки тягнуть за собою загибель і поранення людей.

6. Громадській безпеці загрожують незахищеність особи, майна, суспільства і держави від пожеж, що мають широке поширення.

7. Загрози громадській безпеці, що витікають від аварій і катастроф техногенного, природного і іншого характеру. Прогресуюче зростання аварій, техногенних катастроф, диверсій, терористичних проявів та інших надзвичайних ситуацій, як відомо, вабить масову загибель людей і завдає істотного матеріального збитку [3, с. 87-89].

8. Однією з загроз громадській безпеці є відсутність належного правового забезпечення діяльності суб'єктів безпеки, законів і підзаконних нормативних актів, що регулюють відносини у сфері громадської безпеки.

9. Громадській безпеці загрожує невисока ефективність діяльності суб'єктів безпеки, у тому числі і перш за все правоохоронних органів, по ряду об'єктивних і суб'єктивних причин.

Таким чином, відсутність високої результативності в роботі суб'єктів безпеки вабить невіру людей в здатність держави забезпечити громадську безпеку, безпеку особи, захист від протиправних посягань. Ця невіра веде до соціальної пасивності, проявів масової незадоволеності, незаконного озброєння населення в цілях самозахисту.

Література

1. Панов М. І. Безпека як фундаментальна категорія в методології правознавства (до постановки проблеми) / М. І. Панов, В. П. Тихий// Вісник Академії правових наук України. –2000. – № 3 (22). – С. 10–16.

2. Організація охорони громадського порядку/ [Дворак С.Д., Долішний Г. П., Оліфер В. І. та ін.]; за ред. Бучка М. Б. –Івано-Франківськ: Прикарпатськ. юрид. ін-т МВС України, 2004. – 126 с.

3. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення. Підручник для державних службовців, науковців, студентів і аспірантів вищих навчальних закладів економічного профілю / За ред. професора Богдана Кравченка. – К.: «Кондор», 2002. – 302 с.

Панова О.О.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративної діяльності ОВС
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

На сучасному етапі розвитку суспільства перед всією цивілізацією постає проблема існування.

У наш час стає очевиднішим, що ХХІ століття повинне стати століттям безпеки людства в цілому, входження в новий постіндустріальний світ кількість проблем, що складають загрозу громадській безпеці множаться.

Саме в даний час, коли безпека повинна вийти за межі суто державного розуміння і знайти загальнолюдський зміст, бо людина є вищою цінністю в державі. Тому пріоритетом безпеки стає захист людини і суспільства в цілому.

Саме з цим і повинен бути пов'язаний зміст громадської безпеки.

У сучасних умовах для громадської безпеки в Україні явну і приховану загрозу несуть не стільки зовнішні, скільки внутрішні чинники, які при формуванні концепції громадської безпеки безперечно слід враховувати. Реформування вітчизняного суспільства призвело до розширеного відтворення джерел соціальних конфліктів. Серед яких необхідно підкреслити: подальше зниження рівня і якості життя; стрімке зростання безробіття; руйнування інтелектуального потенціалу; вимушена міграція; відчуження влади від народу; тотальна криміналізація суспільних відносин; підвищення питомої ваги девіантної поведінки. Історія свідчить, що без вирішення цих проблем не може бути досягнуте безпечне співіснування і національна злагода.

Досвід останніх років показує, що зростаючу загрозу громадській безпеці представляють соціальні конфлікти, техногенні аварії, катастрофи і стихійні лиха. Тому необхідно виробити напрями забезпечення громадської безпеки, які б відповідали реаліям сьогодення.

Виходячи з Концепції національної безпеки України [1], до основних напрямів державної політики в сфері забезпечення громадської безпеки України віднесено:

– у політичній сфері: створення дієвих механізмів захисту прав громадян України в країні та у світі; запобігання та усунення спроб втручання у внутрішні справи України; входження в існуючі та створювані системи універсальної та регіональної безпеки; уникнення політичного екстремізму, підтримка

громадянської злагоди та соціальної стабільності; побудова надійної системи захисту конституційних засад, запобігання та боротьба з порушеннями законності і правопорядку, створення необхідних умов для ефективної боротьби з корупцією та злочинністю, особливо її організованими формами; забезпечення належного виконання законних рішень органів державної влади та місцевого самоврядування;

– в економічній сфері: недопущення незаконного використання бюджетних коштів і державних ресурсів, їхнього перетікання у «тіньову» економіку; контроль за експортно-імпортною діяльністю, спрямованою на підтримку важливих для України пріоритетів та захист вітчизняного виробника; боротьба з протиправною економічною діяльністю, протидія неконтрольованому впливу національних матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів [2, с. 224-226];

– у соціальній сфері: виявлення та усунення причин, що призводять до різкого розшарування суспільства під час переходу до ринкової економіки; вжиття своєчасних заходів щодо протидії кризовим демографічним процесам; створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я; стимулювання розвитку та забезпечення всебічного захисту освітнього та культурного потенціалу країни; захист прав споживачів;

– у воєнній сфері: створення ефективних механізмів і проведення комплексних заходів щодо запобігання можливій агресії або воєнному конфлікту, локалізації та ліквідації їх наслідків; запобігання спробам та усунення порушень державного кордону і територіальної цілісності України; забезпечення демократичного цивільного контролю за Воєнною організацією держави [1].

Таким чином, в рамках напрямів підвищення рівня забезпечення громадської безпеки, пропонується: проведення адміністративно-юрисдикційної політики; вдосконалення законодавчої бази розробки і реалізації організаційно-правового механізму забезпечення громадської безпеки України; забезпечення соціально-правового захисту суб'єктів реалізації організаційно-правового механізму забезпечення громадської безпеки; вдосконалення системи контролю і нагляду у сфері реалізації організаційно-правового механізму забезпечення громадської безпеки. Особливу увагу необхідно приділити першочерговим заходам по реалізації державної системи профілактики злочинів і адміністративних правопорушень як найважливішого чинника забезпечення громадської безпеки в Україні.

Література

1. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Закон України від 16.01.1997 № 3/97-ВР // Відомості Верховної Ради України від 21.03.1997 – 1997 р., № 10
2. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення) : монографія / О. П. Дзьобань. – Х. : Константа, 2006. – 440 с.

Сокур Н.В.

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософських та соціально-політичних наук
Одеського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

На сьогодні перед нашою державою стоїть чимало нагальних завдань щодо ефективного реформування різних галузей України. Протягом попередніх років в Україні започатковано впровадження низки проектів у сфері розбудови системи національних інформаційних ресурсів та досягнення європейських стандартів якості надання електронних державних послуг, відкритості та прозорості влади для людини та громадянина, громадських організацій та бізнесу.

Впровадження технологій електронного урядування можливо забезпечити тільки в рамках реформування на сучасних засадах всієї системи державної влади. Виконання комплексного завдання щодо розбудови державної влади в Україні європейського рівня, що спрямоване на підвищення ефективності та якості виконання державою її конституційних функцій та надання державно-управлінських послуг, неможливе без активізації впровадження технологій електронного урядування.

Запровадження та використання технологій електронного урядування є вагомим фактором підвищення як особистої, так і національної конкурентоспроможності, сприяє прискоренням темпам економічного зростання та поліпшує структуру економіки сучасної держави.

Аксіома відкритості влади є єдиною відповіддю на нові можливості інформаційних технологій з управління масовою свідомістю з боку влади. Ця антитеза маніпулюванню захищає населення від можливих негативних наслідків. Концентрація влади гальмується завдяки прозорості й відкритості її дій. Це стає одним із варіантів контролю з боку громадськості, тобто відбувається перерозподіл влади, хоча б і на інформаційному рівні [6].

Сьогодні розвиток електронного урядування в Україні регулюють: понад 10 законів України, понад 30 постанов та 20 розпоряджень Кабінету Міністрів України. Електронне урядування визначено одним із пріоритетів «Стратегії реформ – 2020» – Президентського плану широкомасштабної модернізації України.

За результатами дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у вересні 2014 року, 40% населення України підтримує розвиток електронного урядування. Опитування проведене за підтримки SIDA – шведської агенції міжнародного розвитку.

Доступ до інформації – це міжнародний стандарт, відповідно до якого всі документи органів влади мають бути відкритими для громадськості за невеликими винятками.

В Україні обов'язок органів центральної влади та органів місцевого самоврядування надавати інформацію про свою діяльність закріплено в цілій низці нормативних актів.

Так, стаття 34 Конституції України [5] передбачає що «кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір...». Крім того, частина 1 статті 38 Конституції України містить положення, згідно з яким «громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами...».

Закон України «Про інформацію» [13] містить ряд положень щодо права громадян України отримувати інформацію про діяльність органів державної влади та щодо обов'язку останніх повідомляти про це. Так, частина 1 статті 9 Закону України «Про інформацію» передбачає: «Всі громадяни України, юридичні особи і державні органи мають право на інформацію...». В статті 10 цього ж закону, яка стосується гарантій права на інформацію, визначається, що обов'язком органів державної влади, а також органів місцевого самоврядування є інформування про свою діяльність та прийняті рішення. Крім того, стаття 21 цього закону встановлює способи доведення інформації державних органів та органів місцевого самоврядування до відома заінтересованих осіб. Одним з них є «розміщення на офіційних сторінках відповідних органів влади у мережі Інтернет».

Сучасним і вже обов'язковим способом інформування громадян стає надання органами влади інформації про свою діяльність у мережі Інтернет. Указом Президента України від 31 липня 2000 року № 928/2000 «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» [11] було визначено, що одним з пріоритетних напрямів державної політики в сфері інформатизації, задоволення конституційних прав громадян на інформацію, побудови відкритого демократичного суспільства, розвитку підприємництва є розвиток національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет, забезпечення широкого доступу до цієї мережі громадян та юридичних осіб усіх форм власності в Україні, належне представлення в ній національних інформаційних ресурсів.

Кабінетом Міністрів України у 2002 р. було затверджено постанову «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» [15], згідно з якою передбачено розміщення і періодичне оновлення міністерствами, іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади відомчої інформації на власних веб-сайтах та створення єдиного урядового веб-порталу, визначено склад та вимоги до інформації, яка підлягає оприлюдненню. Відповідно до Порядку оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади, затвердженого Кабінетом Міністрів, визначено, що наявність веб-сайту є першою та необхідною умовою впровадження технологій електронного урядування, тому органи державної влади спеціальним чином регулюють питання їх створення та функціонування. Також передбачено, яка інформація повинна бути розміщена на веб-сайті органу виконавчої влади.

Наразі в цей документ внесено зміни відповідно до прийнятого у 2011 році Закону «Про доступ до публічної інформації» [8]. Метою цього Закону є забезпечення прозорості та відкритості суб'єктів владних повноважень і створення механізмів реалізації права кожного на доступ до публічної інформації. І актуальними у цьому контексті є ст.ст. 5,14, а саме шляхи забезпечення доступу до

інформації та обов'язок розпорядників інформації оприлюднювати інформацію про свою діяльність та прийняті рішення.

Треба зазначити, що під час здійснення своїх повноважень органи влади повинні враховувати положення ще низки законів України, які передбачають обов'язковість оприлюднення інформації на веб-сайтах місцевих рад, а саме:

- «Про адміністративні послуги» [7],
- «Про оренду державного та комунального майна» [14],
- «Про регулювання містобудівної діяльності» [16],
- «Про засади запобігання і протидії корупції» [10],
- «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [9],
- «Про здійснення державних закупівель» [12].

Що стосується норм європейського права, то серед міжнародних документів, які визначають принципи та стандарти свободи інформації можна виділити такі:

- Європейська хартія місцевого самоврядування (1985) [2],
- Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування (2009) [1],
- Рекомендації Ради Європи Rec (2002) [17],
- Конвенція Ради Європи Rec (2008) [4],
- Йоганесбурзькі принципи (1995) [3].

Література

1. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_b49/paran2

2. Європейська хартія місцевого самоврядування: Міжнародний документ від 15 жовтня 1985 // Хартію ратифіковано Законом №452/97-ВР від 15 липня 1997. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036

3. Йоганесбурзькі принципи (1995). Національна безпека, свобода висловлювань і доступ до інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.khpg.org/index.php?id=944255597>

4. Конвенція Ради Європи Rec (2008) «Про доступ до офіційних документів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://crimecor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article;jsessionid=DD394411BA1FD129A5209C55F2D68391?art_id=49046&cat_id=46352

5. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96–ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=31992.

6. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика: навч. посіб. – 2-ге вид., стер. / Г.Г. Почепцов, С.А. Чукут – К.: Знання, 2008. – 663 с. – (Вища освіта XXI століття).

7. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 32. – Ст. 409. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>

8. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 №2939-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>

9. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11 вересня 2003 № 1160-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – N 9. – Ст. 79. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>

10. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07 квітня 2011 № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>

11. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні: Указ Президента України від 31 липня 2000 р. №928/2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/928/2000>

12. Про здійснення державних закупівель: Закон України від 10 квітня 2014 № 1197-VII // Відомості Верховної Ради . – 2014. – № 24. – Ст.883. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1197-18>

13. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

14. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 10 квітня 1992 № 2269-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – N 30. – ст.416. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2269-12>

15. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 р. № 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF>

16. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 № 3038-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – N 34. – Ст.343. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>

17. Рекомендації Ради Європи Rec (2002)2 «Про доступ до офіційних документів» від 21 лютого 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a33

НОТАТКИ

НОТАТКИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ОДЕСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

НАУКОВА ДИСКУСІЯ: ПИТАННЯ СОЦІОЛОГІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ, ФІЛОСОФІЇ ТА ІСТОРІЇ

22-23 травня 2015 року, м. Одеса

Видання та друк – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.

Телефон: +38 0552 399580

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4392 від 20.08.2012 р.

Підписано до друку 25.05.2015 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.

Ум.-друк. арк. 11,63. Тираж 200. Замовлення № 0315-132.

Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.